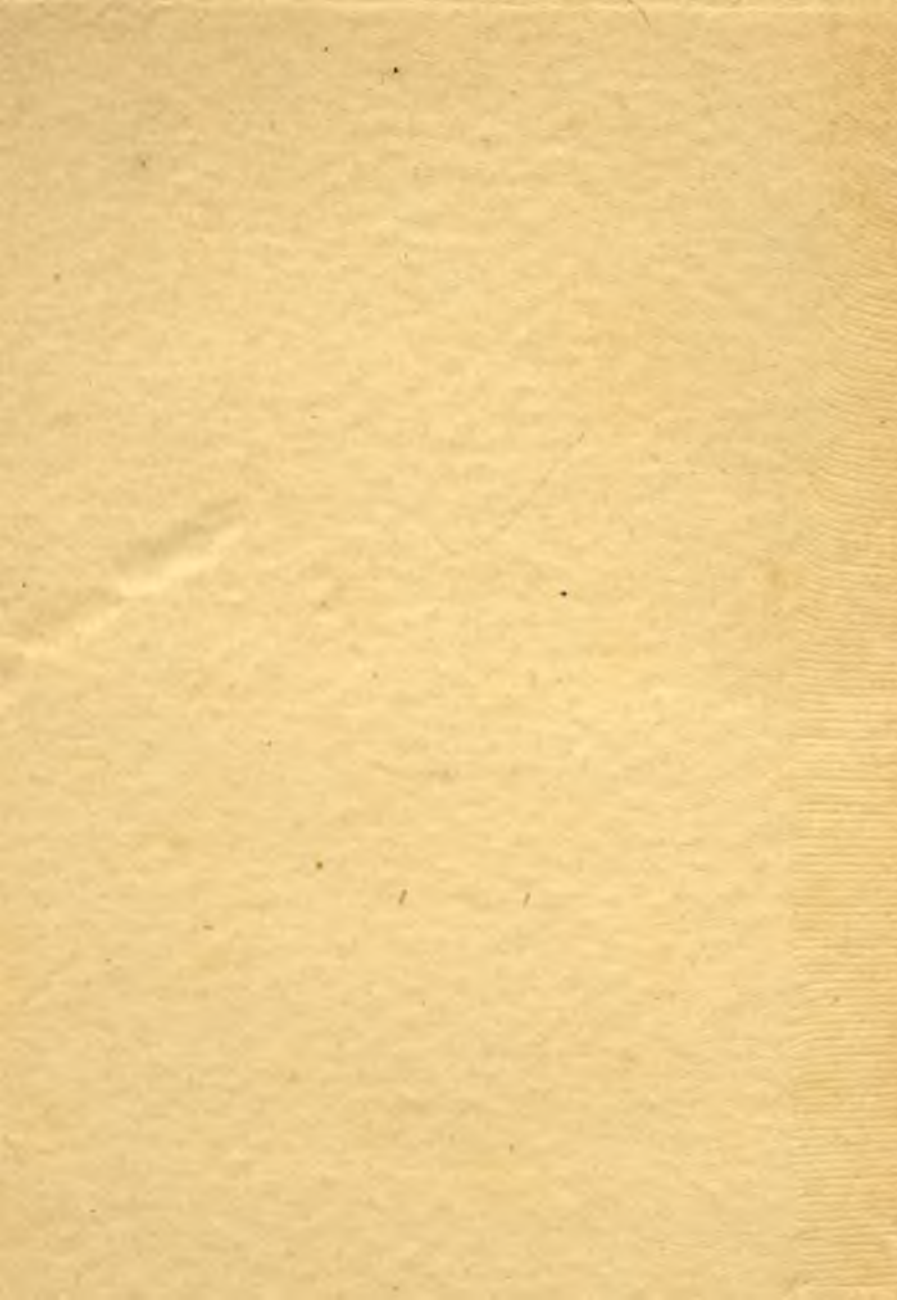

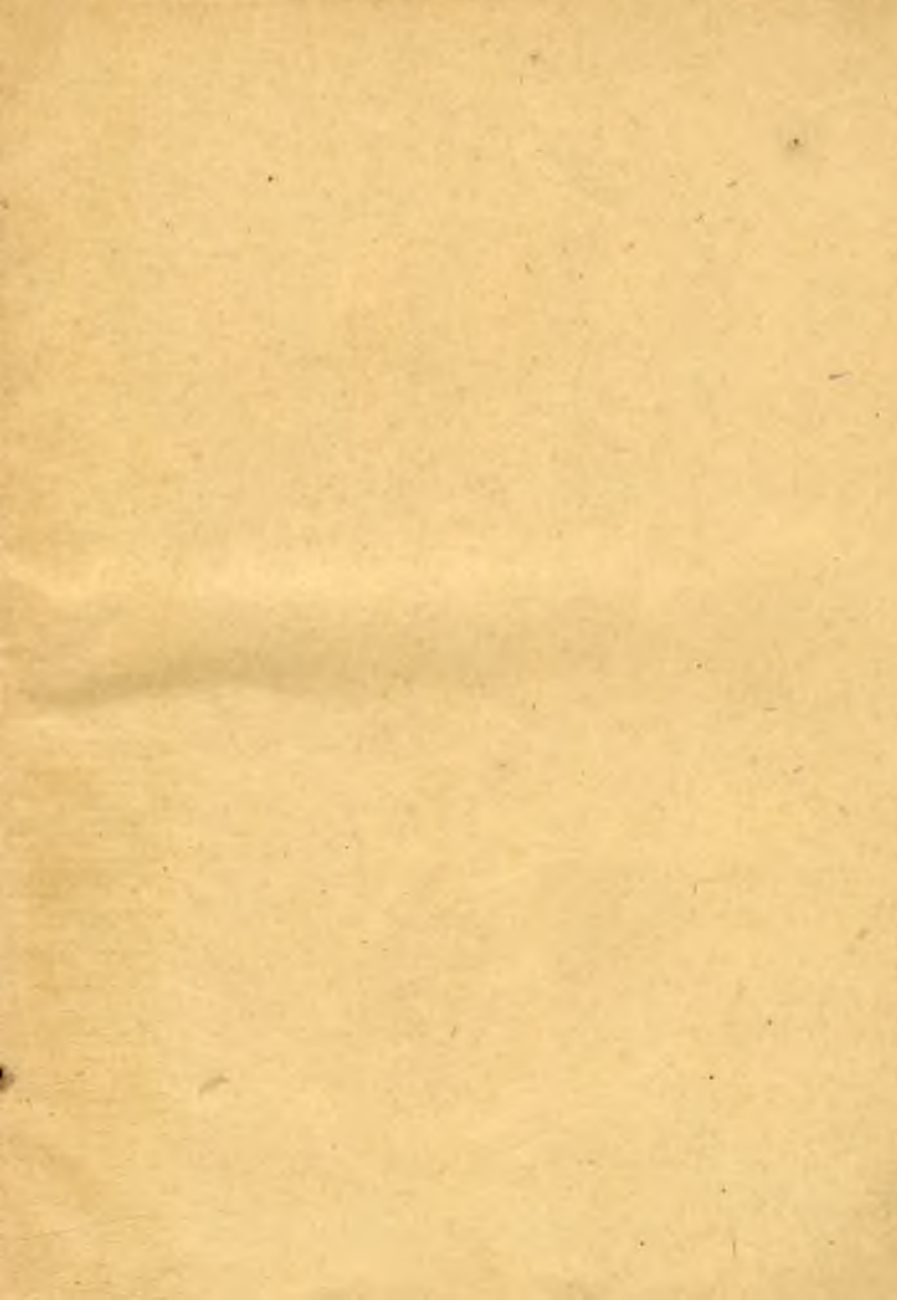
МІЛІТ

1918-1928

ВІСНИК ЦЕНТРАЛЬНОГО
ЧЕРВОНОГО РАДІА

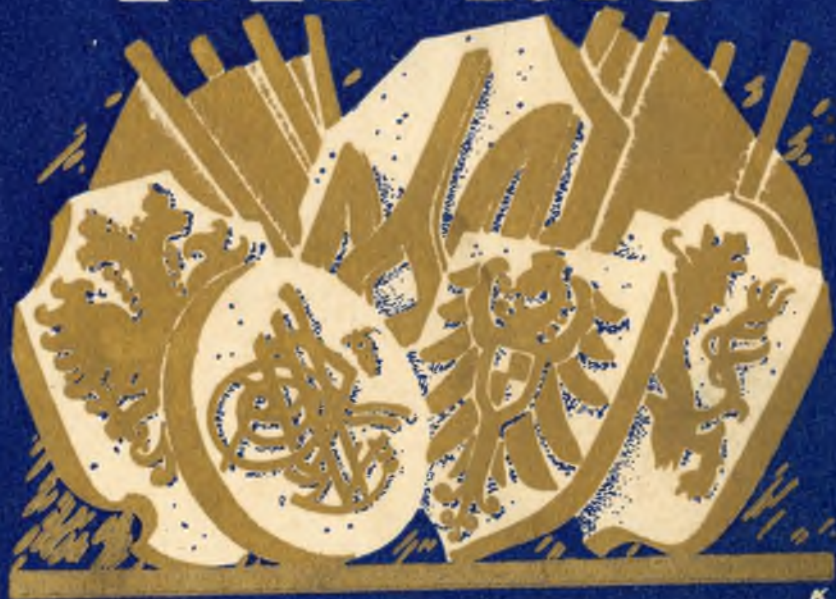

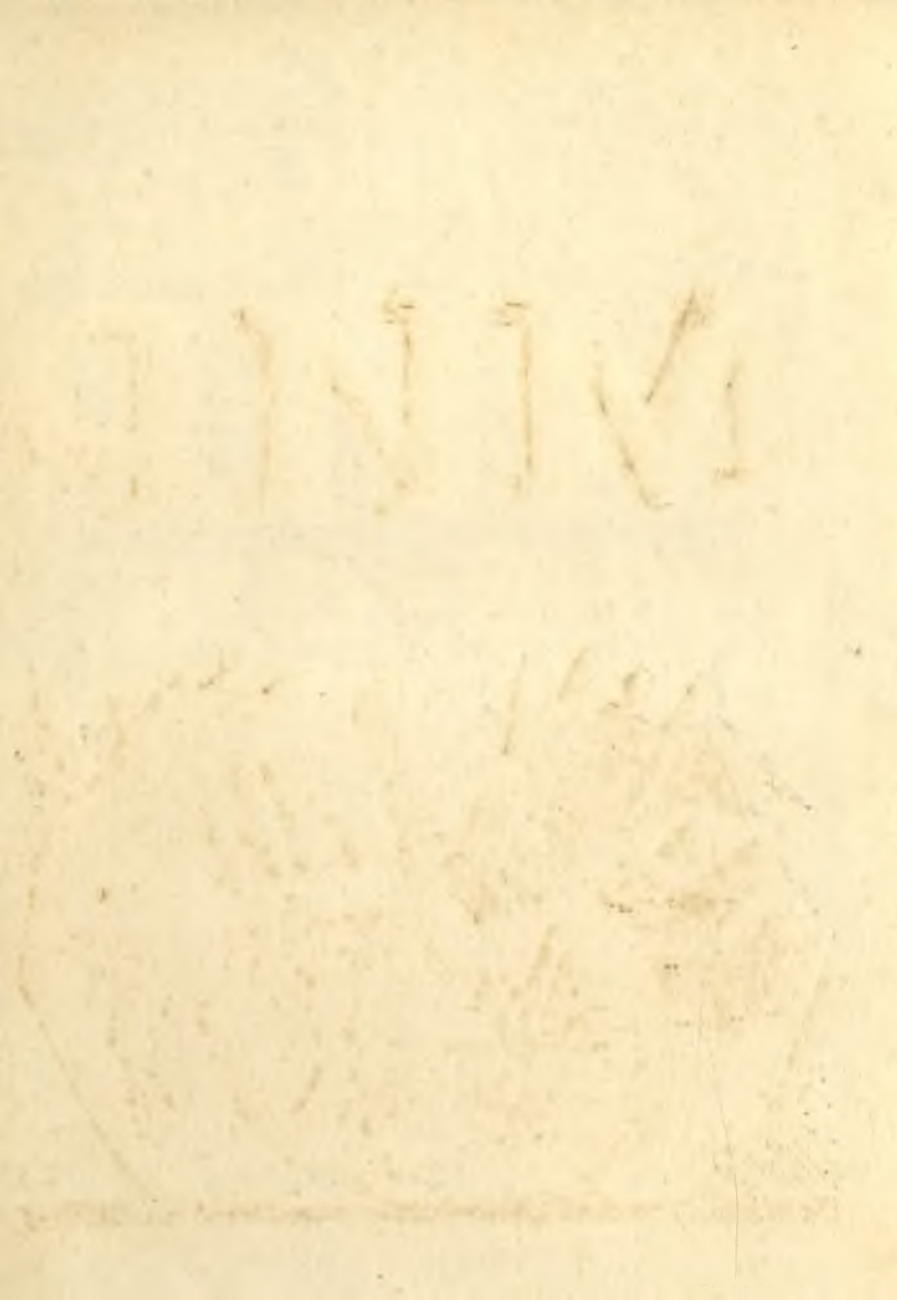
БЕРЕСТЕЙСЬКИЙ

МИР

1918-1928

ВИДАВНИЦТВО
ЧЕРВОНА КАЛІНА

БЕРЕСТЕЙСЬКИЙ МИР

СПОМНИ ТА МАТЕРІЯЛИ

По змісту.

БЕРЕСТЕЙСЬКИЙ МИР

З НАГОДИ 10-ТИХ РОКОВИН

9/II. 1918 — 9/II. 1928 р.

СПОМИНИ ТА МАТЕРІЯЛИ

Зладив і попередив вступом

І. КЕДРИН

ЛЬВІВ — КИЇВ

Кооперативна Накладня „Червона Калина“.

1 9 2 8

T3(2)71

Лист № 297
Итого листов 297

№

450 297

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Стільки разів говориться у нас, що ми бідні на історичну літературу, що ця сумна правда не викликує либонь уже в нікого ніяких сумнівів. Ми бідні однаково на історичні твори суто наукового характеру, що й на історичну белетристику. Трудно навіть сказати, які часи нашого минулого особливо літературою покривдені, зате як-же легко ствердити, що ні один період української бувальщини, українським письменством не упривілейований! Все воно в цілості торкається і новітньої нашої історії — часів великого всеукраїнського визвольницького руху у ХХ. столітті. Появилось буцім то чимало споминів із часів української революції на Наддніпрянщині, є й спомини — хоча їх менше — про визвольницький порив Східної Галичини. А проте є фактом, що досіль єдиним у нас найосновнішим підручником історії української революції є «Відродження Нації» В. Винниченка, книжка, яка хіба є зразком, як не треба писати історії революційного відродження нації і яка найяскравіше виявляє характеристичні риси усіх подібних історичних нарисів чи споминів з того часу: тенденційність, однобокість і поверховність. Поруч із цим нема по нинішній день книжки про найсвітліший мо-

мент української революції: нема історії Січового Стрілецтва, — всі спроби в цьому напрямку сумним збігом обставин так і осталися безуспішними спробами. Нема теж списаної історії Галицької Армії — і з кожною свіжою могилою колишнього учасника боїв та дій за визволення рідного краю, на щораз хиткіїших основах спірається наш культ історичної традиції. І це нам саме »душу мулить«, це нас болить.

Приймаючи в założення аксіому, що культ історичної традиції є найтривкіїшою духовою підвалиною під дальшу боротьбу за визволення, у найважчих хвилинах народу, Видавництво »Червона Калина« поставило собі скромну мету: по змозі своїх невеличких сил заповняти ту прогалину в українському письменстві, яка є найнебезпечнішою вже для будучого українського покоління, прогалину, в яку може безпомічно провалитися пієтизм до власної бувальщини. Поличка-дві видань »Червоної Калини« служить одній лише меті: підтримувати зацікавлення бувальщиною рідного краю, не дати безслідно загинути в людській пам'яті найславнішим із цієї бувальщини моментам і тому промовляти до найширших верств нашого народу.

Цій самій меті присвячена оця книжка. Берестейський мир — коли не одна з найславетніших подій нашого недавнього минулого, то в усякому разі найповажніших. І одночасно: найбільш літературою знехтованих, наче геть призабутих! Рішивши скласти поклін події підписання берестейського мира з нагоди її 10-ти-

літніх роковин, наше Видавництво, як завжди, запрошує на це свято найширші кола українського громадянства, найширші верстви українського народу. Тому ця наша книжечка не має жадних претенсій на науковий ступінь, на який не пнялася: вона є лише пригадкою, що десять літ тому у Бересті Литовському зайшла подія, яку ми готові забути та якої забути нам не вільно. З цією метою ми старалися підібрати для нашої збірки все те, що досіль з цієї царини появилось та що для широкого українського читача могло би бути найцікавіше. Очевидно, що в ряцях такої невеличкої обємом книжки, на яку могло спромогтися наше небагате у фонди Видавництво, не можна вмістити всієї дотеперішньої літератури про берестейський мир ані написати про цей мир усього, що написати треба би. Найлекший (чи найважчий?!) був вибір із української берестейської літератури: її майже зовсім немає! Як на глум, єдиний спомин одного з членів української мирової делегації (Севрюка) — писаний тоді, коли автор уже «змінив орієнтацію», що не остало без слідів на його споминах; ми всеж-таки рішилися познайомити з цим спомином ширший український загал, та поруч додали ми тільки недруковані ще ніде спомини іншого свідка та співучасника берестейських нарад, освітлюючі ті наради з іншого становища. Про погляд наших істориків на значіння берестейського мира нічого казати: адже ми вже згадували, що цей погляд усе ще заступає книжка В. Винниченка «Відродження Нації». По нинішній день нема фактового освітлення берестейського

мира, як міжнародного акту, що поставив нас за одним махом у ряди великих держав. Популярний характер нашої книжечки та її розмір не дозволили присвятити цьому питанню окремого місця. А проте ми свідомі, що тому теж ця книжечка далеко-далеко неповна.

Та може таки знайдеться вневдовзі хтось із наших істориків та знавців міжнародного права, який поцікавиться ближче подією берестейського мира! І може саме ця наша книжечка стане йому товчком для його студій! Тоді нинішня наша пригадка осягне свою повну мету...

Це наше коротке пояснення і застереження щодо характеру цієї книжечки та її мети необхідне, щоби оминути зайві непорозуміння.

Львів, лютий 1928.

Берестейський Мир

КІЛЬКА ВСТУПНИХ УВАГ ПРО НАШУ ПРОГРАНУ Й ВИГРАНУ.

Від кількох літ колесо української історії зупинилося, — ах, ні! — історія живої нації ніколи чейже зупинитися не може! Зайшла тільки одна зміна: від кількох літ розвиток українського народу перестав датуватися по календарі світових подій та обмежився до перетворення власної психіки й до повільних льокальних етапових здобутків. Ми знаємо, що за пять-шість останніх літ український нарід перебув могутній здвиг на шляху пізнання «хто ми і чиї ми діти», що саме в часах після воєнно-революційного хаосу там і тут, за і перед Збручем, — почалося справжнє відродження, проявлюване дрібничковою впертою боротьбою у запустілих царинах культури й економіки та щораз яскравішою кристалізацією розгубленої і спантеличеної політичної думки. Що більше: ми бачимо, що поступ, зроблений в оті останні роки такий великий і такий наглядний, що щораз пильнійшу звертає на себе увагу близьких і далеких сусідів і що саме завдяки цьому поступові «неіснуюча» Україна стає помалу знову чинником міжнароднього значіння. На очах пе-

реконуємося, що така чи інша конюнктура у світі — це лише другорядна завада, або другорядний помічний товчок для відігнання ролі такого міжнароднього чинника. Суттєва передумова — це внутрішня національна сила і цю саме передумову ми тільки ще здобуваємо, але здобуваємо щораз сміливіше.

Все це правда, а проте правдою є теж, що ми назверх «не істнуємо», що мали — там і тут — свою державність і там і тут її утратили і досіль ніде не відзискали, що назва України на мапах служить лише па означення етнографічної території, що «Українська Соціалістична Радянська Республіка» є лише фірмою декотрих невеличких автономічних прав, та що є державна Польща і фактично є великодержавна Росія, а нема державної України. Нас побито, — але нас не розгромлено. В усякому разі — утрата державности в тих умовинах, в яких ми її мали, не повинна покривати нас жалобою. Може така мова звучить диковинно, як парадокс або просто як ересь, але ми її не цураймося. Знаючи, що ціллю нації мусить бути держава, бо без власної держави нація ніколи не дійде до максимуму розвитку, що взагалі держава це необхідне оформлення нації, без якого нація є чимось неповним, — не можна поклонятися тезі: нація понад державу. Та з другого боку нація, як один із основних елементів держави, мусить перейти певний ступінь розвитку, поки стане зрілою для державности. Державність, осягнена раньше, ніж осягнено той ступінь зрілости нації, має вартість дуже умовну. Ніхто не заперечить, що тоді, коли

на Софійському майдані проголошували українську державність у грязицях девяти губерній (22. січень 1918), чи в місяць пізніше, коли мир із центральними державами поширив (на папері) простір Української Народньої Республіки далеко на захід, чи врешті тоді, коли святковано врочисто об'єднання Соборної України, — ніхто чейже не заперечить, що стоючи тоді формально у щиллю національних ідеалів, ми були фактично дуже від нього далекі. Бо тодішня національна свідомість українських мас від селянських низів до інтелігентських верхів включно була низька, — була безперечно низша від нинішньої свідомости; низшим від нинішнього був тодішній ступінь національної культури і примітивнішою українська політична думка. Тому теж нинішня моральна вартість українського народу є вища від тодішньої! Щойно нинішня наша сила в неволі в порівнанні з колишнім нашим безсиллям із часів волі є запорукою, що будуча наша державність не буде випадкова й формальна, лише буде логічним і правдивим завершенням усіх, мольним трудом і кривавим досвідом добутих досягнень.

У кривавому досвіді ми — мудрійшали. Бючи головою об мур училися пізнавати твердість голови і муру, при чому переконувалися, бувало, що справді: наш лоб твердійший за мур! Адже ми дітьми були, яких обставини примусили мерщій учитися грати дорослих. Адже ми були школярами, що ще грамоти гаразд не вивчили, коли обставини казали нам складати іспит зрілости. І ми склали його! Одні з нас краще, інші гірше, але склали. Найгірше склала його Галичина, не

при порівнанні державницьких здобутків її та Наддніпрянщини, а при порівнанні засобів, якими розпоряджали: Галичина та Наддніпрянщина. Найбільше засобів, найкращу підготовку в дні іспиту, мала саме Галичина: мала свідомий нарід, інтелігенцію, умандатований провід, завязок армії, — здавалось би: все те, що заповняє побіду, все те, чого не мала Наддніпрянщина. Однак Галичина не мала одного: не мала вона, — її інтелігенція, політики, — ясно скристалізованого політичного всеукраїнського світогляду, а зате: вузьку, австрійським бюрократизмом затроєну вдачу, яка важку печатку клала на всій ментальності галицького політика. І рахуючися з фактом недостачі підготовки в цьому напрямку, треба й Галичину виправдати в її невдачах та признати болісною, але зрозумілою причиною, чому Галичина відіграла у всеукраїнських визвольних змаганнях таку невелику роль.

Не слід судити по чотирьохкутниках смерти, що ми — мовляв — програли. У війні, яку веде Соборна Україна за своє визволення від того памятного березневого дня, коли вістка про вибух другої революції у Петрограді вивела на вулиці Києва стотисячну українську масу, маніфестуючу свою національну окремішність і свої окремішні претенсії до «тюрми народів», у тій десятилітній війні Українці є нині побідниками. Війна не припинялася ані на день і — скажімо собі ясно — далекий ще її кінець. Усе, що було в міжчасі, це були епізоди. Епізоди величні й імпонуючі розмахом, а поруч них — були й такі — мізерні й пригноблючі своєю нікчемністю...

...До епізодів належить безумовно й Бере-

стейський мир, — юдна з численних дат з історії України, які в біжучому році святкують своє десятиліття. Момент роковин є прегарною нагодою для кинення позад себе погляду, вільного від пристрастей, які були рішачими при всякому осуді десять літ тому. Нині можемо вже відмежувати велич від дрібниці і справжній трівкий здобуток від проминаючого успіху, однаково як проминаючу, епізодичну невдачу від болючого удару. Та передусім ми вже можемо нині всі погодитися у тому, що все те, що діялося десять літ тому, це була революція і війна, це йшли революційні події на непідготованому до революції ґрунті, кермовані непідготованими людьми з рядів непідготованого народу. Така революція і така війна мусіла покищо привести до такого ефекту, до якого й привела: до втрати хвилевих зовнішніх державних здобутків і до здобуття трівких внутрішніх національних вартостей. Це були лише етапи затяжної визвольної війни — одні кінчилися, другі почалися, і багато їх ще впереді.

Отже приглядаючися подіям із давнього-недавнього минулого, поставмо собі одну лише ціль: вилускувати зі стирти накопичених дат і фактів зерна науки, зерна свідомого досвіду з ясним »моральним сенсом« — про будуче.

Адже українська революція не скінчилася! Адже колесо української історії не припинилося. Воно обертається швидше, ніж колинебудь, швидше ніж тоді, коли офіційальні представники фіктивної молодої української держави сиділи за одним столом з офіційальними представниками старих могутніх великодержав!...

ЯК ІШЛА РОСІЯ ДО СЕПАРАТНОГО МИРА?

Сепаратний (окремішній) мир на австро-німецькому фронті був для Росії актуальною метою вже довго перед березневою революцією. Пригадаймо лише існування т. зв. «німецької партії» серед російських верхів, на чолі з царицею Олександрою Фьодоровною. Відома афера російського військового міністра Сухомлінова, який свідомо готовив програну власних військ на те, щоби швидше покласти край війні, подібні афери рижних Мясоедових з більшими або меншими впливами на царському дворі, германофільські настрої премера Штюрмера, таємна мирова місія любимця цариці Протопопова... Боротьба двох течій: за вірністю союзникам і за сепаратним миром, яка йшла в рідні Романових і придворних колах, довела навіть до усунення вел. князя Миколи Миколаєвича з головного командування і висилки його на посаду, намісника на — Кавказ. Убивство Распутіна було теж нічим іншим, як одним із моментів тієї боротьби: гвардейські старшини, приклонники Миколи Миколаєвича і такі політики, вірні союзів з західними державами, як безпосередній (поруч із вел. кн. Юсуповим) убивець Распутіна, Пуришкевіч, усували Распутіна з цього світа як одного з найнебезпечніших сподвижників ідеї сепаратного мира, котрий, на їх думку був би нещастям для династії Романових і цілої Росії. Вражіння, яке зробило на царицю, ба навіть на царя, нагальна смерть Распутіна, дозволяє сумніватися, чи придворна «німецька партія» припишкля би. Мабуть булоб навпаки, — вона певне ще завзятійше повела би

свої заходи й інтриги в напрямку, заключення сепаратного мира з Німцями. Інша річ, що заговор гвардейських старшин, який обхоплював не лише особу Распутіна, але плян цілої «палатної революції», і одночасно горячкове організування вірних собі частин Миколою Миколаєвичем на Кавказі, кажуть припускати, що на тлі антантофільських і германофільських політичних орієнтацій булоб ще прийшло у Росії до поважної внутрішньої розправи. Однак вибух революції у Петрограді 11. березня 1917. року поклав край усьому, що виходило з царської рідні та її оточення.

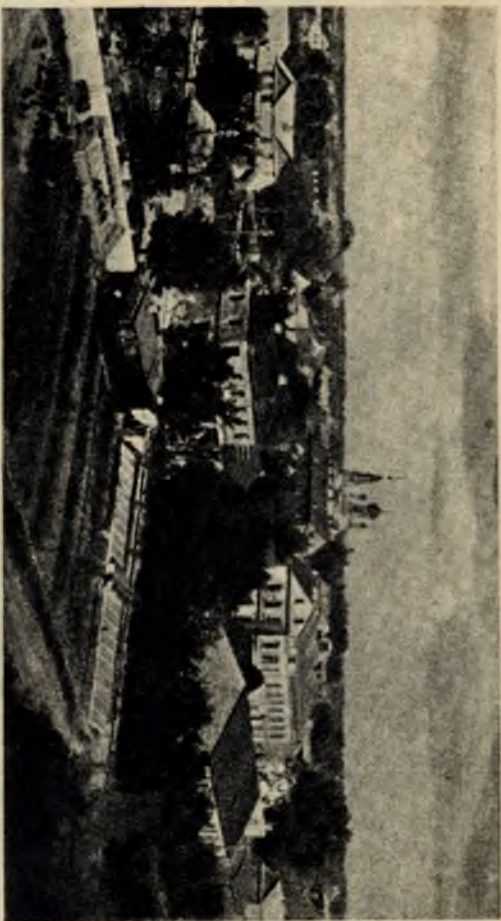
А проте ідея чимшвидшого мира з Німцями на силі не втратила. Базувалась вона лише вже не на чуттєвому германофільстві (зрозумілому, у цариці), а на свідомості залізної необхідности. Правда, Тимчасовий Уряд, що прийшов на зміну царському правительству, був занадто під впливом союзницьких послів у Петрограді, щоби думати про сепаратний мир усупереч їх волі. Адже вся революція була затіяна не без відома й участі англійського посольства, яке хотіло покласти радикально край германофільству Миколи II чи пак його всесильної дружини, в тому, очевидно, пересвідченні, що революція скінчиться на переміні осіб на престолі, на парламентаризації устрою та демократизації режиму. Отже з приходом до влади таких англофілів, як Мілюков, вірність Росії «почвірному порозумінню» ставала буцім-то безсумнівною. Однак революція зразу таки взяла такий оборот, що примушувала її діячів не лише голосити гасла, які ледве-чи їм самим промовляли до розуму, але й ці гасла степенувати

і пробувати — переводити їх в життя! Отже: «мир без анексій і контрибуцій» став одним із передових гасел російської революції. Відмовлення від анексій і контрибуцій було не тільки диктоване духом правди і справедливости, але й було воно для Росії — дуже вигідне. Бо величезні простори російської імперії були зайняті німецькою й австрійською окупацією, супроти якої російська окупація на вузькій прикордонній смузі Східної Галичини була суцєю дрібницею, — марево втрати тих земель сердечною скаргою промовляло з «ідеалістичної» мрії «без анексій і контрибуцій». Ба, але з кожним дальшим днем революції показувалося, що наголос у цьому гаслі лежить не на його другій половині («без анексій і контрибуцій») тільки на першому його слові: «мир!» Пекуча потреба мира ставала рубом перед Тимчасовим Урядом, «Ставкою», кожним рядовим вояком, кожним «гражданином». Згадана вище моральна залежність від союзних держав диктувала спеціальну тактику, що погоджувала би маніфестації льояльності супроти союзників, які казали голосити «вай-на до победоноснава канца» з пропагандою мира «без анексій і контрибуцій». Але сидження на двох стільцях: імперіялістичної антанти та миролюбивої революції, ставало щораз трудніше. Натиск союзників, що не проявляли жадного зрозуміння для «ліберальної революції» таких революціонерів, як кн. Львов, Терещенко чи хочби сам Мілюков, казав військовому — пожалься Господи — міністрові Керенському розпочати навіть наступ на південно-західному фронті (галицьке Поділля, — липень 1917 р.). Це опереткове гороїження на показ мало дуже сумні наслідки, бо: ще один

БЕРЕТЕЙСЬКИЙ МИР

Делетат України М. Любинський відповідає делегатові Росії Л. Троцькому. Малюнок з натури арт. Швармштета маляря при Нім. Гол. Квагирі.

Загальний вид міста Берестя.

фронтний розгром і остаточний розвал російської армії.

Коли справа війни-мира була одною із найголовніших безпосередніх причин вибуху березневої революції, яка коштувала Миколу II втрату престолу (потім життя), то ця сама справа була також одною із найголовніших безпосередніх причин жовтневої большевицької революції, яка довела до упадку Тимчасовий Уряд. Німці не дурно пропустили в запльомбованому вагоні Леніна з кумпанією до Росії. Після невдачі в жовтні, большевики поновили свій виступ у листопаді. 7-го листопада 1917 року обняли вони владу в Петрограді, після 10-ти дневої різни здобули Москву. Тимчасовий Уряд провалився у пропасть, що лежала між імперіялістичним стільцем вірності антанті і пацифістичним революції. А большевики моментально приступили до усунення собі зперед ніг найбільшої колоди, якою був для них, аматорів нового суспільного ладу, воєнний фронт. Большевики зрозуміли, що негайна ліквідація війни дасть їм більші симпатії у масах, ніж усі пламенно-войовничі красномовства всіх Керенських. І тому повз офіційного гасла «без анексії і контрибуцій» поставили більш реальне: «війна війні»!

На практиці виглядало воно дуже просто: моряк Криленко, іменованій «воєнкомом», звернувся до німецького головного командування з радіо-телеграфічною пропозицією заключити перемиря. 2-го грудня 1917 р. з обох сторін їхали вже делегати до Берестя Литовського. Протягом двох тижнів підписано умову про перемиря, відсвятковану спільним бенкетом, у якому больше-

вицькі делегати Йоффе, Каменєв і Сокольніков, якийсь московський робітник, якийсь моряк і один підстаршина, сиділи поруч із німецьким князем Гогенльогє, генералом фон Гофманом і іншими заступниками почвірного союзу. »Ніколи не забуду« писав потім у своїх споминах ген. Гофман — »того обіду«, — видко, що товариство було справді цікаве...

Перемир'я було вступом до переговорів про мир і їх негайно там-же у Бересті розпочато.

НАВІЩО МИР БУВ ПОТРІБНИЙ УКРАЇНІ?

Коли розвиток подій на воєнному фронті та вибух революції у далекому заціллю примусив Москалів переговорювати з центральними державами про сепаратний мир, то ще більше причин для такого мира мали Українці. Військово-політичний плян Росії з ментом вибуху війни був ясний: поширити державні кордони на »западний юг« — себто по Сян чи Дунаєць, аби не тільки вволити волю великодержавницькому заповітові Романових »собіранія русскіх земель«, але радше — найти таким робом стратегічне опертя об Карпати, зі шпилів яких видно — розкішний угорський низ. Однак страшні поразки, яких зазнала російська армія після перших своїх блискучих побід над австрійськими військами, — головнож її справжній погром на півночі, над Мазурськими озерами (вересень 1914) і на півдні під Горлицями (травень 1915), — були рішаючими на вислід війни на східному фронті; всі пізніші спроби відзискання втрачених позицій (нпр. наступ Брусілова, сер-

пень-вересень 1916) були безвиглядні. Росії залишалося лише «перетривати» до часу, перемоги союзників на Заході. Але на це вона вже не мала сили! Гнилий, штучно підтримуваний організм тюрми народів на очах розкладався і ніколи вже було думати йому про союзницьку, вірність. Тимпаче в дребзги пішли горді мрії про придбання для великоросійської імперії «істинно-руссава галіцкаво края»...

Ми знаємо, що з вибухом світової війни не було одностайної всеукраїнської політичної концепції. Наслідком тої нашої непідготовки й дезорієнтації — Українці були найкращими вояками однаково в австрійській, що й російській армії, іншими словами — були прегарним покірливим гарматним мясом для цих і тих. Думка про викликання національної революції на Наддн. Україні та відірвання її від Росії при допомозі амбітних династичних плянів Габсбургів, показалася нереальною. Трагедія українського легіону, всім ще у свіжій пам'яті. Отже: воєнні події не зєдинили Українців, не завалили кордонів, гасло «Соборної» — яке, ніде правди діти, завжди ще прозябало на облаках романтики і тільки нечисленні одиниці пробували його відтіля на землю стягати, — так і залишилося у ході воєнних подій неактуальним.

Зате перед Українцями відкрилися нові перспективи з вибухом російської революції. З одного боку сила, з якою ця революція нашла свій відгук на Україні, з другого боку, труднощі влиття емансипаційного українського руху, в організовані ряди — в ніякому разі не дозволяли наддніпрянським Українцям на люксус утримування

»за всяку ціну« боевого проти-німецького (австрійського) фронту, хоч би навіть як бажалося їм приєднати до себе Галичину. Перед Наддніпрянщиною ставав мур інших завдань, по якому треба було мерщій зніматися. Перед Наддніпрянщиною виринав новий, ближчий і страшніший ворог, який із перших таки днів-тижнів революції погрожував зліквідувати всі великоукраїнські пориви й змагання, винесені на верх революцією. Цим ворогом була Великоросія, спершу в особі демократичного Тимчасового Уряду, потім комуністичної Ради Народніх Комісарів. Мир із центральними державами ставав для пробудженої України питанням життя.

А проте є історично ствердженням фактом, що українські частини на загально-російському фронті були найдовше боєздатні і найслабше підлягали заразі деморалізації. Ці частини були лише огорнені стихійним гоном до національного відокремлювання в окремі військові одиниці і вони прислухувалися лише з безмірною тугою до того, що діялося на далекій Україні. Однак не було серед них тої масової дезерції, що в суто московських частинах і не було тої анархії, яка буквально з кожним дальшим днем революційного календаря степенувалася. Було бажання витримати явно і славно до часу заключення спільного мира, себто цілої Російської Держави (термінологія «Російської Республіки» була проголошена щойно 14. вересня 1917) з центральними державами. Україна постійно старалася вплинути на створення такого авторитетного »всеросійського центру«, який міг би заключити справедливий мир. Одночасно раз-у-раз підкреслювала необхід-

ність того негайного мира*). І так нпр. 22. серпня 1917 року Мала Рада дала м. і. й такі директиви делегатам Центральної Ради, що їхали на Петроградську конференцію: І. точка: «Сформування однородного, революційного й соціалістичного уряду, відповідального перед демократією всіх народів Росії», і Х. точка: «Пороблення рішучих заходів коло заключення миру, для чого негайно випередити союзників в ініціативі у справі відкриття мирових переговорів».

Колиж у жовтні розпочалися на Московщині большевицькі заворушення, які покищо значилися лише зтяжною кривавою різнею і збільшували московський хаос, і коли вже самі обставини відокремили Україну, III Універсал, проголошуючи Українську Нар. Республіку, голосив теж 20. листопада 1917 ясно: «...Четвертий рік на фронтах ллється кров і гинуть марно сили всіх народів світу. Волею й іменем Української Респуліки, ми, Українська Центральна Рада, станемо твердо на тому, щоб мир установлено як найшвидше. Для того ми ужиємо рішучих заходів, щоб через Центральне Правительство примусити й спільників і ворогів негайно розпочати мирні переговори. Так само будемо дбати, щоб на мирному конгресі права українського народу в Росії і поза Росією в замиренню не нарушено. Але до мира кожен громадянин Республіки України, разом з громадянами всіх народів Російської Республіки, повинен стояти твердо на своїх позиціях, як на фронті, так і в тилу».

Ба, але тут і зайшла одна «заковика»: боль-

*) Про це раз-у-раз читаємо у II. томі Винниченка „Відродження Нації“, Відень 1920.

шевицька Рада Народніх Комісарів у Москві, яка відібрала владу Петроградському Тимчасовому Урядові, не тільки вважала себе тим «Центральним Правительством», якого повстання так бажала собі Україна, але й негайно почала давати дошкульно пізнавати Україні своє «центральне правління». Уже рівно в місяць після здобуття комуністами Москви, себто 17. грудня 1917 року, зібраний у Києві «Всеукраїнський Зїзд Рад Робітничих, Селянських і Салдатських Депутатів» був примушений видати відозву до народів Росії, в якій розкрито фальш і облуду голошеного більшовиками гасла «права народів Росії на самовизначення аж до відокремлення», і в якій знову накликувано до творення всеросійської федеративної влади «яка спиралася би на зорганізовану волю народів і країв» і яка булаб здібна до переведення «негайного загального демократичного замирення». Ця відозва кінчалася покликом: «Досить крові!» Але цей поклик торкався уже не так зовнішнього австро-німецького фронту, як внутрішнього, насадженого московськими більшовиками. І цей поклик до ніякого пуття не довів. Навпаки: боротьба з «доморослими» більшовиками на зразок Пятакових перетворилася хутко в отверту війну з Великоросією. А тут московський більшовицький «главковерх» Криленко вже запропонував Німцям перемир'я (26. листопада), делегати російські вже переступили німецькі окопи (2 грудня), вже перервано на 10 днів бої (7. грудня) і вже підписано (15. грудня) перемир'я, що мало тривати до 14. січня 1918 року. Мало того: до Берестя Литовського вже вислано делегацію з рамени московської Ради Нар. Комісарів — без спо-

віщення про це українського Генерального Секретаріату. Та й що, по-правді, було тут сповіщати, коли проти самої України ведено війну?! Тому Україна, у виконанні зацитованого уступу, зі свого III Універсалу, щоб не залишитися за бортом мира, заключуваного з Німцями на власну руку московським урядом, вислала й собі до Берестя мирову делегацію. А щоб мати і формальне право заключити мир, як самостійна держава, та й прояснити у себе внутрі неясну ситуацію, що виходила з фіктивної федерації та з війни з одною із «федерованих» країн, Україна проголосила свою «самостійну, від нікого незалежну, вільну, суверенну» державність. Безпосередньо за тією деклярацією слідував у IV Універсалі такий уступ: «З усіма сусідніми державами, а саме: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною й іншими ми бажаємо жити в згоді й приязни, але ніяка з них не може вмішуватися в життя Самостійної Української Республіки». І далі: «І отсе перш усього, поручаємо Правительству нашої Республіки, Раді Народніх Міністрів, від сьогодні вести початі вже мирові переговори з осередніми державами вповні самостійно й довести їх до кінця, не звертаючи уваги на ніякі перешкоди з боку яких-небудь інших частей бувшої російської імперії, та встановити згоду, щоб наш край почав своє життя в спокою й мирі».

Це було 9. січня 1918 року, а в два тижні пізніше Українська Центральна Рада й український уряд під охороною Січових Стрільців відступали по святошинському, шляху перед московською навалою, що двома фронтами (з півночі і сходу) насунула на Київ. А рівно в місяць

після святочної хвилини проголошення IV Універсалу — 9. лютого 1918 — підписали делегати Укр. Центр. Ради берестейський мир з осередніми державами.

Якже це було в Бересті і як виглядав отой мир?

У БЕРЕСТІ.

Кожні мирові переговори, ведені при участі політичних і військових представників кількох держав після довшої кривавої розправи, є цікавим образом зустрічі визначних індивідуальностей, зустрічі ріжних світоглядів, ріжної дипломатичної тактики і ріжних — інтересів міліонових мас, вирішуваних на зеленому сукні одного стола. З кожним таким мировим конгресом звязані якісь спеціальні характеристичні риси, звязані теж імена історичних постатей, а студіювання оттакіх конгресів належить не дурно до надзвичайно корисної і повчаючої самоосвіти людей, приймаючих діяльну участь у справах політики.

Все сказане торкається у цілости мирової конференції у Бересті Литовському. Мала вона дві особливости: 1) тут уперве виступили на міжнародній арені большевики, вперве вони дали пізнати себе на дипломатичному полі і 2) уперве зявилися там Українці, як державна нація, вимагаюча рівного трактування її з іншими новітніми, відомими і признаними державними націями. На берестейському конгресі спиралися ріжні течії: 1) внутрі німецької делегації були інколи дуже гострі тертя поміж представником нім. уряду та делегатом нім. військової кватири,

при чому цей делегат (недавно, в липні 1927 р., померший ген. М. Гофман) за свою тактику в переговорах і становище до польської справи мав дуже часто перепалки з головною кватирою (ген. Гінденбургом і ген. Людендорфом); 2) до суперечок приходило поміж німецькою делегацією і австрійською (графом Черніном), бо Німеччина була зацікавлена у мирі на сході передусім стратегічно (звільнення східної армії) а даліше — політично (ослаблення Росії, нанесення морального удару воюючим іще західним державам, зупинення Америки перед вмішуванням себе у війну), а тимчасом Австрія мала лише одну, ціль у тому мирі: хліб, отже причину чисто господарської природи; 3) німецька й австрійська делегація мусіли вічно вважати на своїх маленьких союзників, Болгар і Турків, аби тії чогось не попустили (головно болг. міністр. Попов був, як каже Гофман, «дуже тупий але тим більше впертий»); 4) між делегацією почвірного союзу й делегацією большевиків (Росії) був у Бересті весь час стан великого напруження і гра йшла за те, чиї нерви довше витримають; 5) інші знову були відносини між делегацією юсередніх держав і делегатами українськими, при чому знову таки іншими були розмови Українців з Німцями (Кільман, Гофман) та іншими з Австрійцями (Чернін), бо українські вимоги спеціально зачіпали австрійську монархію; 6) російська й українська делегація були явно одна другої ворожа — і чимало ще інших таких точок можна би навести, які вказали би на дуже скомплікований характер переговорів, на дуже різнобарвний образ мирової конференції.

На дальших сторінках цієї книжечки читачі найдуть спомини учасників мирових переговорів у Бересті. Хід отих переговорів описаний там широко, а подекуди навіть барвисто, — очевидно: зі своєрідним освітленням, в залежності від того, хто їх писав. Тут подамо лише коротенький перегляд тодішніх подій на берестейському терені, користуючися щоважнішими заявами згаданих учасників переговорів.

Отож хронологічно переговори виглядали так: зіхалися усі делегати (без Українців, які прибули пізніше) дня 22. грудня 1917 року. Головою німецької делегації був державний секретар фон Кільман, його заступником — ген. Макс Гофман, висланик нім. головної кватири. Головою австрійської делегації був міністр закордонних справ граф Оттокар Чернін («людина розумна й елегантна», — як каже Гофман у своїх споминах, — «однак його нерви підлягали повному розстроєві»); Болгарію заступав міністр Попов, потім премієр Радославов; Туреччину берлінський посол Гаккі і держ. підсекретар Мессімі-бей; російською делегацією проводив спершу Йоффе, від 7. січня Троцький, — належали до большев. делегації м. і. Каменєв і проф. Покровський.

Розпочались переговори формально писемною заявою, яку в імени почвірного союзу вручив большевикам граф Чернін, погоджуючися на большевицьку форму «мир без анексій і контрибуцій». Було це 24. грудня 1917 (ген. Людендорф каже у своїх споминах, що цю заяву складено 25-го грудня). Ця заява була відповіддю на мирову пропозицію, проголошену большевиками, як звичайно, «всем-всем», а на цій формальній відповіді

большевицьким лідерам страшенно залежало з внутрішньо-демагогічних оглядів: ось мовляв, бачите, навіть імперіялістичні германці пішли за нашим благородним гаслом!... »Москалі тріюмфували і посилали до Петербурга дуже владувані депеші« — пише ген. Гофман. Але цю радість Німці швидко прохолодили їм. Бо ген. Гофман зміркував зразу, що большевики цю формулу »без анексії і контрибуцій« розуміють так, що мають бути повернені назад до Росії: Польща, Литва і Курляндія (Латвія-Естонія). Цю »помилку« зясував большевикам отверто ген. Гофман, пригадавши їм слухно їхнє таки гасло »самовизначення народів«, яке ось Поляки й Литовці вже до себе принорували. Ця заява Гофмана поділлала на Йоффе »наче грім«, а Покровський »аж плакав з люті«. Після того першого тріюмфу й першого розчарування виїхали большевики на днів десять до Петрограду, — подождати, ануж, мовляв, на мировий поклик »всем-всем« після держав почвірного союзу відгукнуться теж і держави почвірного порозуміння? Невідомо, чи це була щира наївність большевиків, чи акторська буфонада, але Німцям нічого не шкодило притакнути большевикам і — ждати 10 днів на мирну заяву Англії, Франції, Бельгії й Італії. Перед самим відїздом до Петрограду Йоффе погрожував зірвати переговори, бо, мовляв, його підманули імперіялістичною інтерпретацією мира »без анексії« і граф Чернін поважно занепокоївся можливістю зірвання переговорів: цісар Карло казав йому не вертати без мира! Але ген. Гофман успокоїв Черніна: і західні держави не зголосять мирової охоти і большевики переговорів не зірвуть.

Так і сталося.

У перших днях січня большевики повернули назад до Берестя. Приїхав сам »наркоміндел« (нар. комісар закордонних справ) Троцький, а Йоффе був надалі його заступником. З прибуттям Троцького переговори набрали іншого характеру: вони перетворилися в агітаційну трибуну для большевицьких лідерів. »Розпочалася кількотижнева безцільна словесна боротьба поміж Троцьким і Кільманом« — згадує Гофман. Усі спроби звести переговори з царини теоретичних тирад на реальний ґрунт розбивалися об діялєктичний хист Троцького, якому залежало на затягуванні переговорів, аби тільки звертати на себе увагу світа й працювати в міжчасі над розкладом німецької армії. Щораз нагальнійший тон промов Троцького і щораз завзятійша большевицька пропаґанда в рядах нім. армії довели врешті до вибуху. Навязуючи до одної чергової агітаційної промови, яку виголосив на конференції Каменєв, забрав слово ген. Гофман і в надзвичайно різких словах виявив — як він сам висловлюється — »різницю поміж балаканиною та ділами« большевиків, пригадавши їм розігнання баґнетами російської конституанти, похід червоних військ проти Білорусів і Українців та взагалі панування терором і насилування на кожному кроці голошених собою чудових гасел рівности, волі і справедливости. До цієї то промови лєґенда причеплює історичне »стукнення об стіл п'ястуком«; сам ген. Гофман заперечує — начеби стукнув п'ястуком і запевняє, що говорив спокійно, сидючи, не підносячи навіть голосу. Однак стверджує велике вражіння тієї промови, після якої большевики принишкли. З ними й пе-

рестали покищо поважно переговорювати, переніши центр уваги на розмови з Українцями.

»Делегати України« — пише у своїх споминах ген. Людендорф — прибули до Берестя 12. січня і відразу зайняли окреме від большевиків становище. Були вони прийняті ген. Гофманом з вірженням їх і вони дали нам змогу розпочати окремі розмови. Ціж розмови спиралися на практичних основах і не губилися у сфері фантастичних плянів на будуче, яких здійснення — колиб воно взагалі було можливе — вимагало би віків«.

Сам-же ген. Гофман пише у споминах:

»Ще перед початком переговорів зголосилася у Бересті нова група учасників, а саме представники української народньої держави. Їх вислала Рада, щоби заключити окремий мир в імени України, опираючись на заяві петербурського совітського уряду про право народів самовизначувати свою долю. Держ. секретар фон Кільман і я радісно прийняли Українців, бо їх виступ уможливллював нам вигравати цю нову делегацію проти делегації петербурської. Спричинили вони нову журбу графові Чернінові, бо слід було сподіватися, що вони виступлять з якимись вимогами в справі політичних прав своїх земляків, проживаючих на Буковині й у Східній Галичині«.

Делегатами України були Голубович, М. Левитський, Любинський і Севрюк. Про них каже Гофман: »Молоді представники київської Центральної Ради не були симпатичні гр. Чернінові й неприємними були йому переговори з Любинським і Севрюком, які заледви вийшли з студентських літ«. Та не вважаючи на молодий вік українських делегатів, сам ген. Гофман стверджує, що »подивляв

я молодих Українців. З цілою певністю вони знали, що крім евентуальної допомоги Німців вони нічого за собою не мають і що їх уряд є поняттям фіктивним; а проте вони рішуче стояли в переговорах з графом Черніном при вимогах, які зголосили і не відступали від них ані на крок». Та й сам граф Чернін признає, що Українці »не зважаючи на свою молодість виявили достаточну зрілість, щоб використати сприятливу для них ситуацію«.

Отже першими вимогами української делегації було: прилучення до України Холмщини й української частини Галичини та Буковини.

»Тому, що я уважав і вважаю, що самостійна польська держава є утопією, я не вагався обіцяти Українцям допомогу в їх змаганнях щодо Холмщини; за те вважав безсоромним жадання частини австро-угорської території і в досить шореткий спосіб я сказав це тим панам. Та вони мабуть сподівалися подібної відповіді — в усякому разі дуже чемно відповіли, що мусять подбати за нові директиви з Київа« — так пише Гофман, що прийняв на себе посередництво між гр. Черніном та Українцями.

Директиви з Київа прийшли: Холмщини не вільно ніяк зрікатися, а зі Східної Галичини та півн. Буковини треба створити окремий коронний край у межах Австро-Угорщини під скиптром Габсбургів. Граф Чернін стояв між Скіллою і Харібдою. З одного боку, віддача Україні Холмщини наражувала Австрію на смертельний гнів і образу Поляків, а створення окремого національно-українського коронного краю грозило Австрії виступом усіх її інших національностей з подібними

претенсіями. З другого боку вісти з Відня голосили про надтягаючу харчеву катастрофу, яка потяглаби за собою руїну цілої монархії. Негайний мир з Україною потрібний був Австрії як спасення і задля того мира граф Чернін мусів іти Українцям на всі уступки.

Між 18. і 21. січня делегати розіхалися за новими інструкціями: Чернін до Відня, аби наочно переконатися про небезпеку голоду та скласти звіт із переговорів безпосередньо ціє. Карлові; Троцький до Петрограду, щоби привести нові аргументи проти України (побачимо далі, що таке привіз!), Кільман до Берліна виголосити промову про берестейські переговори на засіданні райхстагу. 30-го січня були вже всі назад і розпочалися знову переговори. Цим разом осередок уваги перейшов на боротьбу між російською і українською делегаціями. 28. січня вибухло було в Києві повстання большевиків, яке затягнулося у затяжні бої за столицю України. Троцький став певнійший себе й заперечив делегації Центр. Ради права виступати від імени України, над якою Центр. Рада втратила владу. На доказ правди своїх слів, Троцький привіз з собою нову «українську» делегацію — Медведєва і Шахрая — як представників харківського радянського уряду. «Представники Ради запротестували» — пише Гофман.

»Любинський у знаменитій промові виказав большевикам усі їх проступки. Троцький у відповіді обмежився лише до замітки, що влада Ц. Ради вже не істнує і що єдиним тереном, яким може розпоряжати, є кімнати її представників у Бересті«. Докладнійше про цю перепалку між моск. большевиками й делегатами Центр. Ради

пише у своїх споминах граф Чернін під датою 2. лютого 1918 року:

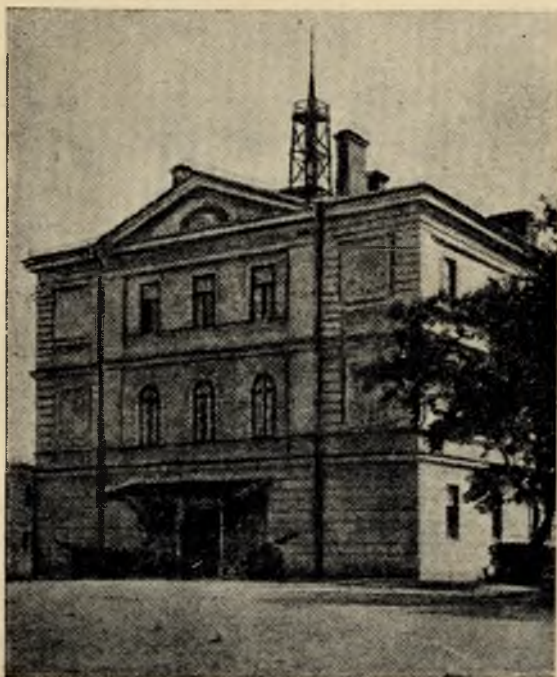
»Я просив Українців отверто нарешті висловити свій погляд Петроградцям і успіх був аж надто великий. Образа і грубість, висловлені українськими представниками петроградцям сьогодні, були просто комічними і доказали, яка прірва відокремлює оба правительства, і що не наша вина, коли ми не можемо з ними заключити одного договору. Троцький був у такому пригніченому настрою, що викликав жаль. Як полотно блідий, з широко розкритими очима, він нервово щось креслив на бібулі. Великі краплі поту текли з його лица. Він мабуть глибоко відчував приниження від образ, які наносили йому його співгромадяне в присутності ворогів«.

Та й австро-нім. делегати не признали харківської делегації і вели з Ц. Р. дальше переговори.

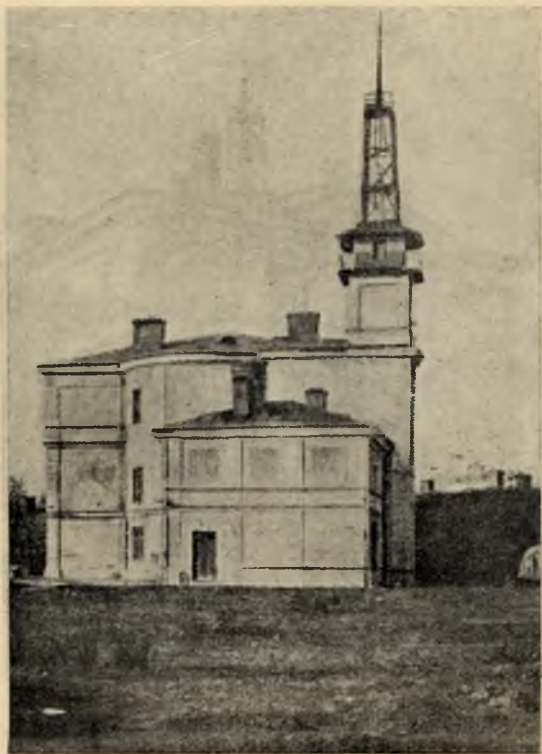
9. лютого австрійські й німецькі дипломати виїхали з Берестя до Берліна. 6-го вернули назад. Під цією датою в у споминах Черніна спеціально для нас цікавий уступ:

»...Положення прояснішало ще й тому, що вчора приїхав лідер австрійських Українців (Рутенен) Микола Василько і хоч він, очевидно захоплений ролею, яку грають тепер у Бересті його українські земляки — висловлюється більше націоналістично, ніж раньше у Відні, нам всетаки вдалося остаточно вияснити мінімум українських вимог«.

Однак справа мира з Україною була вже й так рішена. Адже вже 21. січня 1918 р. граф Чернін записав у своєму щоденнику, що »Україн-

Будинок у берестейській твердині, в якому
підписано мир. 9. II. 1918.

Будинок, в якому підписано мир 9. II. 1918.
(Вид із боку).

ці не ведуть більше переговорів — вони диктують», орієнтуючись по голодових заворушеннях у Відні, як по «барометру» і ставляючи щораз більші вимоги. А ген. Людендорф каже, що вже в Берліні, підчас останнього в ньому побуті, граф Чернін «вияснив причини, які спонукали його заключити з Україною некорисний мир, який викликає з боку Поляків великий спротив». Саме з огляду на Поляків граф Чернін просив лише зберегти до часу тайну мирового договору. Під дату 8. лютого 1918 Чернін нотує:

«Сьогодні вечером повинно відбутися підписання миру з Україною. Перший мир в цю жахливу війну. Але чи сидить Рада дійсно в Києві? Лідер австрійських Українців Микола Василько показав мені телеграму по апараті Юза, датовану 6. цього місяця із Києва і адресовану місцевій українській делегації».

Та мир з Україною підписано, але слідуєчого дня — 9. лютого 1918 року. Подавши цю вістку до Відня, граф Чічерін у відповіді дістав таку телеграму:

«Глибоко зворушений і втішений відомістю про заключення миру з Україною, висловлюю Вам, дорогий графе Чернін, з усього серця вдячність за Вашу доцільну і успішну роботу. Вашим зусиллям Ви створили найкращий день мого, до цього часу так багатого турботами правління, і я молю всемогучого Бога, щоб він і далі підтримував Вас на тяжкій шляху на благо імперії і її народів. — *Карло*».

А тимчасом з Росіянами переговори все ще затягалися. В сам день підписання почвірним союзом миру з Україною, большевики оголосили

відозву до німецького війська, накликаючи до бунту проти старшинства. А 10. лютого Троцький склав заяву, що він не заключає жадного мира, що однак Росія уважає війну закінченою, відсилає свої війська до дому, та повідомляє про це всі народи й держави.

Загальне спантеличення, яке викликала ця заява і раптовий виїзд Троцького, скінчилося новим наступом Німців. 18. лютого рушила на схід німецька армія, а 19. вже наспіла з Петрограду радіо-телеграма, що сов. уряд готов відновити переговори. 28. лютого зявилися знову у Бересті большевицькі делегати — цим разом уже без Троцького, а під проводом Сокольнікова. Тогож дня вони заявили, що не мають повновастей переговорювати, лише підписати мир. Підписано його 3. березня 1918.

Коли мир був для Росії ціллю самим собою, то для України він був засобом для безпосереднього ратування державности. Український уряд був уже в Житомирі, а в Києві панувала мадам Бош і панував Муравйов, якому за вивіску послужив слухняно «малий син великого батька» — Юрко Коцюбинський. Безглузді розстріли й паний терор проти всього, що українське, прихилили на сторону ідеї покликання Німців на поміч навіть найбільших ранійших ворогів такої концепції. Отож негайно після заключення миру Українська Центральна Рада оголосила відозву «До німецького народу» з проханням військової допомоги проти Росії. Німці, маючи свої окремі ціли, аж надто охоче вволили цьому прохання волю. Опис дальших подій завів би нас задалеко.

НАЙВАЖНІЙШІ ВІДСМНІ Й ДОДАТНІ СТОРІНКИ БЕРЕСТЕЙСЬКОГО МИРУ.

До кожної справи можна підходити «з одного боку» і «з другого боку», бо кожна медаля має — два боки. Отже й берестейський мир можна би — чому ні? — обдери з усякого значіння чи-то звести його до значіння мінімального. Адже, скажете тоді, берестейський мир — це протягом девяти місяців півміліонна німецька армія на Україні, це 42.000 вагонів збіжжя для Австрії й не багато менше для Німеччини, це скандальний розгон Центральної Ради і ще скандальніший процес Голубовича, це соціальна, аграрна й адміністративна політика гетьманату, безперечно компромітуюча саму ідею української державности в політично невироблених масах, це не кінець а початок страждань, упокорень, переворотів і розпучливих поривів рятувати врятоване, яке врятувати таки не вдалося. 28. лютого Київ був при допомозі берестейського миру звільнений від московсько-большевицьких гійськ, — але в рік потім вони ж знову там були, а вступивши на днів десять Денікінові і на тридцять Полякам — знову повернули туди й по нинішній день сидять. Холмщина й Підляше, здані на берестейському письмі з матірним пнем, на ділі ніколи відродженої української державности в себе не побачили, та хіба завдяки цій наперовій благодаті ще більше наруг і утиску зазнали від військової австрійсько-польської окупації, заступленої потім на постійно адміністраційною польською владою. Застережений у бе-

рестейському мирі шпиль мрій довоєнних Галичан — поділ Галичини — ніколи не був досягнутий, бо до кінця свого існування віденський парламент берестейського миру не ратифікував. У додаток, за всі блага, вчинені Україні Німцями, всі Українці дістали в цілому світі марку завзятих германофілів (якщо не австро-німецького винаходу), бо ж не дурно українська демократія заключила з Німцями сепаратний мир і закликала їх до себе, а українська реакція отримала від них потім активну піддержку; відомо-ж, що така германофільська марка „en gros“ — не зовсім на користь вийшла українській справі в часах військово-дипломатичної гегемонії Антанти: денікінська й вранглівська ескапади, фінансовані Антантою на українській території, проречисто про це розказували, а історія української делегації на парижську мирову конференцію має тут теж не останнє слово... Білянс не дуже — кажучи делікатно — додатній, правда?

Але й актива берестейського білянсу домагаються голосу, а після їх промови значіння берестейського миру в історії України показується в цілком іншому світлі. Отже нема, здається, двох думок, що колиб не закликання Німців на Вкраїну в лютому 1918 року, то її державницько-визвольницькі змагання булиб зупинені на довгі — довгі часи. Хто памятає ті дні на Вкраїні, хто пережив наступ військ Муравйова, бомбардування Київів і тих два тижні панування у ньому московсько-большевицької влади, той не може уявити собі катастрофи, якої зазнало би все українство, колиб бодай самому фізичному винищуванню його в ті часи не покладено мерщій кінця.

Лена річ, не змела України з лица землі династія Романових і самодержавіє охрани, не змелаб її і династія Ленінів та самодержавіє черезвычайки. Але трудно уявити собі боротьбу українства за свої права з тодішньою його силою, — без попередньої 7-ми місячної еволюційної боротьби національної течії з москвофільською у часах гетьманату, без безсумнівного величезного здвигу української культури підчас отих семи місяців, без національного руху Директорії, без Січових Стрільців, без зимового походу Омеляновича-Павленка і без фанатичного заціплювання в українські маси ідеї боротьби з Москвою за всяку ціну і при всіх можливостях, доконуваного Симоном Петлюрою. Рахуючи з календариком у руці, берестейський мир фактично відсунув володіння большевиків на Україні всього-на-всього на який рік. Але тут ми й можемо наочно перевірити, що значить один рік в історії національного виховання народу, що значить — після століть неволі один рік дати засмакувати народові в національній школі, в національній культурі, — показати йому волю преси, зборів, громадських і політичних організацій, волю національної демократії! Непрокинений ще з довгого сну, нарід може й не виявить зразу зрозуміння тих дібр, але пам'ять про них прокинеться у ньому без сумніву, — після їх поновної втрати! Хто стрічав большевиків у Києві в лютому 1918 року й потім у лютому 1919 (І. евакуація Директорії до Винниці) а врешті в червні 1920-го, той либонь мав нагоду перевірювати, наскільки слабшими за кожним разом повертали московські комуністи, находячи за кожним разом стільки сильнішим український націо-

нальний ґрунт. З найглибшим пересвідченням можна твердити, що колиб у 1918 році Україна була залишилася в руках большевиків, то їх національна політика була би еволюціонувала не в бік українізації та автономізації України, а в бік найосновнішої ліквідації усяких еманципацийних українських змагань. Колиж Україна підпала би австро-німецькій насильній окупації (із споминів австро-німецьких дипломатів та полководців прозирає недвозначно, що мабуть вони все одно булиб пішли на Україну за хлібом), то яким булоб панування Німців на Україні без берестейського миру, коли воно було таке з миром?!

Залишаємо на боці всі аргументи за користі берестейського миру, які кажуть про першу легалізацію українства у великому міжнародньому масштабі. Ці аргументи безумовно не маловажні, але низка документів, які ось наводить В. Винниченко у «Відродженні Нації» (II. том), пригадує, що Франція й Англія «легалізувала» нас вже й перед берестейським миром і що міжнародня легалізація приходить завжди автоматично слідком за власною силою. Легалізація українства у Бересті Литовському характеристична саме тим, що вона не була наслідком справжньої сили українського народу, не була наслідком сили української самостійницької стихії. Величезний успіх, який добули українські делегати у Бересті, є зразком використання для справи рідного краю зовнішньої кон'юнктури без внутрішніх даних. Це перемога дипломатії — при відсутности здобутків громадської діяльності. Все покладене на карту, чужої допомоги. В наслідку прийшла

реакція: гасло віри у власні сили з відкиненням усякої чужої допомоги! Не лякаймося поставити рубом питання, чи цей другий екстрем, практично приноровлений у якомусь будучому, знову переломовому для української державности моменті, не буде такий самий недоцільний, як перший із 1918 року?! Захоплення формальним дипломатичним визнанням нас »рівними поміж рівними« додело до зневіри в кожні дипломатичні заходи та звязки. Передусім у нас, Галичан, ця зневіра заціплена дуже сильно первісними дипломатичними успіхами й пізнішими трагічними невдачами. Чи правильно кидатися у політиці з одного бігуна на другий?!

І тому, не могучи легковажити міжнародні звичаї, до котрих належать історичні прецеденси на будуче (покликання на попередні випадки), не можемо замкнути очей на факт, що в берестейському мирі зафіксовано державний звязок Холмщини зі східними українськими землями та залежність покращання долі Східної Галичини від успіхів державницьких змагань всеукраїнського наддніпрянського центра! Берестейський мир був першою історичною подією в новітніх часах, де голосно, перед усім світом, державна Наддніпрянщина упімнулася західно-українських земель!

Коли ж мова про Галичину, закінчімо цей наш дуже загальний погляд на історію берестейського миру пригадкою ще раз на той момент перед і після-берестейських часів, який для нас, Галичан, має найбільше значіння із цілого нашого визвольного руху в останньому десятилітті: Січові Стрільці! — Січові Стрільці — це не є для

нас військово-політична організація із часів наддніпрянської революції; це не є частина української армії з часів війни. Історія Січових Стрільців — це не історія політичних помилок і успіхів гурта молодих людей, що добули вплив завдяки революції, ані історія їх поразок і перемог на боєвому фронті. Січові Стрільці — це перший кадр Всеукраїнців без різниці територіального походження, а історія Січових Стрільців — це перша кузня зрілого і свідомого всеукраїнського політичного світогляду післявоєнних Галичан. Історія Січових Стрільців тісно звязана з причинами і наслідками берестейського мира. Вірючи в здорові сили Галичини, ми віримо, що вона видалаб Січових Стрільців при всяких умовах — як доказ визволення себе з вузької провінціальної атмосфери і як протест проти всяких сепаратистичних лепетів. Але факт, що берестейський мир не став на перепоні явищу Січових Стрільців, а навпаки — дав змогу протягом слідуєчих років, у кривавих досвідах кристалізуватися всеукраїнській політичній думці, зродженій у рядах Січових Стрільців — сам той один факт ставить берестейський мир високо понад усі закиди. Найбільше значіння берестейського договору в тому, що в ньому зафіксовано вперше турботи наддніпрянських політичних діячів за долю західно-українських земель! І ось берестейський мир є першим промінистим дороговказом для національної ідеології, як і для реальної політики Галичини: доля Галицької Землі є нероздільно звязана з долею Наддніпрянщини, — її визволення є залежне виключно від сили всеукраїнського національного центра над Дніпром!

М. ГОЛУБЕЦЬ

Бересте Литовське

(Історія міста)

Бересте Литовське*) в Городенщині, прозване «литовським» для відріжнення від Берестя «куявського», положене над Бугом при усті річок Мухавця і Шляєрки.

Місцева легенда оповідає, що Бересте оснував якийсь побожний кунець в перших часах християнства на Україні. Він то, загрузши в «берестовій» пуці над Муховцем, обіцяв Богові за рятунок поставити церкву, що й виконав, добувши ся з млаковиння на твердь. Згодом при цій вотивній церкві зібралася більша людська оселя, від «берестевої» пуці прозвана Берестям.

Одначе справжні первопочини Берестя сягають далеко поза дату, означену легендою. В часи мандрівки й закріплювання за собою земель південно-руськими племенами, Бересте існувало вже як оселя, розмежовуюча племя Бужан, що мешкали по оба боки Буга від Ятвягів, що мешкали поблище Нарви. Без сумніву, вже тоді могло бути Бересте сильним, укріпленим природно

*) Не хочачи вдаватися у суперечки фільольогічної натури, залишаємо тут авторові «Бересте Литовське», як іменник середнього роду, однак зазначаємо, що всюди даліше вживаємо прийнятої нині назви «Бересть Литовський».

Від Редакції.

й фортечною штукаю, заборолом тихомирних Бужан проти Ятвягських наїздників.

На всякий випадок, в перших «сусідських» сутичках Руси з Ляхами (X. в.) Бересте належало до ряду тих «червенських городів», що мов заєдно ласа кість незгоди переходило з рук до рук.

В українських хроніках згадується Берестя вперше з початком XI в. (1019 р.) і воно часто виступає як столиця берестейського князівства. На прикінці XI в. сидів на берестейському столі князь Ярослав Ярополчич, що стратив одначе свою волость, піднявши бунт проти свого дядька Святополка (1101 р.). В другій половині XII віку заняв берестейську землю від батька Мстислава Ізаславича його молодший син Володимир а пізніше Василько Ярополчич. За цього то князя поруч Берестя підіймається як свого роду конкуренційний центр Дорогичин, в якому більш всього й перебуває Василько Ярополчич. З початком XIII в. була берестейська земля якийсь час придана до уділу Романовичів, цим вона на довший час зєдналась з Володимиром.

До особливого розцвіту підвелось Бересте за часів князя Володимира Васильковича, ізза своєї вчености прозваного «фільософом великим». Він то побудував тут нові деревляні укріплення, поставив високу камяну вежу, що по словам літопису мала бути заввишки 17 сажнів й дорівнювати камянецькій, збудував церкву св. Петра, яку обдарував ризами, іконами й посудом з батьківської скарбниці. В XIV віці, після розпаду української держави, попало Бересте в руки Литви. В 1319 р. мешкав тут Гедимін, що йшов походом на Київ, цілу зиму. Тутже ховалися перед до-

машніми завірюхами герої литовської історії Кейс-тут і Витовт.

В 1390 р. одержало місто магдебурське право від Ягайла, що 1409 р. відбув тут потайний зїзд з своїм братом Витовтом і Кійчацьким ханом Салядином, на якому порішено похід проти Хрестоносців. З того теж часу аж до »берестейського мира« було Бересте місцем найріжнородніших тайних і явних дипломатичних зїздів і нарад. В 1446 р. радив тут польський король Казимир Ягайлович з коронними сенаторами в справі Волині а в 1454 р. з литовськими сенаторами в справі участі в пруській виправі. В 1500 р. знищили Бересте Татари. В 1505 р. відбувся тут славний зїзд Глинського, на якому то відбувся славний прийом кінчацького хана Шахмата.

Однак чомусь то найбільше вподобали собі Бересте Жиди, які вже в XVI в. ставлять тут найвеличавішу свою біжницю на українських землях.

Славний зі своїх реформаційних затій князь Микола Радивил Чорний, берестейський староста, заложив тут кальвінський собор і печатню з якої 1563 р. вийшла славна, радивилівська біблія. Небаром одначе реформаторські заміри Радивилла не видержали під напором Єзуїтів, які стали згодом панамі душ у Берестю. В 1613 р. навістила Бересте пожежа.

Новим розголосом покрили Бересте три славні »берестейські синоди« 1590, 1594 і 1596 р., які довели до офіційальної унії східної церкви з західною і була джерелом цілого моря крові пролитої православними в обороні своєї віри, що тоді однозначна з національністю... Для утвердження

унії повстав тут заходами Венямина Кутовського Василіяньський монастир (1629).

В 1657 р. забрав Бересте і ограбив Ракочій разом з Карлом Августом, якому так дуже подобалася система міських фортифікацій, що велів зняти з них спеціальні пляни. В 1706 р. заняли Бересте Шведи. В 1792 рада тут славна торговцька конфедерація, поки не перенеслася до Городна. В розборі Польщі припала Берестейщина разом з Волинню до Росії, під якої ярмом оставала до 1918 р. В тому то році ще раз виступило Бересте як виїмково пригоже місце для дипломатичних зустріч, яких стільки уже відбулося в його старих мурах.

ДР. МИКОЛА ЗАЛІЗНЯК

Моя участь у мирових переговорах в Берестю Литовському.

Вкінці лютого 1908 р. пощастило мені вті-
кти у Києві з в'язниці, звідки мав я йти етапом
на вічне поселення на Сибір з позбавленням усіх
прав. В кінці березня 1908 р., після одномісяч-
ного перебування на «нелегальному становищу»,
одержав я від одного зі своїх приятелів вироб-
лений ним на своє ім'я закордонний російський
»пас« і, маючи його, поїхав залізницею з міста
Симферополя на Підволочиська—Броди до Львова.
Таким чином вкінці березня 1928 року минає 20
літ з того часу, як я зробився політичним емігран-
том. Богато річей довелося за той час побачити,
в багатьох різнородних політичних акціях дове-
лося брати участь. ,

Я одначе вважаю, що політично-дипломатич-
на акція, яку з вибухом світової війни розпочав
і через довший час вів по своїм силам і по сво-
йому розумінню української справи нечисленний
гурток українських емігрантів, що були під той
час в західній Європі, є одною з цікавіших і не-
согірших сторінок нашої недавньої політичної ми-
нувшини. Про багато річей і подробиць всіляких

акцій, які вела ця еміґрація в часі війни, ще не прийшов час докладно оповідати. Деяко одначе вже тепер конче вимагає висвітлення і опублікування з боку тих людей, яким судилося брати безпосередню участь в многоважних подіях, в яких нераз рішалася в той чи інший бік доля великого українського народу.

Ці мої спомини про мою участь в мирових переговорах в Берестю Литовському і мають виповнити одну з таких прогалин. На жаль, видавництво, в якому вони появляються, не розпоряджало засобами, щоби видати до цих споминів ще той документальний матеріал, який є в мойому розпорядженню, наприклад, моє листування в дотичних справах з М. Васильком, мої ріжні справоздання й меморандуми, про які я згадую в тексті цих споминів, стенографічні протоколи (німецькі й українські) ріжних засідань мирових делегацій почвірного Союзу й української делегації, протоколи засідань Центральної Ради, присвячені справам мира взагалі й переговорам у Берестю з окрема і т. д. Маю одначе надію, що колись таки можна буде весь цей матеріал опублікувати, бо деперва тоді буде видко, що кожде твердження цих моїх споминів не тільки правдиве, але я можу потвердити все відповідними документами.

Вибух світової війни 1914 р. застав мене у Львові, де я був тоді головою Закордонного Комітету Українських Соціялістів Революціонерів. Закордонний Комітет Українських Соціялістів Революціонерів відразу відбув свої наради, щоби заняти становище до наступаючих подій і одногласно станув на тому, що в війні між Австро-Угорщиною і Росією треба в імени організації виста-

вити політичний постулат незалежної української держави, а для досягнення цієї цілі всякими способами підривати силу Росії й увійти в контакт і порозуміння з відповідними чинниками тих держав, які будуть провадити з нею війну. Вислідом цього рішення було видання друком для поширення на Україні в Чернівцях дня 2. серпня 1914 р. відозви, де закликалося український народ до чинної боротьби проти російського панування для виборення собі самостійної української держави. Ця відозва була підписана Закордонним Комітетом Української Партії Соціалістів Революціонерів. Наскільки я знаю, це була перша публична заява в часі світової війни, в якій виставлено було постулат самостійної української держави, сотвореної як вислід збройної боротьби українського народу проти російської імперії. Рівночасно я поробив заходи, щоби увійти в порозуміння з військовими і дипломатичними чинниками австро-угорської монархії для того, щоби мати свободу рухів і допомогу у плянованій нашим Комітетом акції. Засадниче становище Закордонного Комітету дозволило мені взяти участь в сотворенню «Союза Визволення України» і ввійти в склад Галицької Загальної Ради, яка на початку війни зорганізувалася у Львові.

Тут не місце оповідати докладно про мою політично-дипломатичну акцію в Австро-Угорщині, Болгарії, Туреччині, Швейцарії, Німеччині і Швеції в часі війни. Я наводжу подробиці про політичне становище тої групи, до якої я належав, тільки для того, щоби підчеркнути, що від самого початку війни аж по її закінчення для України підписанням мира з центральними державами моя

політична лінія була та сама. Я був твердо переконаний, що в результаті світової війни, все одно, чи Росія вийде перемницею, чи буде побита, мусить наступити там революція, а в результаті цієї революції може і мусить прийти до відділення України від Росії і до створення самостійної української держави. На підготування цього вислідку дорогою агітації і пропаганди, як на самій Україні, так і серед українських полонених в Австро-Угорщині, Німеччині і Туреччині, а також на підготування відповідного ґрунту, дорогою дипломатичних заходів перед урядами центральних держав і звернув я всю свою увагу.

Засадниче уґрунтування з соціалістичного погляду потреби створення самостійної української держави дав я в назначеній для масового поширення і виданій в першій половині 1915 р. моїй брошурі під заголовком «Самостійна Україна — не-соціалістичне гасло?», а огляд становища різних груп і партій українського народу до справи державної незалежності України з дуже різкою критикою рабських заяв в московській «Українській Життє», а також не менше рабського становища жєневського орґану українського соціал-демократа Льва Юркевича «Боротьба», дав я у своїй більшій брошурі, теж виданій в половині 1915 р. у Відні під заголовком «Українці, Росія і війна».

Тут хочу оповісти докладніше про завершення моєї політично-дипломатичної акції в напрямі допомоги до осягнення самостійної української держави, а саме про мою участь в мирових переговорах в Берестю Литовському, які скінчилися тим, що перемінені тоді Центральні держави формально і офіційно признали існування само-

стійної і незалежної Української Народньої Республіки, признали її як суверенну державу і підписали з відпоручниками українського уряду урочистий і почесний для України мир. Я вважаю, що моя участь в цих мирових переговорах була найвищим осягненням всеї моєї дотеперішньої політично-державної діяльності. Тепер, в десяту річницю підписання цього мирового договору, який вперше від довгих століть зробив Україну і український нарід субектом інтернаціональної політики, і в двадцату річницю моєї політичної діяльності, як українського емігранта поза кордонами моєї батьківщини, думаю, вже прийшов час і настала добра нагода розповісти докладно про незвичайно важні закулісові і таємні досі обставини, при яких велся мирові переговори в Берестю Литовському, і вислідом яких явився мир між Україною і центральними державами.

Для зрозуміння того, як я міг опинитися в Берестю Литовському і взяти чинну участь в мирових переговорах, мушу розповісти деякі подробиці про свою політичну діяльність в часі від вибуху російської революції. Вибух російської революції застав мене у Відні. Саме тоді я докінчив видання двох великих серій (разом 64 книжки і брошури), одну під фірмою Української Партії Соціалістів Революціонерів, а другу під фірмою «Української Політичної Бібліотеки».

Видавництво почав я в той момент, коли Перемишль був узятий Москалями, коли ціла українська Галичина була занята російськими військами, коли здавалося переможна Росія дійсно в нівець обернула і на довго здушила всі визвольні змагання українського народу. Тепер, з весною

1917 року, нарешті настала довго сподівана хвиля — віденські газети принесли офіційні телеграми про вибух революції в Петербурзі. Дальші дні почали приносити все нові, докладніші і тим більше радісні для мене звістки. Появилися звістки також про те, що українські політичні партії виступили на Україні на поверхню публичного життя, що в Києві почали виходити українські газети, що готується всеукраїнський Національний З'їзд.

Треба було мені подумати, якої роботи вимагає від мене нова зміна політичних обставин. Саме тоді Гольяндсько-скандинавський соціалістичний комітет скликав конференцію всіх соціалістичних партій II Інтернаціоналу до Стокгольму. Через це я рішив постаратися дістатися туди, щоби зі Стокгольму увійти в зносини з Центральним Комітетом Української Партії Соціалістів Революціонерів у Києві і підготувати ґрунт для активної участі як моєї, так і делегатів Центрального Комітету У. П. С. Р. в стокгольмській соціалістичній конференції. Заразом думав я про переслання через Стокгольм до Києва тої української політично-освідомлюючої літератури, яку я приготував в 1915—1916 роках. Нарешті, по закінченню всіх цих справ, мріяв я скінчити свою еміграцію, повернути на Україну і взяти чинну участь в українській революції. Такі були мої первісні пляни.

В тому часі, як і звичайно, найбільше заінтересування до моїх плянів виказав Микола Василько. Хоч він лежав тоді тяжко хорий в Котедж-санаторії у Відні, одначе знайшов силу і час, щоби відбутися зі мною ряд довгих конференцій з приводу революційних подій в Росії і на

Україні і виробити спільний плян дальшої політичної акції, обчисленої на далеку мету, бо Василько, як і я, весь час від початку світової війни твердо стояв на тому, що в її висліді мусять в тій або іншій формі повстати незалежна українська держава, і ніколи не вагався з притиском зазначувати це своє становище навіть в таких ситуаціях, коли звичайне замовчання цього предмету могло би принести йому ласку і прихильність людей і чинників, що мали рішачу силу, в австро-угорській і німецькій монархіях, а навіть дати йому не раз безпосередні матеріальні користи.

Політична обстановка в Австро-Угорщині складалася тоді зовсім корисно для наших спільних плянів. Василько був одним з закулісових чинників, які змагали до поставлення графа Черніна на пост австро-угорського міністра закордонних справ, що дійсно сталося тоді фактом. З другого боку саме в тому часі, і теж при як найактивнішій участі Василька, особистим референтом всіх українських справ між австро-угорським міністерством закордонних справ і цісарем Карлом зробився відомий архикнязь Василь Габсбург-Вишиваний.

Після ряду конференцій зі мною Василько устроїв так, що я в його покою в санаторії дав спеціально для того делегованому радникові австрійсько-угорського міністерства закордонних справ великий виклад про російську Україну, її визвольні змагання в часі першої російської революції 1905 р., розріст українського національно-політичного руху, і про ті перспективи, які по йому, розумінню відкривала перед українським на-

родом російська революція — уможливлення цілковитого відділення від Росії і сотворення власної держави. Присутний згаданий радник дуже пильно нотував всі мої висновки, не кажучи мені про те, хто він є, і який ужиток він зробить зі своїх записів. Пізніше я довідався від Василька, що мій виклад був представлений графові Чернінові і був тим початком, що уможливив мені одержання дозволу від австро-угорського міністерства закордонних справ на виїзд до Стокгольму, перевезення туди всеї виданої мною літератури і перекладення в життя зовсім нової акції, а саме докладного освідомлення з самостійницько-державного погляду міродатних чинників австрійсько-угорської держави про розвиток подій на Україні.

В цьому часі виробив я також і передав Василькові для Черніна інший мій еляборат — «Українська справа й австро-угорська дипломатія», в якому дав безпощадну критику невміння з боку Австро-Угорщини використати присутність в її границях чотирьох мільонів українського населення в Галичині, відданого на поталу поляків, москвофільську політику австро-угорської дипломатії в роках перед війною й її так само немудру політику в українській справі в р. 1914—1916.

В току моїх нарад з Васильком висунув він, і це я уважаю за велику його заслугу, ще один плян, а саме, щоби парламентарні чинники українські як з Галичини, так і з Буковини дали мені офіційну писемну повновасть на ведення зносин з політичними кругами українськими в Києві і на інформування їх про те, що робиться в українській справі по цей бік фронту. Дістати таку

повновасть від тодішнього голови української парламентарної репрезентації з Галичини Д-ра Петрушевича, з огляду на його велику, політичну короткозорість представлялося як для мене, так і для Василька справою безвиглядною. Тому Василько поінформував довірено про всі мої пляни, а також про плян одержати відповідні писемні повновасти від українських парламентарних чинників Д-ра Костя Левицького і покійного Олесницького. Обидва вони згодилися з Васильком, і на початку мая в кабінеті Олесницького, який тоді був тяжко хорий і ледви ходив по хаті, діставши перший удар серця, Олесницький, Д-р Кость Левицький і Василько в моїй присутности підписали і передали мені виготовлений Васильком текст повновасти.

Стояв я тоді на порозі зовсім нової фази моєї політичної діяльности, докладно здавав собі справу про величезні перспективи задуманої мною роботи, але маючи вже гіркий досвід політичної діяльности в роках 1914—1916, спричинений самими ж Українцями, здавав собі справу і про величезні трудношти і небезпеки моєї позиції — чоловіка, який не займає ніякого «офіціального» становища, але якому щасливий збіг обставин, а в певній мірі може також політична активність, дають змогу виконувати незвичайно важну і відповідальну національно-державну роботу. Гадаю, що мої думки і мій настрій поділяли також інші присутні, бо справді підписання повновасти відбулося якось дуже поважно і урочисто, а передаючи мені повновасть, покійний Олесницький щиро і тепло, як він умів це робити, побажав мені успіху, в плянованій мною роботі і обіцяв

свою цілковиту підтримку. Для задокументування того свого становища, а також для того, щоби я був докладніше поінформований про українську політику, серед центральних держав і міг дати автентичні інформації українським політичним кругам у Києві, дав він мені до простудіювання примірник своїх споминів — хроніки українського політичного життя в часі війни, який він вів з офіційального доручення галицької Головної Ради.

Ще перед виїздом до Стокгольму, за порозумінням з Васильком, написав я стислу характеристику українських політичних партій і угрупував неминучу, конечність повстання української держави в окремому елябораті, який Василько передав графові Чернінові і через нього цісареві Карлові.

В кінці мая всі приготування і формальности були поладжені, і я з австрійським «пасом» на імя Миколи Савицького і з дипломатичним австрійським „Laisser Passer“ в супроводі свого секретаря Володимира Бандрівського виїхав, везучи зі собою валізи матеріялів про політичну роботу Українців в центральних державах, через Берлін—Сасніц—Трелеборг—Мальме до Стокгольму.

Тут не місце докладно оповідати про мою діяльність і ріжну акцію за час мого побуту в Стокгольмі. Зазначу коротко тільки те, що відноситься до дипломатичної підготовки моєї участі в мирових переговорах в Берестю Литовським. В Стокгольмі удалося мені налагодити регулярні зносини з інформаційним бюро Української Центральної Ради в Києві, на чолі якого стояв і безпосередньо доставчав мені до Стокгольму політичні відомости п. Косинін, а потому, мій давній при-

ятель ще з часів львівської еміграції п. Юрій Тищенко-Сірий. Таким чином був я в стані регулярно одержувати як поштою, так і телеграфом автентичні і урядового характеру, відомости про політичні події в Києві. Також українські газети з України давали багато матеріалу про український політичний рух. Так міг я виконати дві поставлені собі задачі — докладно і вірно, а також швидко, інформувати про українські справи тих людей, що дали мені повновласть у Відні, а через посла Василька в спеціальних еляборатах, оглядах і комунікатах інформувати про український рух з державно-самостійницького погляду, з початку уряд і головну, військову команду Австро-Угорщини, а потому ще й Німеччини. Грубі томи цих моїх політичних інформацій німецькою мовою переховуються в моєму архіві, і я сподіюсь, що свого часу, або я сам або котрий інший дослідник нашого політичного життя видадуть їх друком. Тоді кождому буде видко, чи правильно чи неправильно освітлював я події, а головно тенденцію їх розвитку, — змагання до сотворення окремої української держави, і яку роль ці мої справоздання могли відіграти в підготовці відповідних чинників центральних держав в справі признання України окремою державою.

Розуміється, мої політичні вороги з поміж галицьких Українців, які на мою думку, не зважаючи на те, що вони були незвичайно горді на свої титули парламентарних послів і офіційально признаних «представників українського народу» в Галичині, в дійсности одначе абсолютно не розумілися на справах російської України, не оминули жадної нагоди, щоби перешкодити і уне-

можливити мою політичну акцію. Не буду тут докладно розповідати всіх їх брудних заходів, а згадаю лише декілька фактів, які яскраво свідчать про те, яка панувала тоді дезорієнтація і непоінформованість що до справ України серед визначних галицьких парламентарів. Одержав я з Києва телеграму від інформаційного бюро Української Центральної Ради про те, що Центральна Рада утворила своє власне міністерство — Український Генеральний Секретаріят. В телеграмі були подані також члени першого генерального секретаріату, і їх ресорти. Цю телеграму, спішно вислав я поштою до австрійського парламенту на адресу Василька, а рівночасно для певности через австро-угорського посла в Стокгольмі графа Гадіка теж на адресу Василька до австро-угорського міністерства закордонних справ. Василько ніколи не сумнівався, що я подаю лише автентичні відомости, і хоч як сензаційною могла звучати моя телеграма, він, маючи незвичайно розвинене політичне орієнтаційне чуття, підчас нарад австрійського парламенту перебив засідання, щоби відчитати одержану від мене телеграму і як щирий Українець проголосити перед австрійськими парламентарями радісну для кожного Українця вістку, що перший революційний український парламент у Києві — Центральна Рада, іменував перший український революційний уряд — Генеральний Секретаріят. Розуміється, ця телеграма мусіла вивести з рівноваги Поляків і Чехів, яким справа унезалежнення України від Росії з огляду на стан їх власної справи була великою болячкою. Вони счинили гвалт і крик, кинулися з лайками на посла Ва-

«силька, і на ганьбу, для нас знайшовся також один галицький український посол в цій непочесній для Українців компанії, а саме посол Льонгін Цегельський, який з піною на губах кричав що сили: »Брехня, неправда! вигадки австрофіла Василька і платного агента австрійського уряду Залізняка!«

Розуміється, ця комічна негачія не могла змінити ходу річей, і незабаром навіть невіруючі переконалися з офіціальних телеграм телеграфічних агентур цілого світа, що в Києві дійсно повстав Революційний Український Уряд — Генеральний Секретаріат, і що різні міністерські посади мають власне ті люде, яких я вичисляв у своїй телеграмі. А з приводу моїх інформацій про те, що на Україні розгорається боротьба між Центральною Радою і російським Тимчасовим Урядом, львівський орган посла Цегельського не постидався написати статтю, в якій доводив, що Українці в Росії зовсім не думають і не можуть думати про жадну політичну самостійність, а ті Українці, агенти ворожих Росії і Україні держав, які ширять за кордоном в пресі звістки про змагання Українців до політичної самостійности в Росії, провокують цілий український рух і підводять під розстріл тисячі української інтелігенції. Гадаю, що тепер, коли акти життя оправдали мої політичні прогнози, авторові цієї статі самому мабуть соромно, що він колись міг написати і надрукувати її.

У Стокгольмі навязав я тісні зносини з еміграцією фінляндською, литовською, естонською. Навязав я також зносини з делегатами індуського революційного комітету. Члени індуського рево-

люційного комітету, були тоді тісно зв'язані з військовими і дипломатичними чинниками тодішньої німецької імперії. Ці зв'язки вони поставили також до моєї розпорядимости. Коли після невдалої офензиви за ініціативою Керенського російських військ в Східній Галичині, ті війська були розбиті, а Німці з Австрійцями не тільки відобрали решту, окупованої Росіянами Галичини, але також здобули Луцьк і Дубно, у німецького вищого військового командування виникло питання, чи йти далі, чи чекати на вислід дальшого ходу революції в Росії. Про це я був поінформований одним спеціальним делегатом від генерала Людendorфа, якого він вислав до Стокгольму, щоби навіязати контакт з представниками різних народів Росії і поінформуватися у них, як вони задивляються на справу.

Для мене було ясным, що ні Росія, ні Україна в часі революції абсолютно не в стані вести дальше війну з центральними державами. Було ясно також, що як би австро-угорські і німецькі війська йшли далі на Україну, то цей похід неминучо мусів би принести з собою загибель цілої української революції, бо підсичував би і розжарював російський патріотизм, перешкоджав і унеможлиблював процес національно-державної самоорганізації українського народу, і унеможлиблював би переведення боротьби з Росією. Тому я в розмовах з німецьким представником постарався як найдокладнійше вияснити йому, непотрібність і шкідливість дальшого наступу на Україну. Доводив я це йому устно, а також виготовив спеціальний еляборат для німецької головної військової кватири, в якому, виказував, що для центральних держав

на разі найкраще здержатися від усякого дальшого наступу на Україну, який неминучо буде коштувати їх зовсім зайвих жертв у людях і засобах, і що їм далеко краще почекати висліду, тої боротьби, котра розпочалася між українським урядом Центральної Ради і російським Тимчасовим Урядом в Петербурзі. В цій справі говорив я також з Білорусами і Литовцями, як безпосередньо заінтересованими чинниками, і вони теж висловили такі самі погляди. В цьому, напрямі писав я також до Василька, щоби він ужив усіх своїх впливів в Австро-Угорщині і Німеччині, щоби не допустити до дальшого продовження австро-німецької офензиви на Україну. Від п. Андрія Жука, члена Управи «Союзу Визволення України», чув я, що представник цього Союзу в Німеччині п. Скоропис-Йолтуховський разом з ним внесли до німецького уряду, відповідний меморіал, в якому висловлювалися за спиненням дальшої офензиви. Очевидно, ніхто не може сказати, чи спільні наші зусилля, чи власний обрахунок Німців грав тут ролю, — можна сконстатувати тільки одно, що на щастя для України офензива справді була спинена, українська революція могла далі розвиватися без зовнішніх перешкод, українському народові була заощаджена велика економічна руйна, і Центральна Рада могла довести свою боротьбу, зпочатку з російським Тимчасовим Урядом, а потому з большевицькою Радою Народніх Комісарів у Петербурзі до її льогічного кінця — до проголошення зпочатку третім універсалом Української Центральної Ради Української Народньої Республіки, а нарешті до цілковитого відділення України від Росії — до проголошення цієї

республіки окремою суверенною державою і до заключення миру, на власну руку з центральними державами.

Зі Стокгольму постарався я навязати зносини насамперед з Центральним Комітетом Української Партії Соціалістів Революціонерів. Хотів я, щоби вони прислали своїх делегатів на соціалістичну конференцію до Стокгольму. Для цього постарався я навязати як найстисліший контакт з головною фігурою цієї конференції, секретарем другого інтернаціоналу Бельгієм Гюїсмансом. Мені пощастило через одну Шведку познайомитися з ним ближче приватно і заінтересувати його українською справою. Зпочатку він, мабуть під впливом Росіян і російських Жидів, дуже негативно відносився до українського руху взагалі. Колиж я в різних дискусіях з ним збив всі його аргументи і регулярним постачанням відповідного інформаційного матеріалу про розвиток революції на Україні розвіяв його сумніви щодо дійсних замірів українського народу до національно-державного визволення, він змінив свій погляд і зробився щирим приятелем українських визвольних змагань. Він цілими годинами у вільних хвилях пересиджував у мойому бюрі і пильно студіював даваний мною матеріал про український рух. Таким чином був я певний, що українська делегація соціалістичних партій з Києва знайде завдяки допомозі Гюїсманса прихильне відношення на конференції і зможе взяти в ній участь, як рівноправний член II інтернаціоналу. Одначе в Києві Центральний Комітет У. П. С. Р. так був перетяжений біжучою революційною роботою і мав так мало політичного розуму, що не звернув жадної уваги

на всі мої писання в справі стокгольмської конференції і через те пропустив чудову нагоду за-репрезентувати український нарід перед соціалістичним інтернаціоналом в найкращім часі — в часі революції і боротьби за власну державність. Пропустив він також добру нагоду, перед інтернаціональним форумом звести боротьбу з московськими і жидівськими соціалістами, які не опускали жадної нагоди компромітувати визвольні змагання українського народу, брехливо інформуючи європейських соціалістів про події на Україні і представляючи український національно-державний визвольний рух, як рух реакційний і шкідливий для соціалізму. Як я потім довідався підчас свого побуту в Києві в марті—квітні 1918 р. від членів Центрального Комітету УПСР., вони були так загіпнотизовані московською могутністю, що дійсно боялися заманіфестувати своє існування, як українська соціалістична партія, перед інтернаціональним форумом. Певне зрозуміння до інтернаціональних справ мав тоді серед членів Ц. К. УПСР. лише Галичанин Юліян Охримович, але його голос з природи річи не міг бути рішаючим. Треба також мати на увазі, що всі члени Ц. К. УПСР. були люди молоді, здебільшого ще студенти різних вищих російських шкіл, що не бачили світа і не володіли жадними мовами крім московської і української, мали дуже слабу загальну і спеціальну соціалістичну освіту. Коли взяти все це на увагу, то можна зрозуміти, чому вони не прислали жадної делегації до Стокгольму. Але це зрозуміння звичайно не оправдує Партії в очах історика української революції і не приносить їй чести.

Зі Стокгольму увійшов я в зносини також

з головою української Центральної Ради, моїм давнім професором у львівському університеті, проф. Михайлом Грушевським, а також з головою українського генерального секретаріату, тоді українським соціалдемократом Володимиром Винниченком, з яким я теж познайомився у Львові на еміграції ще задовго перед війною. Насамперед вислав я їм видану мною літературу, щоби вони бачили, що в ній нема жадного австрофілізму, а лише пропаганда українських державно-самостійницьких думок. Потому, листовно поінформував я їх про свою роль в Стокгольмі і про те, що українські політичні круги в Австрії хотіли би за моїм посередництвом навязати з ними безпосередній контакт. На ці листи не дістав я жадної відповіді і не знаю досі, чи вони звернули на них увагу, і з яких мотивів не дали мені відповіді, ані не постаралися зі свого боку, помимо мене, навязати зносини, що не було так трудно здійснити через Стокгольм, з австрійськими Українцями, щоби відбути спільну нараду, взаємно поінформувати себе про стан річей і свої заміри і виробити спільний плян дальшої політичної акції, щоби бути приготованими на всілякі еventуальности.

Проф. Грушевський особисто мене дуже добре знав від 1907 р. ще з Київа, до нього я дуже близько стояв підчас переведення української акції на університеті у Львові в 1910 році, а на початку війни підчас його побуту у Відні я день за днем інформував його про всі мої зносини з австро-угорським урядом. Він, не висказуючи ні свого одобрення моїй політичній діяльності, ані не осуджуючи її, всеж уважав за можливе для себе

давати мені деякі поради (наприклад в справі того, як на випадок часткової окупації українських земель Австро-Угорщиною, треба би було перед австро-угорським урядом освітлювати земельну справу), а на довірочному засіданню Малої Ради, присвяченому справі політичної акції Українців за кордоном, з великою прихильністю характеризував мою політичну діяльність (цю інформацію я маю від тодішнього секретаря Малої Ради п. Володимира Залізняка). І коли він не відповідав на мої листи і взагалі не хотів думати про жадний контакт з австрійськими Українцями, то тому, бо боявся, щоби цього не використав як російський уряд так і т. зв. «національні меншости» на Україні проти цілого українського руху, і його змагань, бо і без цього згадані вороги українські без жадних доказів і фактів обвинувачували як самого Грушевського, так і всю Центральну Раду, а разом з ними і весь український визвольний рух в австрофільстві і германофільстві. Одначе, на мою думку, ця пасивність проф. Грушевського, будши проявом слабкої національно-державної свідомости у нього, незвичайно шкідливо відбилася на дальшому ході української революції і на долі цілого українського народу.

Як би Грушевський, Винниченко і інші тодішні політичні провідники українського народу дійсно подбали про те, щоби через вислану тайно до Стокгольму делегацію навязати контакт з міродатними українськими політичними кругами у Відні, як би вони тоді мали стільки політичної свідомости і вироблення, щоби зрозуміти, що боротьба з Росією за визволення від неї Укра-

їни з природи річи мусить бути справою незвичайно тяжкою, яка може бути виграна лише в результаті збройної боротьби, що по суті річи всякі спроби перетворення бувшої російської імперії на федерацію вільних народів, в якій і український народ був би повноправним членом, є безнадійною утопією, то вони, маючи від українських політичних кол Австро-Угорщини автентичні інформації про справжній стан річей в Австро-Угорщині і Німеччині, а також увійшовши за їх посередництвом в безпосередній контакт з уповажненими представниками тих урядів, були би знали, що ці держави, не зважаючи на всі свої військові перемоги на східному фронті, з огляду на своє внутрішнє становище і становище на західному фронті, нічого так не бажали і уважали би для себе величезним дипломатичним успіхом як-найшвидше заключення сепаратного миру з українською державою. А знаючи це, вони могли би вже в жовтні 1917 року, а найпізніше в листопаді, коли большевицький переворот на Московщині змусив Центральну Раду формально і офіційно взяти всю владу на Україні в свої руки і третім універсалом проголосити утворення Української Народньої Республіки, замість тратити зі шкодою для української справи дорогий час на розсилання смішних радіо-телеграфічних закликів до народів Росії в справі утворення федеративного російського уряду, самостійно перевести мирові переговори з центральними державами і вже тоді підписати з ними мир. Тоді інакше міг би виглядати весь хід дальших подій на Україні, бо тоді большевики ще не мали великої сили і мусіли зводити криваві бої за встановлення своєї

влади в Московщині. Фронт большевиками ще не був розкладений, Україна мала би спромогу, і час організувати свою сильну, армію, а замість німецько-австрійсько-угорської фактичної окупації України після заключення берестейського миру можна було би зробити військовий союз з Німеччиною і поставити відносно невеликі військові німецькі сили на північних і східних кордонах України для оборони від московських большевиків. Саме після большевицького перевороту в жовтні 1917 року була найкраща нагода для України відділитися цілковито від решти Росії, а миром з центральними державами забезпечити себе від московських большевиків, від гетьманату, від повстання проти гетьмана і тої анархії, яка кінець кінцем привела Україну в ярмо московсько-жидівського большевизму. Ми можемо зрозуміти і знайти різні преріжні оправдання і причини для зрозуміння тодішньої поведінки політичних українських діячів. Але факт, на мою думку, лишається фактом, що вони були кепські провідники, слабодухи, короткозорі, боязкі, що вони ані не мали сильної волі до влади, ані не були на стільки політично вироблені, щоби свідомо і пляново вести свій нарід до здійснення його найвищої ціли, — до створення власної держави.

Мені можуть сказати, що легко мені висловлювати такі свої міркування десять літ пізніше після згаданих подій, і що шкода розумувати і фантазувати на тему того, що могло би бути, як би не було того, що було. Та на це можна відповісти, що коли справді окремі люди, політичні партії, а навіть цілі нації в часі свого свідомого життя розвиваються, стають розумнішими

і чогось учаться зі своїх помилок, коли історія не є звичайною збіркою більше або менше цікавих анекдотів і оповідань про різні «випадкові» події, тоді кождий політик мусить докладно знати політичну минувшину свого народу і мусить студіювати її критично, щоби зрозуміти, які помилки і чому були зроблені, щоби вистерігатися повторення їх. Ось чому я вважаю, що спокійні і річеві розважання над нашою недавною минувшиною, а особливо над тим, що було в дійсности, і як воно могло би бути, є зовсім оправдані і навіть конечні для кождого політика, для кождого свідомого і активного громадянина.

Зрештою, замість дальших теоретичних міркувань на цю тему, я наведу ще два приклади того, як у Києві тодішні політичні провідники українські уперто не хотіли бачити нічого далі свого носа.

В другій половині грудня 1917 р. через Відень—Берлін їхав до Стокгольму так званим тоді «балканським поїздом» випущений з в'язниці румунський соціал-демократ Христіян Раковський. В поїзді він познайомився по дорозі до Берліна з мою дружиною, яка вибралася тоді з Відня до Стокгольму, і від неї довідався, що я вже довгий час у Стокгольмі. Він спитав її, чи не міг би я бути йому помічним у вишуканню помешкання в Стокгольмі і просив повідомити мене про цю справу телеграфічно. Так я познайомився з Христіяном Раковським, будучим головою Української Радянської Республіки в часах її «самостійного» існування. Раковський тоді ще не був большевиком, і мусів деякий час сидіти в Стокгольмі і чекати, поки большевицька влада ви-

дасть йому, дозвіл на візд до Росії. В міжчасі ми з ним досить часто стрічалися. Він цікавився розвитком української революції, і я по змозі докладно інформував його про ту боротьбу, яку вела тоді українська Центральна Рада з Радою Народних Комісарів в Петербурзі, освітлюючи звичайно ту справу, зі свого становища і показуючи, що рація є по стороні Центральної Ради.

Справа з одержанням дозволу на виїзд до Росії у нього затягалася, і одного разу він прийшов до мого бюро з запитом, чи не міг би я зробити йому протекцію в українського уряду в справі його переїзду на Україну. Він розвинув плян, що хотів би за згодою Центральної Ради розпочати на румунському фронті революційну агітацію, щоби розкласти румунські війська і довести до скинення королівської влади в Румунії. Раковський не крився переді мною, що він рівночасно стоїть в переговорах що до свого виїзду з большевиками. З другого боку, коли до Стокгольму приїхав, яко перший по большевицькому перевороті в Петербурзі, дипломатичний представник большевицької влади, Карл Радек, і ми всі три одного вечора зійшлися на спільній вечері, Радек тоді виступав надзвичайно гостро проти Центральної Ради, називав її політику буржуазною і контр-революційною. Я обороняв позиції Центральної Ради і своїми аргументами, а особливо насмішливим у відношенню до большевиків тоном, довів експанзивного Радека до «пасії», так що він сказав, ледве стримуючи свою лють: »Добре, що ми сидимо тут у Стокгольмі, у буржуазній державі і можемо дискутувати про ці справи. Як би я зустрів вас деінде, сам при-

пильнував би, щоби наші червоноармейці розстріляли вас». В цій, з природи річи, безплідній дискусії Раковський, на моє здивування — (він же чекав дозволу на візд до Росії від большевиків і протекція Радека дуже могла би йому придатися), тоді рішучо став по моїй стороні і теж доводив Радекові, що він не розуміє як слід відносин на Україні, що там відбувається і мусить відбуватися крім соціальної ще й національна революція, що український народ має право організувати таку державу, якої він сам хоче, і що з боку большевиків зовсім не мудро силою накидати свій соціальный устрій Україні. І мені здається, що справді Раковський говорив тоді щиро, бо не бачу ніякої причини, яка могла би спонукати його ставати в обороні Центральної Ради і моїх поглядів проти поглядів Радека.

Пропозиція Раковського до українського уряду здалася мені настільки важною і вартою уваги, що я відразу дав йому свою згоду переслати її, разом з відповідною від себе особистою рекомендацією до голови Центральної Ради, проф. Михайла Грушевського, до Володимира Винниченка, як голови українського Генерального Секретаріату і до Центрального Комітету УПСР. Тому що за той час не встиг я через байдужність Київа організувати курерської служби між Стокгольмом і Київом, а вже велася війна між Центральною Радою і Радою Народніх Комісарів, вислав я ці листи до Київа через Ригу. Не знаю, чи дійшли вони до своїх адресатів. Раковський не дочекався від мене жадної відповіді і кінець кінцем пішов до московських большевиків.

У Стокгольмі довелося мені кілька разів стрі-

чатися з Радеком, і він з захопленням докладно оповідав мені про большевицькі пляни реформувати весь соціяльний лад — про те, як вони надмірним випуском грошових знаків доведуть до скасування грошей взагалі, як націоналізують усю продукцію, одним словом, оповідав мені про те, що большевики дійсно робили на перших початках свого панування. Серед цих його розмов одна точка звернула тоді мою особливу увагу. Радек широко вияснявав мені, що дальшої війни ніяк вести не можна, що скільки небудь регулярної демобілізації фронту, ніяка влада перевести не в силі, і що тому, самотнім їх завданням є взагалі як найшвидше розкласти фронт, щоби міліонові маси вояцтва самі знайшли шлях до дому. Ми мусимо витворити замість цих деморалізованих війною і довгим стоянням в окопах людських отар, — казав він, — свою власну, червону армію. Кадри її мусять складатися з наших найкращих партійних членів і свідомих робітників, а потому ми рекрутуємо до неї молодих парубків зі села, які ще не бачили війни. Нам не треба великої армії, але треба армії дисциплінованої і на яку ми могли би числити, що вона не зрадить нас. Ці виводи Радека, а особливо його аргументація потреби червоної армії показалися мені такими важними для дальшого перебігу справ, що я негайно виробив спеціальний доклад про ту небезпеку, яка може грозити Україні й її самостійності з боку московських большевиків, якщо їм справді удасться зорганізувати свою червону армію. У цьому докладі я подав докладно зміст усіх виводів Радека і показував, що большевицька ідея організації червоної гвардії являєть-

ся дуже мудрою, і що український уряд теж му- сить виробити якийсь плян, щоби мати до свого розпорядження здісципліноване українське вій- сько. Цей доклад теж вислав я до Грушевського, Винниченка і до Ц. К. УПСР.

Звичайно, обидві ці справи були тоді спізнені. Події пішли далі своїм ходом. Дуже можливо, що цього мого докладу теж адресати не дістали. Ро- зуміється, що супроти тих подій, які тоді вже розігравалися на Україні, мої остереження не мо- гли мати жадного значіння. Я одначе гадаю, що на цих двох прикладах виразно видно, що укра- їнські політики в Києві, а також українські вій- ськові не були ввійні з большевиками тоді в силі міряться з ними. Ті знали, чого хотіли, і знали, якими способами найкраще можна досягнути свою ціль. Вони не були звичайними балакунами, як тоді їх любили виставляти, але були людьми чину. Натомість українські політики і військові могли бути всім, чим хочете, але найменше людьми чи- ну. Це моє твердження можна було би дуже до- кладно ілюструвати цілим рядом переконуючих прикладів з тодішних подій на Україні, але це не входить в задачу цих моїх споминів.

Наводжу я тут ці епізоди з Раковським і Ра- деком не для того, щоби пост-фактум хвалитися своїм ніби то політично-державним розумом, а для того, що ці факти яскраво ілюструють повну нев- дачу для мене того завдання, яке вложили на мене ті Українці у Відні, які давали мені повно- власть на навязання контакту і зносин з росій- ськими Українцями. Я зробив усе, що лежало в моїй силі, посилав їм листи, доклади, телеграми, літературу, одначе толку з цього ніякого не ви-

ходило, за виїмком звязку з інформаційним бюро Центральної Ради і того, що вислана мною на Україну до книгарень і до українських військових прифронтових комітетів література знайшла собі широкого читача і тим причинилася до політичного освідомлення і вироблення певної частини українських мас. В справі навязання зносин в Києвом я виразно мушу сконстатувати повну невдачу взятої на себе місії.

З усіх моїх посилок до Києва в українських справах лише одна справа знайшла там відгомін, а саме справа наміреного приєднання Австро-Угорщиною і Німеччиною окупованих їх військами українських земель Підляся, Холмщини і Волині до Польщі. В тій справі одержав я від Василька докладні інформації і зараз же вислав їх до Києва, додаючи, що було би дуже важно, як би в цій справі свій голос протесту підніс український уряд, а також відбулися прилюдні демонстрації.

Цим разом справою занявся в Києві головний давній знайомий Іван Лизанівський, сам Галичанин з походження, який належав тоді до Центрального Комітету УПСР. Його заходами скликано у Києві дня 25. листопада 1917 р. величезне протестаційне віче головно перебуваючих там Галичан і Буковинців. На це віче явилися представники Генерального Секретаріату, члени Центральных Комітетів УПСР., УСДРП., СФ. Там ухвалено таку резолюцію: «а) стоячи на основі як найповнішого самоозначення українського народу, ми домагаємося злучення всіх українських земель в одну цілість, бо лише це забезпечить українським трудящим масам як найповніший розви-

ток їх економічного, культурного і політичного життя; б) вітаючи Українську Народню Республіку, яко доконаний вже факт самоозначення українського народу, яко ту державну форму, в якій українське селянство і робітництво зможе боронити своїх інтересів: 1) протестуємо проти прилучення галицької і буковинської України до польського королівства і визнаємо це за акт насильства австрійсько-польського імперіялізму; 2) протестуємо проти всякої злуки Галичини і Буковини з Польщею без огляду на те, чи вона буде самостійною державою, чи австрійською провінцією, чи автономною Галичиною; 3) заявляємо свою повну солідарність з заявою українського правительства про Підляся, Холмщину і Волинь, приєднуємося до домагання холмських, підляських і волинських Українців бути прилученими до української Республіки; 4) звертаємося з закликом до всіх галицьких Українців по обох боках боєвої лінії стати до як найрішучійшої боротьби проти австро-польського імперіялізму; 5) звертаємося до Української Центральної Ради, щоб вона своїм авторитетом і своєю силою піддержала ці домагання; 6) звертаємося до представників міжнароднього соціалізму домагатися такого упорядкування міжнаціональних відносин, аби не було пануючих і поневолених націй, і щоб Україна стала рівноправним членом європейської федерації; 7) звертаємося до представників близького мирного конгресу, щоб допущено там українських представників, які виявлять волю українського народу».

Два дні пізніше, на засіданню 27. листопада Мала Рада ухвалила таку резолюцію своєї ко-

місії, утвореної для розгляду справи про намірене прилучення центральними державами українських земель до Польщі:

»Познайомившись з протестом Української Парляментарної Репрезентації в Австрії проти наміру прилучення тих земель Холмщини, Підляша і окупованої частини Волині, де більшість людности українська, до польського королівства та проти дальшого удержування українських територій Галичини в однім з польськими конституційним союзі з вузкими чи ширшими автономними правами останнього і уважаючи зі свого боку такі наміри насильним замахом на право самоозначення української людности, яка заселює вказані території, — Українська Центральна Рада постановляє: 1) Признати недопустимим насильне відірвання від території Української Народньої Республіки окупованих центральними імперіями українських частин Холмщини, Підляся і Волині. 2) Звернути увагу міжнародньої демократії на рішучий протест зорганізованої української демократії Галичини і Буковини проти наміру рішати долю вказаних територій всупереч волі їх населення. 3) Ужити всіх заходів до того, щоби людности австрійської України дано фактично можливість свободно висловити свою волю що до дальшого свого політичного існування. 4) Виконання цих постанов доручити Генеральному Секретаріатові України«.

В цих резолюціях галицько-буковинського віча і Малої Ради давнім українським звичаєм ухвалено було між іншим звернутися до представників міжнароднього соціалізму. Та як звичайно у нас буває, ніхто не подумав про те, щоби хтось

подбав про виконання або хоч би доведення до відомости відповідних чинників факту протестаційного віча і ухвалених ним резолюцій. В цій справі я також не одержав жадних вказівок, ані поручень з Київа. Я не одержав навіть взагалі ніякого повідомлення. Одначе опис віча і ухвалені ним резолюції були надруковані в київських українських газетах. Весь матеріял в тій справі, як також український переклад протесту в австрійському парляменті Української Парляментарної Репрезентації надіслав зі Стокгольму до Київа я. Через фронт цей матеріял так швидко не міг дістатися, а зрештою тоді ніхто з Українців не думав цим займатися. Вже пізніше, від самого Івана Лизанівського довідався я, що присланий мною матеріял і був нагодою для виступів у Київі як Галичан та Буковинців, так і Малої Ради. Головна заслуга у Київі щодо порушення цієї справи належалася Іванові Лизанівському та розстріляному пізніше большевиками членові Ц.К. УПСР. Юліянові Охримовичеві.

Одержавши газетний матеріял про віче, я негайно поробив заходи до передання його тим, кого мали на думці резолюції. Я зробив переклад цієї резолюції на французьку, англійську, німецьку і шведську мови і дав ці резолюції секретареві голяндсько-скандинавського соціалістичного комітету, додавши до них ще й свої пояснення що до замірів Польщі і Австро-Угорщини відносно окупованих Німцями і Австрійцями українських земель. Рівночасно виробив я про ці збори і про становище, яке заняла Центральна Рада, спеціальний доклад, який вислав до Василька з просьбою, щоби він передав його відповідним австро-угор-

ським дипломатичним і військовим чинникам, а також від себе зазначив, що ті заміри можуть бути дуже поважною перешкодою для справи будучого миру між Україною і центральними державами. Опис протестаційного віча та його резолюції помістив я також в шведських, данських і норвежських газетах.

Приїхавши до Стокгольму, і виправивши на Україну весь запас надрукованої мною політичної української літератури, поробив був я заходи, щоби виїхати на Україну. Та тут стали на перешкоді дві труднощі. За часів російського Тимчасового уряду, до Росії дозволення на виїзд видавалося консульствами і посольствами російськими за рекомендацією місцевих емігрантських комітетів. Існував такий комітет і в Стокгольмі, і весь він був у руках російських Жидів. За тих часів російські емігранти могли вертати до Росії з держав Антанти і держав нейтральних. По державах центральних Росіяне були інтерновані. Я одначе не був Росіянином, але революційним супроти Росії Українцем і приїхав до Стокгольму з Австрії через Німеччину. Я не мав жадної охоти ховатися з тим, звідки, чому і як я приїхав до Стокгольму. Зрештою, це мені і не помогло би нічого в моїх евентуальних заходах перед російським еміграційним комітетом, бо вони докладно контролювали всіх емігрантів і ждали від них різних рекомендацій і виповнення анкети де, коли хто був, звідки й як дістався до Стокгольму. Правда, з одного боку фінляндські емігранти в Стокгольмі (особливо д-р Гумерс, пізнійший посол фінляндської республіки у Римі, з котрим я в Стокгольмі ближче зійшовся), бралися зовсім

безпечно доставити мене до Гельсінґфорсу в розпорядження тамошнього Українського Військового Комітету, а цей Комітет зі свого боку обіцяв видати мені революційним порядком потрібні військові документи і з першим ліпшим озброєним українським ешеленом вислати до Київа. Але в серпні 1917 р. приїхав з Київа через Петербург до Стокгольму, для особистого контакту зі мною й інформацій делегат Центрального Комітету У. П. С. Р. і оден з секретарів Малої Ради, мій брат Володимир Залізник. З його інформацій бачив я, що справа української державности в Київі виглядає зовсім інакше, ніж це могло би здаватися з читання газет, і що в Київі тимчасом реальну владу має не Генеральний Секретаріят, лише Москалі і Жиди. На моє запитання, що було би, як би я знайшов способи сам приїхати до Київа і виступити там під своїм іменем, мій брат категорично відповів мені, що московська військова влада негайно арештувала би мене, і що жадна українська організація, не виключаючи також моїх добрих знайомих, як наприклад проф. Грушевський або Винниченко, що стояли тоді на чолі українського уряду, не вступилися би за мною. Маючи такі перспективи, не спішився я використати даного в моє розпорядження Фінляндцями шляху повороту на Україну.

Протягом певного часу, коли в Стокгольмі були вичерпалися всі мої матеріяльні ресурси, і я не мав великих надій на те, що мені удасться організувати там якусь корисну українську роботу, за посередництвом деяких Татарів-музулман, з якими я теж близько зійшовся, познайомився я з турецьким послом у Стокгольмі, і той

на мою просьбу знісся зі своїм урядом у Константинополі, а що там я був відомий серед деяких молодотурків ще з початку війни і моєї роботи в Константинополі, то уряд дав свою згоду перетранспортувати мене разом з моєю літературою підводним човном до берегів Криму, і за помічю кримських Татарів революціонерів непомітно перевести мене далі до якого будь міста на Кримі. Дуже привабливою була для мене ця перспектива опинитися назад на своїй рідній землі, бо сам я родився на Кримі, кінчив там гімназію, мав родину, і міг не боятися російської влади, якої на жаль мусів боятися в Києві, а просто зайнятися звичайною революційною роботою там, щоби в відповідну хвилю показатися у Києві.

Зі своїми плянами поїхати на Україну познайомив я також посла Василька, одначе він рішучо виступив проти такої моєї поїздки, вказуючи, що я далеко більше можу зробити для української справи, полишаючися далі в Стокгольмі. Він же доложив усіх старань, щоби мій дальший побут у Стокгольмі справді не був безплотним. Крім того мав я велике почування жалю і сорому, як Українець і революціонер, після десятилітньої еміграції, за часів революції на Україні, вертати туди потайки, щоби дальше ховатися від Росіян, не маючи жадної підпори зі сторони своїх. Подібне глибоке і незвичайно тяжко почуття образи і сорому за становище своєї нації пережив я пізніше, на початку марта 1918 року, вертаючи з Відня до Києва, коли на стації Рівне мені довелося побачити тисячі здорових і червонопиких українських парубків, серед яких миршавий і старий

німецький жовнір, »дядько з казанком«, тримав порядок.

Коли московські більшовики розпочали переговори в Берестю Литовському, а Центральна Рада була змушена післати також своїх делегатів, я по шведських і німецьких газетах як найдокладніше слідив за роботою української мирової делегації. Одна шведська газета умістила, не знаю звідки нею взяті, фотографії деяких членів делегації. В одній з цих фотографій пізнав я свого товариша ще з київського університету, з 1906—7 років, Миколу Левитського. З хвилию, як вибухла війна між Центральною Радою і більшевицькою Радою Народніх Комісарів, перервався мій звязок з Київом, і властиво мені не було чого особливо важного робити в Стокгольмі. Правда, можна було далі лишитися там, далі вести по змозі засноване мною українське інформаційне бюро, можна було далі видавати українську політичну літературу, можна було далі вести дипломатично-політичну роботу і пропаганду на користь української держави. Одначе з хвилию, як в Берестю появилася українська делегація, всі ці роботи якось відразу стратили для мене всю свою привабність і притягаючу силу. Я почав розважати, чи не міг би я яким чином опинитися в Берестю. Адже там міг би я дещо допомогти українській мировій делегації, адже звідти міг би я разом з нею дістатися до тої недоступної перед тим, а так бажаної України, де вже я тепер не потребував би нічого боятися, бо ця Україна вела вже збройну боротьбу з Московщиною.

Дня 14. січня 1918 року вислав я до Василька листа, в котрому розвинув свою ідею про

виїзд до Берестя і просив його, щоби він через графа Черніна уможливив мені поїздку туди. Просив я його також в цьому листі подати мені всі ті інформації, які він має, про працю української делегації і про стан мирових переговорів між Україною і Центральними державами. У відповідь одержав я від Василька лист з Відня, датований 21. січня. В цьому листі Василько писав мені: «Моя відповідь на ваш лист з 14. січня мусить бути коротка, бо насамперед я дуже перетяжений, а далі не знаю нічого важного, про що міг би вас повідомити. Власне вчора переговори в Берестю були перервані — я сподіваюся і бажаю, щоб представники української республіки добре повели свою справу, але покищо не поінформований про те».

«Що до вашої евентуальної присутности в Берестю, я буду говорити про це з міністром, який сьогодні вертає, і повідомлю вас».

«Я не можу ніколи за часто повторювати вам, що на мою думку Україна мусіла би сама заключити сепаратний мир — молодий організм, яким є ця республіка, не повинна пропустити тут доброї нагоди дати початок до світового мира».

Приблизно тиждень пізніше одержав я через австро-угорське посольство в Стокгольмі телеграму від Василька, щоби негайно взяти в посольстві австро-угорський курерський лист і в самий день одержання телеграми негайно виїхати на побачення з ним до Берліна. Так я і зробив. До Берліна приїхав я ввечері, на двірці мене стрінув Василько. Під час вечері він поінформував мене про стан справи. Граф Чернін дуже зрадив, коли почув про те, що я хотів би поїхати до Бе-

рестя і просить мене через нього лише про одну річ — допомогти йому швидше прийти до порозуміння з українською делегацією. Австро-угорський посол в Берліні дістав від нього наказ виробити від німецького міністерства закордонних справ і вищого командування потрібні документи на виїзд до Берестя. Зрештою про це буде дбати тут у Берліні також він сам, а крім того має прийти, на просьбу Черніна, згода від генерала Гофмана з Берестя. Ми докладно обговорили, якої тактики маю я триматися в Берестю як супроти представників держав почвірного союзу, так і супроти української делегації.

Василько просив з цілим натиском вияснити українській делегації, що Австро-Угорщина абсолютно потребує мира з Україною, бо через брак засобів поживи столиця держави Відень може зробитися видовищем дуже сумних подій, що граф Чернін теж є щирий прихильник миру, і має особистий наказ від цісаря Карла за всяку ціну цей мир заключити. «Все це українська делегація мусить знати, і хай вона твердо тримається», казав він. Я просто не пізнавав свого, звичайно спокійного і урівноваженого, приятеля Василька. Він незвичайно хвилювався. «Тепер є одинокий момент, — казав він, — коли ваші Українці можуть допомогти нам Українцям в Австрії досягнути все, чого ми хочемо. Скажіть їм, що Австро-Угорщина згодиться тепер на все відносно Галичини, на всяке забезпечення належних їй прав, лише віддати її Україні вона очевидно тепер не може. Коли граф Чернін, а він певно це зробить, буде питати Вас, чого хоче українська делегація, щоби швидко дійти до заключення миру, скажіть

йому, і постарайтеся витолкувати так, як ви це умієте робити, що вам не треба навіть говорити з українською делегацією, щоби гарантувати йому, без його згоди на відділення Східної Галичини і утворення з неї окремого коронного краю, в якому вся влада належала би Українцям, не може бути ніякої мови про заключення миру з Україною. Стійте твердо на цьому, і подбайте, щоби українська делегація це зробила, вони не мають чого боятися, ми з вами краще знаємо, як стоять справи, мир мусить бути. Пане Залізник, ви самі не знаєте, який ви щасливий чоловік, що можете вже тепер їхати до Берестя і помагати такій великій справі!»

На другий день рано я з Васильком поїхав з візитом до австро-угорського посольства, де Василько представив мене з незвичайним апльомбом, як це він одинокий умів робити, послові князеві Гогенльое, як того Українця, який їде до Берестя дати Австро-Угорщині мир з Україною. Там ми обговорили всі технічні справи, звідти знеслися телефонічно з міністерством війни і поїхали туди по одержання дальших інформацій і вироблення потрібних документів на подорож до Берестя. В міністерстві війни ще нічого не знали, і на жадання Василька мусіли доперва телефонічно скомунікуватися з Берестям. Незабаром з Берестя від генерала Гофмана прийшла згода на мій приїзд і на підставі її мені видали потрібні подорожні документи. Поїзд через Варшаву на Берестя відходив вечером, і Василько поїхав провожати мене. По дорозі в авті і на пероні він безустанно повторяв мені: »уважайте, ви мусите досягнути порішення справи Східної Галичини. Ви мусите зро-

бити так, щоби українська делегація чим скорше порозумілася з центральними державами і заключила з ними сепаратний мир».

Нарешті прийшов час відїзду, Василько в останнє побажав мені щастя і успіху, і просив, щоби я постарався так повести справу, щоби він теж міг приїхати до Берестя, і щоби я інформував його про хід справ, і коли йому найкраще до Берестя приїхати. Невеликий поїзд, що йшов через Варшаву до Берестя, був майже порожній. У вагоні I-ої класи, в яким я їхав, не було жадної живої душі. Я вибрав собі купе і положився спати. Одначе спати я не міг, і знову роздумував над тими справами, над якими думав минулої ночі. Десь по дорозі в ночі, мабуть на бувшій російсько-німецькій границі, прийшла військова ревізія. Я показав свої подорожні документи і сказав, що везу дипломатичну пошту від австро-угорського посольства до графа Черніна в Берестю. Не зважаючи на те, що мої пакети були запечатані дипломатичними печатками, німецький офіцер хотів був розкрити їх. Я рішучо запротестував проти цього і попросив його повести мене до військової команди з жаданням, щоби вона негайно телефонічно знеслася або з Берліном або з Берестям. Тоді офіцер пішов кудись по інформації, і вернувшись заявив мені, що я спокійно можу їхати далі. Десь коло 4-ої год. на другий день поїзд прийшов до Берестя. Там на двірці я замельдувався до військової команди і попросив, щоби мені дали авто і завезли до графа Черніна. Незабаром я вже був в берестейській цитаделі, де в одному невеличкому поверховому будинку, саме напроти будинку, в якому мешкала, як

я потім довідався, українська делегація, жив граф Чернін. Там я замельдувався і через пару хвилин був в салоні — спальні графа Черніна. Після короткого привітання Чернін сказав мені: »пане Залізник, я хотів би від вас лише одного — постарайтеся вияснити, чи справді ваша делегація хоче миру з нами, бо досі я ніяк не можу докладно з'ясувати собі, яка властиво є їх тактика, і чого властиво їм треба. Я не знаю навіть досі, чи схотять вони робити окремий мир з нами, чи підуть разом з більшовиками. Все показує, що до миру з більшовиками дійти буде не легко, вони здається і не дбають про заключення миру, а їм далеко важніше використовувати теперішні переговори для агітаційних цілей. Але я хочу покласти цьому край. Українці можуть вибирати, з ким їм краще йти. Більше не маю я нічого вам сказати«.

»Пане міністре, — відповів я, — пан посол Василько мабуть інформував вас про те, хто я є, і ви мабуть знаєте, що я протягом останніх місяців у Стокгольмі стояв у безпосередньому контакті з Центральною Радою у Києві, а також з Центральним Комітетом Української Партії Соціалістів Революціонерів, до якої я належу, як голова її Закордонного Комітету від 1908 р. Ця партія має величезну більшість в Центральній Раді, українському революційному парламенті, має вона більшість також в теперішньому уряді. Ця партія вела український нарід в часі революції до створення своєї власної держави, вона довела до видання закона про Українські Установчі Збори, зовсім окремі від російських, і одержала на виборах перевагу до цих Зборів. Нарешті ця пар-

тія взяла на себе сміливість розпочати війну з Російською Радою Народніх Комісарів, з большевиками. Центральна Рада давно вже ухвалила постанову про те, щоби як найскорше довести до заключення миру з Центральними державами. Молода українська держава ніяким способом не заінтересована в дальшому провадженню світової війни. З цього можна бачити, що українська делегація хоче миру з Центральними державами».

»Все те, що Ви мені говорите, — відповів мені досить роздратовано граф Чернін, я знаю з інформацій, які мені дає п. посол Василько. Але я кажу вам, що поведення української мирової делегації лишає в мене інше вражіння».

»На це я можу відповісти Вам, пане міністре, — відповів я, — що мені позитивно відомо, що українська делегація має від свого уряду інструкцію довести до заключення миру. Але тут є одна справа, якої може українська делегація досі з тактичних зглядів, а також зважаючи на свій офіційальний характер, може ще не досить докладно порушила в своїх переговорах з вами; одначе я, як людина неофіційна, а просто як український патріот і чоловік поінформований в українських політичних справах, можу запевнити вас з цілою рішучістю, що без вашої згоди на позитивне рішення цієї справи вам нема чого і думати про підписання миру з українською делегацією. Цею справою є справа Східної Галичини».

»Що-ж ви думаєте, пане Залізник, Австро-Угорщина може віддати Україні цю провінцію? Прошу уважати, що досі ми були побідниками у війні, і я маю тверду надію, що так справа піде

і надалі. Ми говорили дещо також про Східну Галичину, але чому вони не сказали мені виразно, що ставлять швидке заключення миру в залежності від тої справи. Крім того, хай вони не вимагають від мене занадто багато. Я маю інформації, що вони хотіли би сотворення з неї якоїсь окремої пів незалежної держави. На це ми ніколи не можемо погодитися. Досить вже, коли ми маємо Австрію і Угорщину. Треба також, щоби Українці розуміли наше тяжке становище супроти Польщі. Я можу обіцяти вам одно, і даю вам уповажнення передати це українській делегації, що я готовий на відділення Східної Галичини від решти польських земель і утворення з неї окремого коронного краю в рамках австрійської монархії».

»Якщо так, пане міністре, — відповів я, — я гадаю, що українська делегація матиме охоту до заключення з вами сепаратного миру. Я передам їй ваші слова і постараюся незабаром дати вам реальні докази, що українська мирового делегації справді поважно думає про заключення миру. Позвольте мені тепер побачитися з українською делегацією і вияснити, як вона ставить справу».

»Добре, я зараз скажу провести вас до них. Бувайте здорові і постарайтеся як найскорше повідомити мене про результат ваших розмов. Ви потребуєте тільки замельдуватися до мене, все одно коли, хоч би й сьогодні пізно в ночі, бо я все одно дуже пізно йду спати». Через кілька хвилин австрійський старшина ввів мене через мале подвір'я до будинку української делегації.

В міжчасі на дворі зробилося вже темно.

Вхід до будинку української делегації не був освітлений. Впередпокою старшина постукав до дверей і пішов собі геть. Першим, хто вийшов і впустив мене до досить брудного покою, був, як я потім довідався, член української делегації Микола Любинський. Він з цікавістю подивився на мене.

»Микола Залізник, — представився я йому. — От це тільки що приїхав зі Стокгольму через Берлін до вас«. — »Я знаю про Вас і дещо провашу роботу в Стокгольмі, — відповів Любинський. — Дуже добре, що ви приїхали. Як вам удалося сюди дістатися? Зачекайте хвилинку, я зараз покличу Севрюка і Левитського«. Але, почувши наші голоси, вони вже самі вийшли з сусідньої кімнати. Микола Левитський відразу пізнав мене і дуже щиро привитався зі мною. Я розповів їм коротко про свою роботу в українській справі в Стокгольмі, розповів, що за допомогою Василька і за згодою Черніна мав спромогу дістатися до них і що хочу за їх допомогою одержати можливість виїхати на Україну. Відразу почалася довга розмова і взаємні інформації. Від них чув я, що справи на українських землях стоять досить погано, що фронту жадного вже нема, що українські війська не хочуть битися з большевиками, що вони мають від Грушевського інструкцію як найскорше довести до підписання миру, але що Австрійці і Німці затягають переговори, не хочуть нічого конкретного говорити з ними, що большевицька делегація всіма силами старається їм шкодити, що тепер Троцький привіз зі собою як українського представника від Всеукраїнської Ради робочих і салдацьких депутатів Медведева і скрізь

представляє його і цю раду, як одиноких уповажнених представників цілого українського народу. Одним словом, для мене не було жадних сумнівів, що українська делегація і сама хоче і мусить змагати до як найшвидшого заключення миру з Центральними Державами, лише сама гаразд не знає, як до цього взятися і боїться сама на це напірати, щоби не ослабити своєї позиції, бо боїться большевиків і не знає, яке становище займають до неї і до справи миру з Україною мирові делегації Австро-Угорщини і Німеччини. Таким чином для мене відразу після тих розмов не було жадного сумніву, що я з повним переконанням можу повідомити графа Черніна, що після розмов з членами української делегації, я можу дати йому категоричне запевнення, що вона хоче миру, і що треба лише порадитися і виробити спільний плян, як до цього миру можна як найшвидше прийти. Я розповів українським делегатам, що мав розмову перед тим з графом Черніном, який висловив мені запевнення, що він хотів би дійти до якнайскоршого заключення миру, але що він має сумніви відносно справжніх замірів української делегації, додав також, що він кожної хвили готовий докладно обговорити справи миру з українською делегацією на приватній довірочній розмові, і що коли вони хочуть, я в інтересі справи кожної хвили можу порозумітися з графом Черніном що до урядження такої наради. Я сам не потребую брати участі в цих нарадах і взагалі не претендую на жадну ролу в переговорах, бо я є особою приватною і з власної ініціативи приїхав до Берестя. Якщо вони мають відносно мене які небудь сумніви, хай їх

висловлюють отверто, і я на всі їх запити дам щирю відповідь. Як би вони з яких небудь причин уважали мою присутність непотрібною або шкідливою для справи, я готовий кожної хвили виїхати з Берестя або до Відня або назад до Стокгольму, і прошу їх лише о виставлення мені документу, який уможливив би мені виїзд на Україну. На це мені відповіли, що поки що я можу залишитися у них, а вони знесуться з Києвом, і тоді буде видно, як уложаться наші відносини далі. Покищо вони нічого не мають проти того, щоби я уладив їм нараду з Черніном.

Так пізно в ночі першого-ж дня мого приїзду до Берестя зголосився я другий раз до графа Черніна, який уже був у ліжку, і повідомив його про те, що після моїх розмов з українською делегацією вона бажає мати з ним окрему приватну нараду, щоби дійти до остаточного порозуміння в справі миру. Видко було, що моє повідомлення дуже врадувало Черніна, і він призначив нараду на другий день рано, ще перед офіціалним отворенням нарад.

З членів делегації Микола Левитський, український соціал-демократ, один мав сумніви відносно своєї ролі, як мирового делегата української Центральної Ради на мирових переговорах в Берестю з представниками урядів Австро-Угорщини і Німеччини. Він тоді до певної міри був під впливом большевицьких оповідань про те, що робітнича кляса Німеччини зовсім не бажає собі сепаратного миру, а вже готова зробити у себе революцію. Тому він дуже докладно розпитувався мене про становище справ у Німеччині, про те, що думає німецька соціалдемократія, і особ-

ливо велику вагу, надавав страйкові робітників на фабриках виробу амуніції, який саме тоді був вибух у Берліні. Я поінформував його про свої зносини з німецькою соціал-демократією через д-ра Зідекума, вияснив, що німецький пролетаріят ще зовсім не готовий до революції, і що німецька соціал-демократія на загал, за виїмком зовсім нечисленної групи лівих, абсолютно нічого не має проти заключення негайного сепаратного миру, з Росією і з Україною.

»Зрештою товаришу, — сказав я йому, — якщо — ви справді боїтесь, що ви, яко український соціал-демократ, своєю участю в мирових переговорах в Берестю можете ділати на шкоду німецького пролетаріяту і розійтися з німецькою соціал-демократією, я пропоную вам зовсім простий спосіб усунути всі ваші непорозуміння і самому познайомитися з тим, як стоять справи в Німеччині взагалі і в Берліні з окрема. Що вам перешкоджує в перервах між засіданнями виїхати до Берліна на розмову з соціал-демократичною презентацією німецького парламента?» — «Алеж мене не пустять туди Німці!», — відповів Микола Левитський. — «Я гадаю, що справа стоїть інакше, і що вони вас туди пустять. Як що позволите, я поговорю в цій справі з Німцями, а також з д-ром Зідекумом». Левитського ця справа дуже зацікавила, і він згодився на мою пропозицію. Я негайно пішов до Черніна і Гофмана в цій справі, вони дали свою згоду, на мою просьбу з Берестя викликали з Берліна до телефону д-ра Зідекума, з яким я обговорив справу приїзду до Берліна Миколи Левитського і його конференції з соціал-демократичною парламентарною фракцією.

Так Микола Левитський дійсно поїхав до Берліна, побачився там з визначними соціал-демократами і вернув звідти зовсім іншим чоловіком. Його соціал-демократичне сумління було тепер цілком заспокоєне, і він з цілою щирістю і завзяттям узяв участь у мирових переговорах.

На другий день мого приїзду до Берестя відбулася коротка нарада української делегації з графом Черніном. На цій нараді українські делегати дійсно потвердили йому свою охоту до заключення миру. Однак ця нарада мала лише формальний характер, і з мого погляду ніяк не посувала справи переговорів наперед. До того-ж ми знали, що на засіданню австро-угорсько-німецько-російської комісії для полагодження політичних і територіяльних справ, Троцький виступив з заявою проти участі делегації Центральної Ради в мирових переговорах, вказуючи на те, що Центральної Ради вже нема, а що тепер в Берестю є представник справжнього уряду України тов. Медведєв, уповажнений делегат до мирових переговорів від Виконавчого Комітету Всеукраїнської Ради робочих та салдацьких депутатів у Харкові. Це дуже турбувало українську делегацію Центральної Ради. На другий день мали відбутися пленарні збори всіх делегацій, і вони не знали, як поставляться до них в новій ситуації центральні держави. Підчас дебат з приводу цього випадково взяв я в свої руки якусь помяту російську газету, що валялася в кімнаті наших нарад на канапі. Я взяв її до рук і почав переглядати. Це було число «Київської Мислі», в якому я прочитав опублікований там російський текст IV Універсалу Української Центральної Ради, що

проголошував Українську Народню Республіку зовсім незалежною від Росії і суверенною державою. Досі в своїх розмовах недавно прибулі з Києва українські делегати О. Севрюк і М. Любинський нічого не згадували про цей Універсал, який радикально зміняв інтернаціональне становище Української Народньої Республіки, а разом з нею також і мирової делегації від її уряду. Дивним дивом, українські делегати досі в своїх дебатах з приводу того, якої їм треба триматися тактики на завтрашньому пленарному засіданню супроти Троцького і центральних держав не уважали за потрібне навіть згадувати про зміну свого становища, яко делегації тепер вже незалежної і суверенної Української Народньої Республіки, бо перед тим, по думці III Універсалу Центральної Ради Українська Народня Республіка уважала себе складовою частиною російської федерації, а через те, також її мирова делегація в Берестю Литовському мусіла мати зв'язані руки супроти російської делегації.

Це випадкове прочитання IV Універсалу відразу освітлило мені цілу ситуацію, і мені збилося ясною та тактика, якої має триматися наша делегація. Я попросив Любинського і Севрюка розповісти мені все, що вони знають про IV Універсал і запитав їх, чи вони в зв'язку з ним не мають від українського уряду яких небудь нових повноважень і інструкцій, як делегація тепер вже самостійної і суверенної української держави. Вони відповіли мені, що перед виїздом їх з Києва становище українського уряду було таке, що не було кому давати їм нові повноваження, що вони мають лише словесну інструкцію від

Грушевського як найскорше довести до заключення миру, а також мають повноважність в імені українського уряду цей мир ратифікувати. Тепер мені було ясно, що треба було зробити. Треба було негайно повідомити представників центральних держав, конкретно графа Черніна, Кільмана і Гофмана, про те, що українська Центральна Рада видала IV Універсал, що Україна є вже суверенною державою, що мірова делегація Центральної Ради мусить бути признана делегацією цієї суверенної держави, і що вона має домагатися, як передумови, дальшого ведення мирових переговорів, офіційного признання суверенності Української Народньої Республіки з боку держав почвiрного союзу. Тільки така заява, на мою думку, забезпечувала би делегацію Центральної Ради від всяких нових несподiванок з боку Троцького і привезеного ним делегата утвореної большевиками харківської Ради робочих і салдацьких депутатів. Всі ці свої думки я розвинув перед делегацією. Вони цілком згодилися зі мною, однак мали великий сумнів, чи з цього що вийде, чи можна що небудь буде досягнути тим шляхом і поінформували мене, як на попередніх засіданнях, що відбувалися перед перервою мирових переговорів, їм з великою бiдою. удалося здобути для себе признання, як для окремої української делегації, і що Чернін і Кільман у своїх попередніх переговорах з ними завжди заявляли зовсім рішучо і недвозначно, що признання з їх боку може наступити лише як результат підписання мирового договору з ними. Всього цього я тоді ще не знав. Однак запевнення, дані мені Васильком у Берліні про примусове становище

що до миру, Австро-Угорщини, міцно сиділи в моїй голові. З другого боку, я мусів зробити щось таке, щоби здобути цілковите довіря нашої делегації до себе, бо тільки це довіря могло би дати мені можливість бути далше в Берестю і брати діяльну участь в мирових переговорах. А бачив я, що моя участь тут може принести багато користи. Вже попередні мої розмови з членами делегації, які завсігди затягалися до пізної ночі (першу ніч мого побуту в Берестю я до самого ранку передискутував з О. Севрюком про різні партійні справи українських соціялістів революціонерів і про їх тактику в Центральній Раді), показали мені, як слабо вони орієнтуються, що зовсім не було дивне, в загальному міжнародньому положенню, а особливо що до центральних держав. Моя ідея дати М. Левитському можливість поїхати до Берліна на конференцію з німецькими соціял-демократами принесла зовсім реальну користь, бо він після цих розмов справді щиро і без вагань узявся до справи мирових переговорів, тоді як перед тим завсігди робив певну опозицію більше самостійницько настроєним від нього О. Севрюкові і М. Любинському. Ніхто з них не знав тоді німецької мови, ані жадної іншої європейської мови. Це дуже утруднювало ведення всякої підготовчої праці, бо коли на пленарних засіданнях і на комісіях можна було порозуміватися по російськи при помочи поганеньких товмачів, то на довірочних нарадах присутність товмачів була виключена. Німецька і австрійська делегація розпоряджала величезним бюровим апаратом, а також всякого рода знавцями, професорами університетів і т. д. Наша делегація

не мала майже жадного бюрового апарату, не мала жадних знавців. Бували дуже часто такі випадки, коли через невмілість товмачів Німці з Австрійцями хибно розуміли наших делегатів, а наші делегати так само хибно розуміли Німців і Австрійців. Бракувало також взаїмного психологічного розуміння, бо з одного боку виступали молоді представники молоді української держави без жадного досвіду, без знання ширшого світа, без всякої попередньої дипломатичної практики, а з другого боку були старі досвідчені дипломати двох великих європейських монархій, які вирости в зовсім інших умовах, у іншому товаристві. Становище Центральної Ради у Києві, я знав це, було розпучливе. Треба було робити мир як найскорше. Але треба було не менше дбати про те, щоби він був як найбільше корисний для України. І мені здавалося, що моя активна участь універсального товмача і посередника між українською делегацією і делегацією німецькою і австрійською може принести багато добра для української справи і для скорішого полагодження справи мира. Здавав я собі справу з того, як можуть мою працю в Берестю використати мої політичні вороги, головно з українсько-австрійського табору. Але чи моя вина була в тому, що з одного боку австрійська парламентарна репрезентація не мала стільки сили, а ще менше хисту для того, щоби ще перед тим увійти в сталий контакт з Київом? Чи моя вина була в тому, що з другого боку київський уряд теж не зробив нічого, щоби через Стокгольм увійти в безпосередні зносини з австрійськими Українцями? Чи моя вина була в тому, що лише Львів через Україн-

ських Січових Стрільців з одного боку, а українська делегація з другого доперва в останній хвили, при найменше сприятливих для того обставинах, пробували навязати з собою якийсь контакт? Чи моя вина була в тому, що обставини зложилися так, що українська мирова делегація в Берестю не мала жадних освічених людей між собою, не мала жадного бюрового апарату і річознавців? Так рішив я, що моім »собачим обовязком« в йти в інтересі справи на всякі жертви, так моральної, як і матеріяльної натури. А конкретно запитав я нашу делегацію, чи не дозволить вона мені піти до Черніна, поінформувати його про IV Універсал і про проголошення суверенної Української Республіки і про те, що українська делегація буде тепер жадати насамперед признання суверенности української держави, а також признання самостійного характеру української делегації Центральної Ради. Казав я їм, що я так переконаний в тому, що можу зробити відповідний вплив на графа Черніна, що обіцяю їм дати від нього до їх відома наперед текст тої декларації, якою буде признана державами почвірного союзу суверенність Української Народньої Республіки. В цій справі ставив я на карту взагалі цілу свою роботу в Берестю. Але мені здавалося, що я конче мушу так зробити. Розумів я, що як мені справді удасться відповідно вплинути на Черніна, а через нього на Німців, і одержати признання з їх боку суверенности української держави вже тепер, то це буде дуже великим посуненням наперед всеї справи мирових переговорів. Після такого признання вже не так легко буде Австрійцям і Німцям міняти свою по-

зицію, чи то під впливами Троцького, чи то під впливом фактичного ходу подій на Україні, до Центральної Ради й її мирової делегації. Розумів я також, що як удасться мені це осягнути і писемний текст такої декларації від Черніна їм справді принести, то цим будуть розвіяні в українській делегації всякі сумніви відносно мого побуту в Берестю, і що після цього вони у власних інтересах будуть змушені притягнути мене до своєї праці.

Делегація згодилася на мою пропозицію, хоч і поставилася до неї з великим скептицизмом. А я негайно коло 4-ої години пополудні зголосився до графа Черніна. Я сказав йому, що приходжу поінформувати його довірочно про дуже важні наради, які відбула тільки що українська мирова делегація, а також про нові події на Україні. Розповів йому про проголошення IV Універсалом повної суверенності Української Народньої Республіки, розповів йому про те, як і чому Центральна Рада й її уряд — Генеральний Секретаріят розпочали безпощадну війну проти Московщини та її правителів — большевиків. Поінформував його докладно про те, як большевики пробували скликати 27. грудня до Київа всеукраїнський зїзд робочих, салдацьких та селянських депутатів з заміром за допомогою цього зїзду повалити українську Центральну Раду, як на цьому зїзді вони потерпіли страшне поразення, бо величезна, подавляюча частина зїзду висловилася проти них, а за Центральною Радою, як зовсім незначна меншість большевиків мусіла втікати з Київа до Харкова, схарактеризував йому харківську раду робочих і салдатських депутатів,

яка тримається випадково лише завдяки моментальній окупації Харкова московським большевицьким військом. Поклав натиск на те, що делегат цієї ради Медведев є звичайний мало-інтелегентний робітник, становище якого Троцький безсоромно надуживає. Показав йому, шведські газети, де були опубліковані різного рода заяви Медведева з його ніби то виступів у Берестю і просив його сконстатувати, яко наочного учасника переговорів, що з такими заявами і промовами він ніколи в Берестю не виступав і виступати не міг, і що все це є фальшива робота Троцького, який гадає обдурити мирові делегації почвірного союзу фікціями в роді харківського уряду Народніх Комісарів України. Розвинув йому свої погляди про те, що для української інтелігенції всяке порозуміння з большевиками є і мусить бути виключене з мотиву політично-державного характеру, бо большевики є звичайними московськими централістами й імперіялістами, і що українське селянство ніколи не може по своїй економічній суті і по своїй вдачі прийняти економічну програму московського большевизму, а що через це, навіть як би моментальне положення Центральної Ради і було тяжким, то всеж таки безперечно лише вона, а ні в якому разі не харківська рада, є і буде виразником справжньої волі цілого українського народу. Граф Чернін уважно слухав весь цей мій виклад і видимо був дуже заінтересований ним. (Рік пізніше, з нагоди святкування у Відні річниці берестейського миру, урядженого Васильком, мені знову довелось мати заініційовану ним цікаву розмову про причини большевизму в Росії, про його психольогічну суть

і про перспективи його поширення в західній Європі).

Підготувавши таким чином графа Черніна до належного розуміння ситуації на Україні з погляду інтересів української делегації Центральної Ради, виступив я нарешті конкретно з найважливішою справою. А саме, повідомив його, що українська мирова делегація має замір виступити на завітрішньому пленарному засіданні з домаганням, щоби Центральні Держави признали негайно суверенність української держави, а тим самим остаточно легалізували становище української делегації. Сказав я йому, що тепер справа признання України з боку центральних держав стоїть зовсім інакше, ніж стояла кілька тижнів тому. Бо коли тоді Україна ще була, бодай теоретично і з поглядів міжнародного права, федеративною частиною Росії, і коли тоді український уряд гадав доперва за допомогою миру, як його результат, дійти до повної державної самостійности України, то тепер, коли іде збройна війна з Московщиною, Україна сама осягнула фактичну і юридичну суверенність і закріпила її IV Універсалом Центральної Ради. Тепер для української делегації абсолютно неможливі всякі дальші спільні наради з представниками центральних держав в товаристві російської делегації.

»Ви, пане міністре, самі висловили мені, що нічого так не бажаєте, як найшвидшого заключення окремого миру з Україною. Тому я гадаю, і ви з цим мусите згодитися, що найкращим способом до осягнення як найшвидшого миру буде з боку центральних держав вже тепер признати суверенність української держави, а через це окре-

мішність і цілковиту незалежність від російської делегації, делегації Центральної Ради. Все одно, ви обіцяли признати суверенітет української держави після підписання нею мирового договору з вами. Тепер, на мою думку, в ваших власних інтересах, для найскоршого осягнення цього миру лежить негайно признати цей суверенітет. Цим способом ви припиняєте всякі непотрібні затягування справи з боку російських большевиків. Також підписання мирового договору з вашого боку, з представниками самостійної і суверенної української держави являється для вас далеко більш ефектовним, а особливо корисним, що до будуччини. Ви повинні зрозуміти, що самостійна Україна, відразу признана вами вже тепер, зможе вести далеко свобіднішу зовнішню політику і то вести її в напрямі, який найкраще відповідав би як її власним інтересам, так особливо інтересам Австро-Угорщини. Ваш і наш інтерес один — розбиття, поможности основно і радикально, російської імперії. А передовсім справа миру. Якщо ви не схочете відразу, вже сього вечера, рішитися на признання суверенітету України, це означатиме, я вас про це упереджаю, тільки нове затягнення переговорів з українською делегацією.

На моє здивування граф Чернін не сперечався зі мною, а сказав, що він зовсім нічого не має проти задоволення бажань української делегації, і що він готовий, якщо вона того так собі бажає, порозумітися негайно з Кільманом. Він гадає, що Кільман теж не буде робити жадних трудностей, і що вже ввечері він буде в стані переслати мені до відома української делегації текст заяви, яку вони спільно зложать на завтрішньому, пленарному

засіданню у відповідь на відповідні заяви і жадання української делегації.

З цим результатом, який для мене особисто був найвищою точкою всеї моєї дотеперішньої діяльності в українських справах, ледви чуючи ноги під собою від радості, побіг я назад до української делегації і повідомив її, що вже сьогодні одержать вони письменний текст з признанням української суверенности. А тепер хай вони сідають негайно писати свою декларацію. Великою була радість цілої делегації, хоч все ж таки вони сумнівалися, чи Кільман згодиться з Черніном, та для мене суб'єктивно жадних сумнівів вже не було.

Делегація поділила між собою працю. Севрюк, разом зі мною і Миколою Левитським, обговорив усі головні точки тої промови-декларації, з якою на завтрішньому пленарному зібранню він мав виступити яко голова української мирової делегації, а Любинський сів писати свою промову, в якій мав докладно розбити всі закиди Троцького проти Центральної Ради. Поки заява-декларація Севрюка і промова Любинського були на писані, поки ми їх спільно обговорили, минуло досить часу. Настав вечір, і австрійський вояка справді приніс мені від Черніна текст тої декларації, якою завтра представники держав почвірного союзу у відповідь на жадання Севрюка мали офіційально признати суверенність Української Народньої Республіки. Так було осягнуто основну і найважнійшу річ у берестейських переговорах.

Того самого вечора, коли Любинський виготовив остаточну редакцію своєї завтрішньої промови, привів він до нас делегата харківського

уряду Народніх Секретарів, пана Медведєва. Ми почали розмовляти з ним. Любинський дуже зручно переконував його, що большевики по суті річи є завзятими ворогами українського народу, і що йому, як Українцеві, сором виступати тут в ролі наймита ворогів. Медведєв був звичайний мало розвинений український робітник, мало свідомий з погляду національного, який не вмів навіть по українськи добре говорити. Він, очевидно, стояв цілковито під впливами Троцького. Любинський і Севрюк повідомили його, як вони думають завтра виступати, і почали переконувати його, що для нього і для української справи було би краще, як би він вступив до української делегації, і що вони мають повновасть прийняти його до себе. Справа боротьби між українською Центральною Радою і Харківською Радою робочих та селянських депутатів, це внутрішня українська справа, яку Українці с'як чи так мають полагодити між собою. Але при чому тут московські большевики, при чому тут Троцький, при чому тут виступи перед чужинцями? Зі свого боку я показав Медведєву привезені мною шведські газети, де були опубліковані його фотографії і різні виступи проти української делегації. Я переклав йому зміст ніби то підписаних ним його заяв і запитав його, чи він, як чесний чоловік і справжній порядний Українець дійсно робив такі заяви. Видно було, що Медведєв справді нічого подібного не робив і нічого не знав. Він дуже обурився і запитав, звідки, на мою думку, шведські газети могли містити такі брехні і фальшовані його промови. Я відповів на це, що на мою думку все це робота Троцького,

якому залежить на тому, щоби наробити як найбільше шкоди українському народові, і що це його робота, в якій він не стидається фальшувати його підпис і компромітувати його, як щирого Українця-робітника. Довго говорили ми з Медведєвим. Він розчулився, почав говорити про »Кобзаря« Шевченка, про те, що він темний, мало свідомий робітник, що він з »Кобзаря« знає, як страшно шкодили українському народові внутрішні сварки і зради. Тут Любинський поставив йому справу руба, чи не гадає він, що він в товаристві фальшивника Троцького робить Каїнову роботу і зраджує Україну і українське робітництво. Як що він не хоче вступати до української делегації, хай не виступає проти неї і зложить заяву, що теж домагається від представників почвірного союзу, щоби вони негайно признали суверенність української держави. Опір Медведєва був зломаний. Він обіцяв потягнути Троцького до відвічальности за фальшування його підпису, обіцяв виступити з бажаною декларацією і просив лише, щоби йому написали її. Але zarazом сказав він, що має жінку і діти, що після цього він боїться вертати на Україну, бо там большевики напевно убють його, і питав, чи українська делегація не може забезпечити йому свободного життя і дати матеріяльне забезпечення хоч би в Галичині, а також для його родини. Тут виявилася в цілій повноті внутрішня нікчемність цього бідолашного сина України. Не підлягало жадному сумнівові, що він до певної міри здавав собі справу з тої ганебної ролі, яку він грав в українській справі в руках московських большевиків. А з другого боку, бракувало йому свідомости, щоби про-

думати цю свою роль до кінця і зробити з неї відповідний висновок. Нарешті, побоювання за себе і за долю своєї родини відогравали у нього рішаччу роль — остаточно він був не від того, щоби піти з нами, але при умові матеріяльного забезпечення, як його, так і його родини. Очевидно, тяжко було дати йому таке забезпечення членам української делегації, які самі нічого не мали і самі ризикували своїм життям. Він мабуть сам зрозумів це, бо на нашу пропозицію лишитися у нас і не вертати більше до російської делегації, при чому ми гарантували йому повну свободу після заключення мира або вертати на Україну, або лишитися в Галичині, він відповів, що му- сить надуматися. Так він пізно в ночі пішов від нас. На другий день він очевидно до нас не прийшов. За те з самого ранку їздив він, сильно запитий, розкішним німецьким автомобілем в то- варистві гарненьких дівчат-машиністок із росій- ської большевицької делегації. Це очевидно Троць- кий робив свої заходи, щоби підготувати його до сподіваного виступу на пополудневому пленарному засіданню. Замість обіцяної нам заяви Медведєв прочитав ту заяву, яку я подаю нище, і в якій він виступав проти права української делегації Цен- тральної Ради робити мир.

З огляду на вагу справи подаю тут перебіг цього історичного пленарного засідання і дотичні документи, а саме: декларацію Севрюка, промову Любинського і декларацію держав почвірного союзу, в справі признання суверенної Української Народ- ньї Республіки.

ПРОМОВА ГОЛОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕЛЕГАЦІЇ СЕВРЮКА.

На загальному засіданні, що відбулося під проводом болгарського полковника Ганчева, повідомлено про зміни в складі окремих делегацій, а саме міністра справедливості Попова заступатиме в болгарській делегації голова міністрів Радославов і замість державного секретаря Голубовича провід української делегації перебірає Севрюк. Після цього забрав слово Севрюк для довшої промови про попереднє засідання. В початку промови вказав він на універсал Центральної Ради з 7/20 падолиста 1917 р., перечитаний на загальному засіданні 10. січня, в якому Українська Народня Республіка була проклямована й порішено її інтернаціональне становище. Інтернаціональне становище Української Народньої Республіки признала тоді Рада Народніх Комісарів так само, як і представники чотирьох союзних держав. Признання України самостійною державою правительством Народніх Комісарів виходить з заяв п. Троцького на засіданнях 10. і 11. січня. На запитання державного секретаря д-ра Кільмана, чи вважає голова російської делегації українську делегацію частиною російської, чи українську делегацію треба уважати представницею самостійної держави, п. Троцький відповів тоді: »Тому, що українська делегація виступила тут самостійною делегацією, і ми предложили признати її участь в мирових переговорах, при чім з жадного боку не запропоновано обмежувати її чимсь, далі тому, що з жадного боку не запропоновано зробити українську делегацію частиною російської, мені

здається, що ця справа сама собою полагоджена». В згоді з цими заявами протягом цілого перебігу переговорів до останньої перерви признавали українську делегацію всі учасники конференції завше, як делегацію самостійної держави. Та ось тепер, по перерві, п. Троцький старається заперечувати права української делегації, покликуючись на якусь телеграму та присутність невідомого досі харківського виконавчого комітету. Українська делегація вважає потрібним сконстатувати, що промова Троцького на сім засіданню стоїть в цілковитій суперечности з його попередніми заявами, тому українська делегація примушена зробити таку заяву: Ми є тої ж думки, що й пан Троцький, що в державнім життю України відбулися зміни, але зміни цілком іншої натури, як це гадає пан Троцький. Істота цих змін стоїть у звязку з четвертим універсалом Української Центральної Ради з 24. січня, в яким стоїть: »Відтепер Українська Республіка творить самостійну, від нікого незалежну, вільну і суверенну державу українського народу«. Правительство Української Народньої Республіки старалося утворити союз тих республік, які повстали на області бувшої російської держави, та спільне фєдеративне правительство Росії. Але тому, що до оголошення четвертого універсалу не зважаючи на всі старання українського правительства, такий спільний фєдеративний орган не повстав, і тому, що з теперішнього положення виходить, що такий орган і не може повстати, мусіла Українська Республіка залишити утворення фєдеративного правительства і оголосила четвертим універсалом Україну цілком самостійною і від нікого незалежною державою. Через те

Українська Рада в тім самім універсалі заявила, що вона з усіма сумежними державами хоче жити в мирі та в приязні, але що жадна з них не має права вмішуватися в життя самостійної української республіки. Отже четвертий універсал ясно зазначив, як інтернаціонально-правне становище Української Республіки, так і її політику супроти її сусідів.

Що торкається наведених п. Троцьким аргументів, то вони позбавлені всякого ґрунту. Покликання на те, що виконавчий комітет в Харкові в Українській Народній Республіці буде ліпше заступати інтереси працюючих кляс, хоч і було б легко збити, але це належить до внутрішніх відносин, які не підлягають інтернаціональній контролі. Ще менше переконуюче твердження пана Троцького, що українська делегація не має права, бо її не признав харківський виконавчий комітет. Після цього аргументу мусіла б передовсім російська делегація зложити свої уповноваження, бо в ній нема представників ані Молдавії, ані кримських Татарів, ані Донських Козаків, ані кавказьких племен, ані Сибіру, які також не признають правительства Ради Народніх Комісарів. На таких високих зборах, якими є мирова конференція, здавалося би, не можна допустити засобів, уживаних паном Троцьким, а саме оспорювати державні права Української Центральної Ради на ґрунті якоїсь телеграми. З таким же правом могла би покликатися українська делегація на повідомлення бездротового телеграфу, який в другій половині січня доносив, що кілька полків у Петрограді виступило проти правительства народніх комісарів в обороні Установчих Зборів, і що там

відбулися вуличні бої із злим вислідом для сучасного правительства. Ідучи слідом за Троцьким, українська делегація могла б жадати, щоб делегації ради народніх комісарів не признати на основі цієї телеграми, але вона все ж таки не робить цього, бо уважає це російською справою. Щоб запобігти новому фальшивому розумінню з якогось боку та щоб уникнути на будуче таких заяв, які стоять в суперечности одна до одної, пропонує українська делегація Українську Народню Республіку формально признати цілком самостійною і ні від кого незалежною державою і тим самим остаточно ствердити як її інтернаціональне становище, так і права її делегації.

ПРОМОВИ МЕДВЕДЄВА ТА ТРОЦЬКОГО.

Після цього виступив на домагання пана Троцького член російської делегації, представник «українського виконавчого комітету», пан Медведєв і зложив заяву, в якій поборював права київської делегації виступати в мирових переговорах, закидуючи їй між іншим таємність переговорів з делегаціями почвірного союзу. Він повторив погрозу, що договори, заключені Центральною Радою, не будуть признані тим «українським народом», який заступає його делегація.

Зі свого боку Троцький додав, що признання самостійности або незалежности якоїсь держави не можна зміщувати з признанням того чи іншого її правительства. Несталість правних форм Української Народньої Республіки він старався довести тим, що київська Рада ніби-то не захотіла

брати участі у федеративній російській республіці, хоча на третім конгресі совітів представники українського народу признали російську державу федеративною республікою. Він нагадав також про те, що в свій час заявляв про непевність меж української держави. А доки не означено точно меж України, не можливе й порозуміння між київською Центральною Радою та центральними державами. Внутрішні події на Україні не мають жадного рішачого юридичного значіння, отже треба розглядати сі протирічя на Україні з їх річевого боку. Тому він і перечитав відому телеграму про останні події на Україні. Представники центральних держав не могли б перебрати ролю роземчого судді в справах теперішніх відносин в Росії і на Україні. Він стоїть при своєму старому погляді. Доки делегація київської Ради задержує свої уповноваження, він не підносить жадного протесту проти її самостійної участі в сих переговорах. Але тепер, коли представники українського виконавчого комітету вступили в склад російської делегації, він мусить з подвійною енергією повторити, що лише такі договори з київською радою будуть признані, які знайдуть признання і з боку російської делегації.

ПРОМОВА ЛЮБИНСЬКОГО.

Після цього предсідник дав слово членові української делегації Любинському, який сказан ось що: «Після заяв, зложених головою харківського виконавчого комітету, п. Медведєвим і головою російської делегації, п. Троцьким, уважаю

потрібним зазначити таке: Члени української мирової делегації стояли завше на тій засадничій точці погляду, що зібрані в Берестю представники тих держав, які простують до заключення миру, не мають чого висловлюватися про внутрішні справи своїх противників, та що про внутрішні боротьби й події в межах держав ні в яким разі не треба протягом офіційальних переговорів подавати до відома противної партії. Ми мали багато нагоди виступити з рішучим протестом проти заяв Троцького, який кілька разів фальшиво представляв відношення між поодинокими народами колишньої Росії й державами, що повстали на її території. Але з огляду на зазначену точку погляду ми відмовлялися досі підносити цю справу публично, бо ми не мали на меті зменшувати нашими заявами авторитету російської делегації. Але четвертий універсал Центральної Ради проголосив повну самостійність нашої республіки й тому, що наша республіка признана також союзними й іншими державами, перестають ці питання для нас бути внутрішніми справами; наша відповідальна місія супроти нашого народу також примушує нас тепер виступити з рішучим протестом проти фальшивого твердження, яке зложив у часі нашої відсутности п. Троцький. Не зважаючи на те, що ми тепер, як і раніше, стоїмо на нашій згаданій раніше засадничій точці погляду, ми все ж не можемо відмовитися висловити наші погляди на внутрішні відносини Росії не лише для того, щоб виправдати нас тут перед присутніми, але й з огляду на публичну опінію заступлених тут народів, погляди яких для нас не менш цінні, ніж погляди п. Троцького.

В 1917 р. Росія, ця країна, в якій живе так багато різних народів, котрі мають свої різні політичні завдання і вирости в різних історичних умовах, а які живуть тепер ще в стані постійної революції, серед якої простували до національних і соціальних здобутків, стала республікою. Від вибуху революції були біля державної керми цієї республіки протягом 1917 р. різні правительства. Цей рік почався під скиптром царя і скінчився, перейшовши щаблі кадетського і соціалістично-кадетського правительства, саме тою стріляниною на вулицях Петрограду й пильними підготуваннями большевицького правительства до розігнання Установчих Зборів, які скликано на єдино можливій основі. Лише під одним оглядом всі ті правительства лишилися солідарними: в їх централістичних змаганнях і в їх зажерливій жадобі задушити відроджені народи та все підбити під свою могутню руку. Большевицьке правительство, згідно з ідеями своєї партії, стає щораз дальше від федеративних ідеалів, які одушевлюють провідників непануючих народів. Але так само, як їх попередники на престолах, яких скинуто спільною натугою не лише суспільних, але й національних революцій, оголосило правительство большевиків принцип самовизначення народів лише для того, щоб тим рішучійше поборювати цей принцип в його практичному переведенню. Голосні заяви большевиків про цілковиту волю народів Росії, це лише грубі демагогічні засоби. Правительство большевиків, яке розігнало Установчі Збори, та спирається лише на багнети наймитів червоної гвардії, ніколи не зважиться перевести в Росії справедливі засади права на само-

визначення, бо воно знає добре, що не лише численні республіки, Україна, Донщина, Кавказ і інші, їх не признають своїм правительством, але й сам російський народ відмовляє їм це право. Лише зі страху, перед розвитком національних революцій виставили большевики з вродженою їм демагогією як в Росії, так і тут, на мировій конференції, принцип права на самовизначення. Для побороення переведення цього принципу уживають вони не лише банди наймитів червоної гвардії, але хапаються за ще гірші й ще менш дозволені засоби: вони здушують часописи і розгонюють політичні збори, арештують і розстрілюють політиків і стараються нарешті цілком фальшивими тенденційними представленнями підкопати авторитет правительства тої чи іншої молодой республіки. Відомих соціялістів і старих революціонерів обвинувачують вони в буржуазности і протиреволюційности, далі правительство большевиків виповіло святу війну нашій республіці, жадаючи вигнання союзних правительств, з якими ніби-то соціялістичне правительство большевиків не хотіло провадити переговорів навіть про скінчення братовійчої війни. Таким робом переводить правительство большевиків замість засади права на самовизначення засаду анархії і розкладу, бо воно знає, що легше руйнувати, ніж творити наново, і поводить ся так, як говорить стара приповідка: брешти, щось з того лишиться і зависне. Боротьба петроградського правительства проти правительства Української Народньої Республіки та його очевидна нещирість при признанню права нашой делегації збудила в нас вже ранійше небезпідставне підозріння. Ми були переконані, що

п. Троцький дуже скоро буде старатися увільнитися від тих наскрізь ясних і недвозначних слів, якими признано нашу делегацію уповноваженим представництвом нашої республіки. Те, чого ми чекали, справдилося. В день, в яким ми виїхали до Києва, щоб привезти остаточні інструкції, приїхала через Петроград і Двинськ за спонукою і підмогою большевиків до Берестя нова делегація, що мала ціль підкопати наш авторитет в очах працюючих мас Європи.

Щоб точніше обґрунтувати права й характер цієї делегації, ми мусимо докладніше розглянути цю точку. Зєднаний спільними ідеалами та спільними національними змаганнями український нарід, який схиляється до спокійних і упорядкованих форм державного життя, посвятився від першої хвилини довго очікуваній можливості державного будування. Українські робітники, вояки й селяне спромоглися при допомозі української інтелігенції, що вийшла з їх рядів, не лише зорганізувати самих себе, але притягнути до цього також усі групи не українського населення, яке живе на українській території. Наслідком цієї праці, яку підготовлювано довголітними стараннями українських політиків, повстала Українська Центральна Рада, яка, зложена з представників українських вояків, селян і робітників, показала своїми універсалами шлях українському народові. Центральна Рада, яка вже в червні 1917 р. вибрала перше українське правительство, Генеральний Секретаріят, утворила тим самим перше правительство в Росії, яке складалося виключно з соціялістів. Тим способом крок за кроком сотворив український нарід власною працею власну державу. До вмі-

шування в нашій внутрішній відносини петроградське правительство не має жадного приводу і жадної основи. Але справа стоїть так, що на територію України та на частину прилягаючих до неї фронтів насилано вже при царській правительстві салдатів неукраїнського походження і протягом революції не пощастило увільнити Україну від цих настяганих, чужих їй елементів. В тім часі, як українські вояки з усіх бойовищ і з усіх фронтів послали своїх делегатів на фронтний зїзд до Києва та зорганізувалися біля Української Військової Ради, неукраїнські салдати утворили в кількох містах України свої салдатські совіти, які не мають жадного впливу на життя околиці. Часом брали, правда, участь в цих совітах також представники робітників дотичних міст. Бажаючи під тою чи іншою покришкою вмішатися у внутрішнє життя України, почали петроградські большевики жадати від українського правительства, щоби ціла правительственна влада на Україні перейшла саме до цих салдатських совітів, не оглядаючись на виставлення большевиками на мировій конференції жадання, щоб чуже військо видалити з окупованих теренів. Розуміється, українське правительство не могло виконати цього жадання. Другою причиною до вмішування у внутрішнє життя нашої республіки було жадання петроградських большевиків перевести нові вибори до Центральної Ради. Полишаючи на боці, що таке жадання, це очевидне порушення права на самовизначення, цього жадання вже тому не можна перевести, що приписи про представництво в Раді дають виборцям право

в кожному часі відкликати своїх представників з Ради і заступити їх іншими.

Вибори до Установчих Зборів цілої Росії, які відбулися в кінці листопада 1917 р., були блискучою перемогою Центральної Ради на цій території України, бо з українських кандидатів на виборчих листах вибрано понад 75%, між тим як інші партії, заступлені в Центральній Раді, дістали лише 15%, а більшовики навіть менше 10%. Напр. у київській губернії на основі наших виборчих листів вибрано з 22 запропонованих нами кандидатів 20, на Поділлію з 19 кандидатів 18, на Волині з 10 кандидатів 9, на Полтавщині з 17 кандидатів 14 і т. д. Я гадаю, що це вам вистарчає. Це є маси, на які Центральна Рада опирається, і від імені яких ми прийшли сюди, щоб говорити тут. Тоді петроградське правительство ухвалило ужити останнього засобу. 3. грудня воно скликало до Києва при мовчазній згоді Центральної Ради український конгрес робітників, селян і вояків. На конгресі зійшлося понад 2.000 делегатів, і всупереч сподіванкам ініціаторів почалися засідання гучними оваціями Центральній Раді. Після цього маленька групка більшовиків, приблизно 80 осіб, залишила конгрес, перенеслася до Харкова й оголосила себе новим правительством Української Народньої Республіки. Народні комісари послали туди незорганізовані банди червоної гвардії, щоб грабувати населення Харківщини й боронити харківське правительство від мешканців харківської губернії. Так повстало харківське правительство і на такі сили воно спирається. Наша будуччина, наша історія, наше потомство і широкі маси працюю-

чого народу, які стоять по обох боках фронту, рішать самі про те, хто з нас правий і хто винуватий, хто соціаліст, а хто контрреволюціонер, хто творить, а хто руйнує створене*).

Після виводів Любінського голова австро-угорської делегації гр. Чернін зложив від імени делегації чотирьох союзних держав таку заяву:

ЗАЯВА ГР. ЧЕРНІНА

про признання почевірним союзом Української Народньої Республіки самостійною державою.

»Від імени делегацій чотирьох союзних держав маю честь зазначити до зложеної заяви української делегації таке: Як відомо, голова української делегації, генеральний секретар Голубович заявив на загальнім засіданню з 10. січня 1918 р., що Українська Народня Республіка, спираючися на третій універсал Української Цент-

*) О. Севрюк, бувший голова української делегації Центральної Ради, бувший голова місії УНР для допомоги українським полоненим в Римі, а тепер співробітник „сменовеховских“ „Українських Вістей“, що виходить у Парижі, в ч. 22. цієї газети за рік 1927 у своїх споминах про Берестейський мир (статя четверта), з приводу цієї чудової промови М. Любінського пише: „Його промову проти рад приходиться, конечно, жалувати, позаяк, помимо всяких інших мотивів, вона по суті своїй була безкорисна, бо, крім приємности Гофманові, нічого іншого не дала“. В такому разі шкода, чому О. Севрюк не признався, чи не для того, щоб зробити приємність генералові Гофманові, говорив він також свою промову. Я не хочу полемізувати з Севрюком, звертаю увагу тільки на той політичний цинізм, з яким він, пішовши на злужбу до комуністів, опльовує виступ свого товариша, нічого не згадуючи про анальогічний власний виступ. Це характеристична метода всіх наших політичних вітраків а la Винниченко, Шаповал і інших.

ральної Ради з 7./20. падолиста 1917 р., починає знову своє інтернаціональне існування і навіязує в цілім обсязі інтернаціональні зносини, які припадають їй на цім терені. З огляду на це уважає правительство Української Народньої Республіки вказаним зайняти самостійне становище на теперішніх мирових переговорах. На це зложив я на загальнім засіданню з 12. січня 1918 р. від імени чотирьох союзних держав таку заяву: «Ми признаємо українську делегацію самостійною делегацією і уповноважненим представництвом самостійної Української Народньої Республіки». З огляду на змінене становище, яке зайняв голова російської делегації на загальнім засіданню з 30. січня в цій справі, а саме, що лише такі договори з Україною будуть признані й активовані, які формально ствердить правительство федеративної республіки Росії, складають делегації чотирьох союзних держав з огляду на висловлений тепер погляд делегації київської Ради народніх міністрів таку заяву: Ми не маємо жадної причини відкликувати або обмежувати доконане на загальнім засіданню з 12. січня 1918 р. признання української делегації самостійною делегацією і уповноважненим представництвом Української Народньої Республіки. Що більше, ми бачимо далі причину признати Українську Народню Республіку вже тепер самостійною, вільною, суверенною державою, яка є в стані заключати самостійно інтернаціональні договори.

Так відбулося це спільне засідання, останнє вже, мирових делегацій почвірного союзу з делегаціями російською й українською. Справа бу-

ла полагоджена. Большевики дістали належну відповідь. Суверенність України була признана, самостійне становище української делегації Центральної Ради теж було признане, ніщо не стояло тепер на перешкоді до конкретного приступлення до справи миру, і до укладання окремих точок мирового договору.

Та справа не пішла так легко, як могло би здаватися. Властиво, досі ще не було обговорено і усталено за обопільним порозумінням нічого певного. Правда, вже було досить багато матеріялу про різні справи, порушені підчас попередніх переговорів. Але ні українська делегація, ні австрійська і німецька делегація не представили досі ще жадного конкретного і докладно розробленого проекту мирового договору, на підставі якого можна би було швидко усталити всі загальні принципи, обговорити і зредагувати окремі точки. З початку взялися до практикованого перед тим способу і скликали пленарне засідання мирових делегацій почвірного союзу і української делегації. Та на цьому засіданню, при обговоренню деяких економічних справ, розпочалася теоретична дискусія — двобій між німецьким спеціалістом і радником української делегації в справах економічних, Остапенком. В той час, як знавці старалися побити один одного, а председатель не міг собі дати з ними ради, Чернін і Кільман нервово ходили навкола стола і не знали, що робити. Я бачив, що як справи підуть далі таким способом, то треба хіба буде не знати скільки часу витратити, поки можна буде дійти до конкретного вироблення тексту мирового договору між Україною і Центральними держа-

вами. Тому я сказав на боці Чернінові і Кільманові: »Панове, бачите, що як ми таким способом будемо далі працювати, то можемо ніколи не дійти до підписання миру. Чи не було би краще зробити так. Перервімо пленарні засідання. Хай кожда сторона виробить на письмі всі свої домагання і всі точки договору, які їй потрібно. Хай це зробить кожда делегація. Потому обмінюємося цими еляборатами, щоби кожда делегація мала час їх простудіювати і зробити свої поправки. У вас вже були різні комісії. Хай кожда з цих комісій — політична, економічна, юридична, в справах територіяльних від кожної делегації теж виробить свої конкретні і сформуловані, як будучі точки договору, жадання. Хай цей матеріал буде попереду обміркований кожною делегацією з окрема, щоби вона могла зробити до кожної точки свої власні формуловки, вставити нові точки, або поробити поправки. Щойно тоді буде доцільним робити спільні засідання різних комісій. Але й тут, щоби не було зайвої витрати часу, через довгі дискусії, треба, щоби кожда комісія мала від кожної делегації свого голову, який на випадок незгоди, в порозумінню з головою своєї мирової делегації міг би рішати справу авторитативно. Як би тоді не прийшло до порозуміння між членами різних делегацій, то тоді справа мала би йти на спільну нараду голов усіх делегацій, де вона мала би бути остаточно сформулована і принята«. Обидва дипломати згодилися на мій проєкт.

Мені здавалося, що предложений мною спосіб справді є одинокий і доцільний для досягнення швидкого результату. Таким він і пока-

зався пізнійше, бо дійсно був положений в основу дальших нарад, як не писаний їх регулямін. Одначе по скінченню цього першого пленарного засідання дістали ми у вечір запрошення від графа Черніна зайти до нього. У Черніна застали ми Кільмана і Гофмана. Розмову розпочав граф Чернін. Він сухо і в досить ворожому тоні заявив нам, що по його відомостям український уряд знаходиться в дуже скрутному становищі. Через це вони рішили предложити українській делегації готовий проєкт миру, який він просить делегацію сьогодні вечером обміркувати, щоби найпізнійше на другий день пополудні дати на нього свій підпис. І граф Чернін вручив Севрюкові листок паперу. З черги забрав голос генерал Гофман. Він сказав, що на його думку українська делегація у власному інтересі мусить підписати те, що сьогодні одержала. Він докладно знає ситуацію, в якій перебуває український уряд. В разі, як що завтра не прийде до підписання мирового договору, українські делегати свобідно можуть вертати до дому. Севрюк перебіг очима папірець і мовчки подав його мені. Цей проєкт миру мав всього три точки і містив лише загальне сконстатування, що стан війни між центральними державами і Українською Народньою Республікою скінчився, що мають бути навязані дипломатичні і консулярні зносини між обома сторонами, що Українська Народня Республіка зобов'язується доставити міліон тон збіжжя й інших харчевих продуктів для центральних держав, і що всі інші справи мають бути полагоджені пізнійше між заінтересованими урядами. Я переклав цей папір

Севрюкові, ми встали, Севрюк сказав, що відповідь дасть завтра, і мовчки забралися геть.

Можна собі уявити, з яким настроєм і обуренням реферували ми цілу справу решті делегатів. В додатку, весь той час сполучення з Київом не було, а це казало досить виразно, що справи там стоять зле. Горяча голова Любинський пропонував дати різку відповідь-протест і зі свого боку загрозити негайним виїздом на Україну. Для мене вся ця справа представлялася з початку абсолютно незрозумілою загадкою. Знаючи зовсім напевно, що Чернін має наказ від цісаря Карла за всяку ціну довести до підписання миру з Україною, міг я припускати льогічно лише дві евентуальности: або дипломати центральних держав одержали певне повідомлення, що з Центральною Радою і Генеральним Секретаріатом скоїлася катастрофа (наприклад, що московським більшовикам пощастило всіх їх захопити в полон і розстріляти), або що це лише спосіб зробити сильну пресію на українську делегацію, випробувати її нерви, і в разі слабости української делегації використати свою ситуацію цілковито і подиктувати українській делегації такий мир, який він їм буде потрібний. Якщо правдивою мала бути перша здогадка, то тоді ми тепер не мали чого радитися, бо правдоподібно на другий день мусіли би довідатися про страшну правду, і тоді нам нічого було б далі робити. Як що одначе це був лише маневр з боку дипломатів центральних держав, щоби приголомшити українську делегацію і спровокувати її на всякі далеко ідучі уступки, то тут треба було показати дипломатам центральних держав, що українська

делегация не тільки не піддається на провокацію, але своїм поведенням мусить здобути у дипломатів центральних держав бодай моральну пошану для своєї внутрішньої вартости. При цій евентуальности дорога делегації була ясна: лишити на боці без жадної уваги і без жадної ремонтанції сміхотворний проект делегатів центральних держав, ніяк не реагувати на його ультимативність, а вже на завтра виготовити і дати на розгляд представникам цих держав можливо повний і докладний проект цілої мирової умови між Українською Народною Республікою і почвірним союзом в зовсім обробленій і готовій формі, в такій формі, як його представляла і бажала собі українська делегація. Всі ці думки розвинув я перед нашою делегацією, додаючи до того, що наскільки я знаю німецьку психологію, то якщо справді вони не мають ніяких певних вісток про катастрофу нашого уряду, а одержуть з нашого боку такий докладно розроблений і готовий проект, і якщо вони ще не рішили зірвати з нами остаточно, то такий проект мусить їм настільки заїмпонувати, що вони будуть вести з нами дальші переговори. А в міжчасі ситуація може прояснитися, і ми будемо знати, що треба робити далі.

Ціла делегація згодилася з моїми думками, які особливо горячо підпирав радник в справах економічних Остапенко. Вже попередні довгі наради і переговори з делегатами центральних держав більше менше вияснили всю ситуацію. Ми знали всі спірні точки, але знали також, від чого ми під ніякими умовами уступити не можемо і не хочемо, здавали собі також справу з того, в чому, доведеться поступитися. Тому ми

насамперед занялися справою Східної Галичини, яка була найважнішою спірною справою. Рішили, що за всяку ціну і ультимативно треба домогатися від графа Черніна підписання окремого договору, в цій справі, і що той договір має сформулювати і предложити йому наша делегація. В цьому договорі Австрія мала зобов'язатися перевести поділ Галичини на підставі етнографічного принципу, і з української частини Галичини й Буковини утворити окремий коронний край. Уступка зі сторони української делегації графові Чернінові мала полягати в тому, що цей договір мав би лишитися тайною, і не входити в офіційний текст цілого берестейського мирного договору.

В справі Холмщини рішено північно-західні границі Української Народньої Республіки означити, згідно з інструкціями і запискою М. Грушевського, на підставі етнографічного принципу, але зробити ці границі предметом евентуальних дипломатичних торгів.

Нарешті, щодо зобов'язання Української Народньої Республіки дати центральним державам певну скількість збіжжя і харчевих продуктів, рішено згодитися на пропоновану ними цифру, але домогатися, щоби це зобов'язання не входило до мирного договору, але було лише зазначене в додатках до нього.

Обговоривши і вирішивши всі ці справи, делегація засіла до роботи. Всі точки політичної природи мав сформулювати Севрюк і Любинський, всі точки юридичної природи М. Левитський, всі точки економічної природи Остапенко. Я мав бути «генеральним дорадником» у всіх їх в міру по-

треби, мав допомагати при остаточній редакції як окремих частин проєкту, так і при зведенню їх в цілість. Також мав помагати при уложенню німецького тексту.

Мені часто доводилося від ріжних українських, більше і менше поважних, політиків чути дуже згірдливі, а навіть зовсім негативні відзиви про українську делегацію. Оперовано при цьому лише загальниками, в роді того, що це були молоді, недосвідчені і неосвічені люди. Одначе мушу згідно з правдою сконстатувати, що як сама делегація, так її витриманість, бистрота політичної орієнтації, глибока віра в свою роботу, уміння панувати над собою і сміливо виступати перед дипломатами центральних держав, незвичайна зручність, з якою делегація уміла ховати свої слабі сторони, а навпаки уміння приноровитися до психології противника, сугестіювати його, — все це викликало з мого боку велику пошану до української делегації в Берестю. Ця пошана до цілости роботи, переведеної українською делегацією на користь своєї нації і держави, не зменшилася у мене також пізнійше, хоч я стратив усяку пошану до діяльності М. Любинського, як кермуючого народнім міністерством закордонних справ Української Народньої Республіки в місяці березні—квітні 1918 року, а до О. Севрюка за його дипломатичну діяльність, а властиво бездіяльність, як першого посла Української Народньої Республіки при дворі цісаря Вільгельма в Берліні.

Цілу ніч працювали ми, і нарешті десь окол 6-ої години вранці нарис мирового договору був готовий. Лишилося тільки перекласти його

на німецьку мову. Всі ми були цілковито вичерпані фізично, а ще більше духово і нервово. Нарис доручили перекладати комусь із Січових Стрільців, які були при делегації, а самі лягли спати. Та мені не довго довелося спати, як мене о 7-мій годині збудив післанець графа Черніна з просьбою по можності зараз прийти до нього. Не було що робити. Я розумів, що він хоче довідатися від мене наперед про ситуацію і про те, що думає робити українська делегація. Я зібрався і пішов. Граф Чернін вже був на ногах. Видко було, що мабуть він пережив не менше напружену ніч, ніж ми. Я сказав йому, що українська делегація замість якоїнебудь відповіді на вчорашній ультіматум пропонує на сьогоднішніх зборах свій проєкт мирового договору і схарактеризував Чернінові весь той договір, спиняючися докладнійше на спірних точках. Сказав також, що про підписання пропонуваного нам проєкту мови не може бути, бо на думку делегації мировий договір в такій формі сором підписувати і публікувати всім його учасникам. Зрештою, делегації центральних держав побачуть і почують докладно розроблений і сформулований проєкт української делегації і матимуть час зайняти до нього становище. На мою думку це є такий проєкт, який зовсім сміло центральні держави відразу можуть підписати. Звичайно, можуть бути ще різні формулювання окремих точок, можуть бути ще деякі доповнення, але я гадаю, що в ньому українська делегація зробила максимум уступок, дала щирий і ясний доказ своєї доброї волі довести справу мирових переговорів до доброго кінця, і не її вина буде, як

що вона мусітиме мирові переговори перервати і забратися з Берестя. Граф Чернін зі свого боку зовсім не настоював на вчорашньому ультимативному домаганню підписати предложений ними проєкт. Видко було, що він ніяк не сподівався того, що делегація українська займе таке становище, — зовсім обминути і лишити без уваги їх ультимат, — а дасть свій докладно розроблений і сформулований, цілком готовий проєкт мирових переговорів. »Добре, — сказав він, — вислухавши мене. Ми маємо сьогодні ще трохи часу, щоби вислухати проєкт української делегації. Побачимо, який він є, і тоді скажемо вам, що думаємо далі робити«.

Я вернув до нашої делегації, коротко розповів сонному Севрюкові, що справа стоїть цілком добре, напився кави і знову положився спати. Одначе десь коло год. 11-ої нам треба було вставати і йти на спільну нараду з представниками центральних держав. Невиспані і люті пішли ми на цю нараду. Нас вже чекали австро-угорська делегація з графом Черніном на чолі і німецька з Кільманом і Гофманом. Очевидно, граф Чернін вже повідомив Німців про заміри української делегації. Австро-угорська і німецька делегація мусіли вже нарадитися між собою і рішили змінити свою тактику. Про вчорашній проєкт мирового договору і про ультимативне його підписання не було мови. Коли розпочалося засідання, першим забрав слово Севрюк. Треба було подивляти його повагу і дипломатичну зручність, яку він розвинув у своїй вступній промові, викладаючи присутним, що українська мирова делегація рішила в інтересах скоршого осягнення миру.

предложити мировим делегаціям почвірного союзу свій готовий проєкт мирового договору, в якому взяла вона на увагу всі попередні переговори, в інтересах справи поробила в усіх спірних питаннях як найдалше йдучі уступки і просить делегації уважно і пильно розглянути цей проєкт. Після цього був прочитаний самий проєкт. Тут мушу я сконстатувати, що в усіх головних частинах, а також у будові цей проєкт став пізніше основою мирового договору, підписаного між державами почвірного союзу і Українською Народньою Республікою. Той текст договору, який опубліковано, як мировий договір, це є лише докладніше розроблений і доповнений спеціальними деталями проєкт української мирової делегації. Таким чином в ім'я історичної правди, як наочний свідок і учасник мирових переговорів в Берестю, я стверджую тут, що в такій многоважній справі, як вироблення тексту мирового договору ініціатива і основний нарис його належали власне не »старим і досвідченим« дипломатам центральних держав, а »молодим, неосвіченим і недосвідченим« українським делегатам Центральної Ради.

При відчитуванню українського проєкту можна було бачити, що члени інших делегацій були здивовані і заскочені його докладністю і розробленістю. Це був справжній високої вартости дипломатичний еляборат, над яким годі було перейти до порядку денного. Українська делегація витримала свій іспит і з честю вийшла з незвичайно тяжкої ситуації, в яку хотів був поставити її ультимат Черніна—Кільмана—Гофмана.

Після прочитання українського проєкту Чер-

нін і Кільман заявили, що вони ще того самого дня мусять відїхати до своїх урядів, щоби остаточно порозумітися з ними відносно вимагань української делегації, від яких вона не може відступити, що вони лишаяють замість себе для дальшого ведення переговорів і для остаточного сформування всіх його параграфів своїх уповажнених заступників, які весь час їх неприсутности будуть стояти з ними в контактї. Граф Чернін призначив своїм заступником барона Візнера, а Кільман — барона Розенберґа. Щодо справи Східної Галичини заявив граф Чернін, що він скличе засідання Ради міністрів, на якому переведе постанову про відділення Східної Галичини і Буковини в окремий коронний край. Щодо границь Холмщини, барон Візнер має в порозумінню з німецькою делегацією дійти до згоди з українською делегацією.

Після того, як відїхав Чернін і Кільман, праця пішла напруженим і на загал успішним темпом через те, що рамці мирового договору вже були готові в проєкті мирового договору української делегації. Кожного дня перед полуднем і пополудні рівночасно збиралися комісії для справ політичних, юридичних і економічних. Там передискутували параграф за параграфом, точку за точкою, формулували їх, на випадок незгоди передавали справу на рішення голов комісії, або зверталися безпосередньо до Візнера й Розенберґа. Мушу зазначити тут, що барон Візнер видавав дуже багато витревалости, працьовитости, а головно доброї волі в усіх справах, крім одної. Найтяжшою для нього була справа північно-західної границі Української Народньої Республіки,

себто того відтинку, що мав межувати з будучою Польщею. Я працював під проводом Севрюка в політичній комісії і був свідком всіх тих останніх переговорів. Візнер докладав усіх зусиль, щоби як найбільше виторгувати території на користь Польщі. Але Севрюк кожного разу, чемно, але zarazом твердо і поважно відкидав усі його пропозиції. При цих переговорах, які видимо доводили Візнера до розпуки, звичайно був присутний також генерал Гофман. Він слухав, слухав ці безконечні словесні двобої між Візнером і Севрюком, аж поки йому не стало заборгато, і він рішив взяти на себе ініціативу остаточного поладження цілої справи. На одному засіданню він нагло перервав дебат, закликав Севрюка до окремої кімнати і через кілька хвилин вийшов з ним назад до нас. Він показав карту, на якій були зазначені етнографічні межі Холмщини і сказав більше менше таке: »На всіх цих спірних землях я був особисто, знаю кожде село, котре польське, котре українське, і можу зовсім авторитетно заявити баронові Візнерові, що Австрійці мусять прийняти всі домагання Українців, бо вважаю, що домагання Українців зовсім оправдані. В імені найвищого німецького командування можу заявити, що через цю справу ніяк не можуть бути розбиті мирові переговори і загрожена справа миру. Раджу баронові Візнерові, дуже взяти це під увагу і негайно згодитися на ту границю, яку я тепер подиктую«. Треба було бачити міну бідного барона Візнера, коли він одержав цю »пораду«, виголошену тоном військового приказу від члена союзної з його урядом делегації. Він побачив, що виходу нема, і мусяв згодитися на

ту границю, яку подиктував генерал Гофман, і яка ввійшла потому до мирового договору.

Таким чином, за допомогою генерала Гофмана українській делегації удалося видерти від Австрії згоду на бажану їй границю з Польщею. Генерал Гофман дав також умотивування, яку вагу мають для України деякі точки її північно-західної границі. »Ми даємо вам ці точки, — казав він, — бо розуміємо, що вони вам конче потрібні, щоби через них на всякий випадок мати отворену дорогу на Варшаву. Але з другого боку, дещо, що властиво теж мало би належати до вас, мусить лишитися в нашому розпорядженню, бо це потрібне для нас«.

Кілька попередніх днів мого побуту в Берестю ні наш, ні большевицький телеграфічні апарати не працювали. Через це большевики не могли занадто шкودити мировій делегації Центральної Ради перед представниками Центральних Держав. Але це мовчання апарату незвичайно турбувало українську делегацію. Та пізніше делегації удалося злучитися по безпосередньому дрові з українським урядом і одержати від нього докладні відомости про події в Києві, а саме про те, що в Києві большевики зробили повстання, яке одначе, на щастя, українські війська зліквідували. Зі свого боку українська делегація повідомила уряд про стан переговорів, про всі спірні точки, а також про моє прибуття до Берестя. На жаль, в момент писання цих моїх споминів не маю під рукою ні оригіналів, ні копій цих телеграм (вони були в моєму розпорядженню рік тому, і я ще маю надію при нагоді використати їх), а крім того характеристика цього

моменту переговорів не входить в задачу моїх споминів, і тому над цією справою я тут спинятися не буду. Та згадаю ще про один дуже драматичний момент з історії берестейських мирових переговорів.

Вироблення тексту мирового договору вже наближалось до кінця. Вже приїхали назад до Берестя Чернін і Кільман. Я зі свого боку повідомив Василька про стан переговорів і писав йому, що він вже може приїхати до Берестя. Тут я відразу уладив йому побачення з українською делегацією. Василько тримався стримано, поздоровлював делегацію з великими дипломатичними успіхами на користь України, але від себе не вмішувався в жадні справи і не піддавав жадних пропозицій. Так само й українська делегація, мабуть під впливом того, що Чернін допустив до Берестя лише Василька, поводитися з Васильком холодно. Одного пополудня, мабуть це було 7. лютого, викликав мене до себе барон Гавч. В нього застав я також Василька. Обидва були страшно схвильовані. Василько був блідий як полотно, і трясся на цілім тілі. Він не міг опанувати свого крайнього роздратування. »Пане Залізняк, — сказав він, — може бути, що вся наша робота пропала. Граф Чернін відмовляється підписувати мировий договір. Він каже, що його нема з ким підписувати, бо ні Центральної Ради, ні Генерального Секретаріату вже нема. Що ми маємо робити? Як можемо переконати його, що це не так? А може це й справді так? Що робити? Як ратувати нашу справу? Подумайте, порадьте що-небудь! Адже ви краще знаєте всі ті справи, ніж я«. Барон Гавч, який видимо теж

був схвилюваний несподіваним обротом справи, як господар хати, старався по можности успокоїти Василька, але це мало помагало. »Як що ви, пане Залізняк, звернувся до мене нарешті Гавч, можете дати якінебудь факти, що могли б заспокоїти графа Черніна, то негайно дайте їх. Як ні, порадьтеся з Вашими товаришами і поробіть усі заходи, щоби вияснити ситуацію«. Я вислухав їх, і хоч холодний піт виступив мені на чолі, чуючи їх і бачучи, що перед самим укінченням вся справа миру, готова пропасти, я зовсім флегматично відповів, що дивуюся графові Чернінові. Наскільки я знаю, у Києві все добре, і українська делегація має сталі зносини по простому дротові зі своїм урядом. Правда, там було цими днями досить велике повстання, яке зорганізували большевики, але ми знаємо і від пана Шульгіна і від голови уряду Голубовича, що це повстання щасливо зліквідовано. І я докладно розповів їм те, що знав про київське повстання большевиків і про те, як українським військам під особистим проводом Симона Петлюри удалося після впертих боїв на улицах Києва побити большевиків. »Пане Залізняк, а чи справді ви маєте автентичні телеграми?« — спитав мене Василько — »чи українська делегація справді має ці телеграми?« Я відповів, що так, бо сам читав ті телеграми. Тоді ми рішили разом з Васильком піти до української делегації, щоби я міг показати Василькові відносні уступи телеграми. Ми негайно пішли до мешкання української делегації, і там я попросив свого товариша Миколу Левитського дати нам на перегляд всі телеграми по прямому дротові з Києва. Той дав їх мені, я вибрав відповідні

уступи, де говорилося про здавлення в Києві большевицького повстання, прочитав їх Василькові а Василько просив Левитського, чи може він на який час одержати оригінал телеграмми, щоби показати її Чернінові. Левитський згодився на це. Я від себе сказав Василькові, що було би добре, як би ще цього вечора граф Чернін запросив до себе українську делегацію, щоби вона могла розвіяти всі його сумніви, і щоби він зі свого боку зробив як найсильніший натиск на Черніна. Заповів йому також, що сам думаю на цьому побаченні забрати голос і чемно, але різко скритикувати Черніна, що він сам своєю нерозважною поведінкою псує настрої нашої делегації і тим незвичайно утруднює працю над мировим договором. Того вечора ми дійсно були у Черніна. Там був крім Василька ще Кільман і Гофман. Севрюк і Любинський, які головно вели особисті зносини з Києвом, докладно розповіли графові Чернінові про повстання большевиків у Києві. Правда, в цьому часі з телеграм з Києва наша делегація вже знала, що Києву і Центральній Раді загрожує далеко страшніший ворог. Українська делегація знала, що большевицькі війська вже підійшли до самого Києва і обстрілюють з тяжких гармат його і Центральну Раду. Але українські делегати не вважали за потрібне нікому про це говорити. Я й досі не знаю, чи знали тоді Німці про наступ большевиків на Київ, чи ні. Досить, що вони захоувалися пасивно. Наприкінці я забрав голос і звертаючися до Черніна попросив Василька, щоби він прочитав йому одержані нами з Києва телеграмми. Василько зробив це. Після цього я попросив Чер-

ніна, щоби він дав зробити для себе через своїх перекладчиків німецький переклад телеграм, а також, щоби запитав генерала Гофмана, або яких спеціалістів, чи можливо українській делегації, або її технікам, маючи в своєму розпорядженню апарат Юза і не виходячи нікуди з цитаделі в Берестю, сфальшувати саму телеграму. Генерал Гофман взяв телеграми до рук і сказав, що нема жадної потреби звертатися до спеціалістів, і що граф Чернін може повірити йому, коли він скаже, що при даних умовах телеграми сфальшувати було неможливо. На цьому справа була поладжена. Українська делегація своїм дипломатичним хистом ще раз віднесла перемогу.

Про інцидент з пропозицією Троцького післати спільну делегацію на Україну для сконстатування, що там вже нема жадної Центральної Ради, а лише совіти, згадує у своїх споминах О. Севрюк. Тому я тут не буду спинятися на ньому. Зазначу одначе, що холонокровність Севрюка і очайдушна рішучість Любинського головню причинилися до успішного закінчення цього інциденту.

Нарешті, 8-го лютого мировий договір у всіх точках і додатках викінчено. Пополудні 8-го лютого перепищики делегацій сіли виготовлювати його текст. Праця затягнулася до пізньої ночі. В міжчасі зібралися в парадних одягах всі члени мирових делегацій, військові в блискучих уніформах. Лише українська делегація виглядала як звичайно, бо не мала з собою парадних одягів. Всі ми дуже хвилювалися, бо з огляду на попередні інциденти все якось не хотілося вірити, що справа справді щасливо буде доведена до

кінця. Крім того ми знали, що в цей час Київ бомбардують московські большевики і мали підставу гадати, що кожної хвили можуть надійти до большевиків страшні автентичні відомости про нашу національну і державну катастрофу. Та нічого надзвичайного в ніч з 8-го на 9-го лютого не сталося. Нарешті всі точки були готові, перевірені нашою делегацією і о годині другій в ночі у великій салі засідань, урочисто прибраній, в присутності численних вищих військових, повного персоналу всіх делегацій був підписаний мир між Україною і державами почв'рного союзу, перший мир від початку світової війни. Німецькі фотографи поробили відповідні фільмові знімки, і незабаром всі важніші моменти з урочистого акту підписання миру в Берестю вже можна було бачити по кінах центральних держав і неутральних країн.

На закінчення цих споминів про мою участь у мирових переговорах у Берестю Литовському згадаю ще кілька моментів, на мою думку цікавих і важних. Незабаром після підписання договору, коли ми вже знали, що Центральна Рада втекла з Києва до Житомира, а потому з Житомира далі (з початку ми навіть не знали, куди), я в порозумінню з Севрюком і Остапенком обговорював приватно з Черніном і Кільманом справу уділення українському урядові позички в розмірі одного міліярда марок. Я мотивував це тим, що ці гроші будуть потрібні українському урядові для переведення успішної боротьби з большевиками, удержання спокою в країні і піддержання нормальних економічних зносин з центральними державами. Обидва дипломати розу-

міли мої аргументи і висловили свою принципіальну згоду на уділення українському урядові позички в зазначеній висоті на звичайний процент, при чому український уряд довільно міг сплачувати цю позичку, або разом, або ратами, готівкою або продуктами. Одначе делегація не насмілилася взяти на себе відповідальність за дальше переведення цієї транзакції. Всі мої аргументи перед Севрюком, піддержувані лише Остапенком, що треба мати розум, що треба користати з ситуації і брати гроші, поки їх ще дають, що український уряд цілком певно не має жадних грошей і мати їх так легко не буде, бо большевики мабуть при евентуальному відступленню заберуть зі собою всі державні каси, що без грошей годі буде організувати військо і підтримати залізничий рух, — ні до чого не привели. Делегація рішуче відмовилася, мотивуючи це тим, що не має на це ніякого уповажнення, а головно, що не знає, що на це сказав би Грушевський. Цей погляд видавався мені вершком політичної глупоти. Але не було що робити. Стало на тому, що я маю поговорити про це з Голубовичем, бо він незабаром має особисто приїхати до Берестя. Голубович дійсно приїхав до Берестя, мав якісь наради, про які я одначе нічого не знаю, я зреферував йому справу, але страшенно перелякав того »державного мужа«. Його найбільшим побоюванням було, що скажуть Росіяне і Жиди, як довідаються, що він »узяв гроші від Німців«. Всі мої аргументи, що він не бере жадних грошей від Німців, а тільки переводить державну позичку на дуже корисних умовах і в загальному інтересі самої тої держави, нічого не по-

могли. Він навіть виразно заборонив мені далі щонебудь говорити з Німцями або Австрійцями на ту тему.

Голубович був в Берестю всього тільки один день. Від нього ми одержали інформації про становище українського уряду, і решток Центральної Ради. Бачили, що цей уряд, як що він не схоче опинитися в полоні у большевиків, мусить мати якусь військову допомогу. Я не знаю докладно, який був зміст нарад Голубовича з членами української делегації й які він давав їм інструкції. Зате знаю докладно, що або на перший, або на другий день після підписання мирового договору українська делегація запросила до себе на приватну нараду генерала Гофмана. На цій нараді я теж був присутній. Любинський поставив Гофманові питання про еventуальну військову допомогу в боротьбі з большевиками. Генерал Гофман відповів, що це справа незвичайно тяжка, вимагає довгої підготовки, казав навіть, що на зорганізування успішної боротьби проти большевиків і похід до Києва треба витратити два місяці, пустився в різні технічні і стратегічні міркування. Так ця нарада до нічого позитивного не довела.

Рівночасно українська делегація, коли я звернув їй увагу на те, що треба використати на поміч нашому урядові в першій лінії українських воєнно-полонених в Німеччині і Австрії, а також постаратися, щоби Австрія дала до диспозиції українські війська зі Східної Галичини, виставила на моє ім'я і ім'я Петра Плевака, молодого інженера і мого товариша ще з 1907 року, теж українського соціаліста революціонера, який са-

ме тоді прибув до Берестя, формальну повнова́сть на ведення з Австрією переговорів для одержання від неї українських полонених, а також зброї. З цією повнова́стю пішов я до барона Візнера, зреферував йому цілу справу і просив його, щоби він зі свого боку предложив її Чернінові, а через нього також іншим компетентним чинникам. Барон Візнер виконав мою просьбу листом, фотографію якого я даю в тексті цих спо́минів, і повідомив мене, що я маю обговорити і підготувати цілу справу з представником австрійського генерального штабу в Берестю майором Глезом. Про цю справу говорив я також Василькові перед його виїздом з Берестя до Відня і просив його, щоби він зі свого боку ужив усіх своїх впливів у цісаря Карла і в начальній команді австрійської армії, яка була тоді в Бадені коло Відня, щоби Австрійці пристали на мої жа́дання. Василько обіцяв зайнятися справою і дійсно поробив у Відні підготовчі кроки до її здійснення. В Берестю відбув я в товаристві Севрюка і Плевака вступні переговори з майором Глезом. Одначе показалося, що це, або був тупоумний дурень, або мав інструкцію такого з себе удавати. Досить того, що він почав говорити нам, що переведення бажаної нами транзакції мусітиме взяти не менше як шість місяців часу, зажадав від нас усяких стратегічних і топографічних плянів, яких ми з природи річи не могли йому дати й які були зовсім непотрібні, бо нам насамперед треба було з ним вияснити, в яких розмірах годиться Австрія дати нам поміч, скільки дає полонених, чи дає Січових Стрільців, чи дає своїх українських вояків, скільки й якої дає

зброї. Бачучи, що з ним годі дійти до якогось результату, скритикував я того військового дуже різко перед Візнером, заявив йому, що далі не хочу з майором Глезом навіть говорити, і ми рішили, що найкраще буде мені і Севрюкові поїхати до Відня, щоби відповідні переговори в цій справі перевести безпосередньо з австрійською начальною командою. Після цього я виїхав до Відня, Плевако лишився в Берестю, а Севрюк незабаром приїхав теж до Відня.

У Відні Севрюк на настирливі представлення Візнера згодився на додаток до мирового договору, в справі означення границь Холмщини. По суті цей додаток мало що міняв. Я радив Севрюкові, щоби він справу військової помочі від Австрії вів в абсолютній тайні від українських парламентаристів у Відні, бо зі свого боку попереднього досвіду знав, що це означало би з гори крах цілої справи. Каварняні розмови і дискусії Українців на цю тему відразу зрадили би цілу справу Полякам і Чехам, які вже найшли би способи перед австрійським урядом цілковито перебити цю акцію. На жаль Севрюк не послухався моєї ради і зачепив справу в Парламентарному українському клубі у Відні. Заразом побачив я, як різні тодішні українські «політики» з Галичини почали настроювати Севрюка проти мене. Я рішив, що зі справи нічого вийти не може, і навіть не схотів їхати з ним на нараду до австрійської начальної команди, до Бадену, не зважаючи на його виразну просьбу і на те, що я мав повноважність на переведення цієї справи, підписану всіма трьома членами української мирової делегації, себ то Севрюком, Миколою Левитським

і Миколою Любинським. Також Микола Василько відмовився далі вести цю справу. Так перейшла вона в інші руки, і з неї вийшло те, що вийшло. Зрештою, не маю великої певности, чи мені з Васильком також удалося би при відомій австрійській тупості і дволичності на багато краще повести справу.

Підчас нашого побуту у Відні одержали ми від барона Візнера запрошення прибути до міністерства закордонних справ, бо з нами хоче по безпосередньому дроту говорити Любинський. Любинський коротко повідомив Севрюка, що змушений ще того дня підписати предложену йому Гофманом відозву до німецького народу за помічю для України проти большевиків, тому він просить Севрюка негайно приїхати до Берестя. Того самого дня ми виїхали назад до Берестя. Як вияснилося, генерал Гофман раптом змінив свій погляд на справу допомоги Україні. Він приніс Любинському текст відозви про допомогу і сказав йому, що відозва вже друкується в Берліні, і що він мусить підписати її. Любинському нічого не лишалося в тій ситуації, в якій він перебував, і він підписав відозву.

Що було на ділі, які були попередні розмови Любинського з Гофманом, на яких умовах мали йти німецькі війська на Україну, чи була в тій справі яканебудь умова між Німцями і урядом Голубовича, цього я й досі не знаю.

Мушу розповісти тут ще один характеристичний інцидент, який характеризує політичну довірливість, а zarazом психічну депресію, в якій опинився після заключення миру під впливом військових перемог большевиків Любинський. Він

повідомив Севрюка і мене, що по намові барона Візнера віддав оригінал тайного договору в справі створення зі Східної Галичини і Буковини окремого коронного краю, підписаний Черніном і тодішнім австрійським президентом ради міністрів Зайдлером, в депозит німецькому урядові. Любинський, видимо, не здавав собі справи з того, що він зробив, або може не хотів признатися, що зробив глупо. Барон Візнер, — казав він, — зовсім справедливо звернув увагу на те, що такий важний для України документ небезпечно везти на Україну, бо відносини там непевні, і він легко може там загинути. Тому найкраще зложити його в депозиті за окремою спеціальною роспискою німецькому урядові. »Як би я не був щирий з вами і хотів обдурити вас, пане Любинський, мав казати йому Візнер, я пропонував би вам зложити цей документ у депозит у нас, одначе ви бачите, що я цього не роблю, бо ви справедливо можете сумніватися в нашій щирості і боятися якогонебудь підступу з огляду на наші відносини до Поляків. Одначе я гадаю, що відносно Німців ви повинні бути цілковито спокійні. Пригадайте собі лише їх допомогу вам в справі Холмщини«. Так барон Візнер одержав свій дипломатичний реванж за справу Холмщини. Я був цілковито прибитий цею звісткою. Севрюк теж був дуже обурений на Любинського. Я поспробував був порушити справу з Візнером, одначе той категорично відмовився слухати мене в цій справі, кажучи, що депонування актів вже відбулося, і що справу тепер міняти не можна, що оригінал вже відіхав до Берліна. Показалося, що Любинський не має навіть жадної копії того договору,

який був виготовлений французькою мовою. З великою бідою дав мені Візнер свій бруліон, з якого я зробив одну копію і передав її Севрюкові. Дальша доля цього договору відома. В 1918 році, коли на Україні був гетьман, а у Відні міністром закордонних справ був Буріян, Німеччина на його жадання, не зважаючи на протести тодішнього посла Української Держави, п. Вячеслава Ліпінського, знищила цей документ.

З Відня поїхав я разом з Севрюком і Остапенком до Берліна. Кільман тоді вже був в Букарешті, бо готувався мир з Румунією. В Берліні Севрюк разом зі мною мав конференцію з Розенбергом про евентуальне прилучення Бесарабії до України. Підчас мирових переговорів українська делегація не підіймала справи Бесарабії, бо уважала її окремою республікою і не хотіла «вмішуватися в її внутрішні справи», покладаючися на формулу про право народів на самоозначення. Так само не подбала вона і за справу Криму, хоч я твердо переконаний, що як би підчас мирових переговорів у Берестю, коли центральні держави ще не мали докладного поняття про внутрішню слабкість Центральної Ради, вони не робили би великих трудностей в обох цих справах українській делегації. Лише на виразне жадання болгарської мирової делегації в Берестю, поставленого до української делегації, українська делегація, та й то після певних хитань і переконувань з мого боку, зволила згодитися на те, що в текст мирового договору між Україною і Болгарією було вставлено одно місце, в якому говорилося про евентуальну спільну границю між Україною і Болгарією. Барон Розенберг відповів

Севрюкові, що справа державної приналежності Бесарабії евентуально може бути порішена корисно для України. Але з огляду на те, що тепер ситуація зовсім інша, ніж була підчас берестейських переговорів, і Німеччина заключає вже мировий договір з цілковито побитою Румунією, Бесарабія могла би бути признана Україні лише при умові, що український уряд спеціальною угодою зобов'язався би що найменше на 40 літ віддати Німцям виключне право експлуатації вуглевих і залізних багатств України. Севрюк з місця відмовився вести з ним якінебудь дальші розмови в цій справі.

На цьому я наразі можу скінчити свої споми-ни про важніші моменти з моєї участі в мирових переговорах в Берестю Литовському. Всякі інші дрібниці, зв'язані з Берестейським миром, вже не мають великого значіння. Може колинебудь мені пощаститься дати нове, розширене видання цих споминів, в якому я хотів би дати передусім деякий документальний матеріал, що є в мо-йому архіві.

У Львові, в січні 1928 р.

О. СЕВРЮК

Берестейський Мир*

(Уривки зі споминів)

Дев'ять років минає з дня підписання Берестейського миру; за цей час з українського боку майже нічого не написано на цю тему, не опубліковано жадних документів.

Уривки з моїх споминів, в розмірах газетної статті, не можуть цілком заповнити цю білу пляму, але хоч почасти прислужаться до висвітлення цієї сторінки нашої історії. Мені бракуватиме багато документів, певних дат, може пам'ять моя зраджуватиме мені деякі деталі, але я хочу пригадати правдиву картину цих минулих днів, картину, рівнож безсторонню. Не критику, а тільки спомини подаю я на цих сторінках.

В грудні місяці 1917 р., на одному з вечірніх засідань Центральної Ради, на трибуну вийшов маловідомий широкому загалові членів Ради докладчик.

Пора була пізня, й саля напів порожня. Докладчик цей був перекладчиком при делегатах Центральної Ради на перемирю.

Перемир'я між Росією та Центральними державами було вже підписане, українські делегати-обсерватори виїхали запізно, в час доїхати не

*) Передрук з париських „Українських Вістей“ ч. ч. 19—22 з I. II., 15 II., I. III. і 15. III. 1927.

встигли й обсервувати фактично нічого вже не могли, а проте цікаво було почути якщо не їх, то, бодай звіт їхнього перекладчика.

Останній оповідав, як він зустрівся з Німцями, як Німці його розпитували про українське військо, Центральну Раду, про її сили, й як він давав на все це »дипломатичні« відповіді, як він обдурив їх, й як нас нині боятимуться Гофмани... Зпочатку ніби весело було, а потім дійсно сумно.

Я пригадую навмисне це засідання Ц. Ради, бо на ньому в перший раз, хоч і в комічній формі, але прилюдно винесено справу миру; перед тим були якісь таємні перемови за кулісами Шульгина й К-о з антантськими представниками, перемови, про які я, наприклад, довідався значно пізніше, лише за кордоном, й про які в той час ні Ц. К. У. П. С.-Р.:, ні важніші фракції Ц. Ради, не говорячи вже про інших її членів, нічого не знали. Це ці власне невідповідальні перемови й навіть зобов'язання відповідального представника Уряду (Шульгин — міністр закордонних справ) були причиною, що антантська, а спеціально французька преса так гостро обвинувачувала Ц. Раду в »зраді« та подвійній політиці.

Отже, повторюю, після заключення перемиря — 15. грудня — вперше голосно стала обговорюватися справа з миром в Центральних Комітетах партій та в самій Ц. Раді.

22. грудня починалися мирові перемови; Ц. Рада покликана була зайняти становище; чи вона їх ігноруватиме, чи пішле обсерваторів, як і на перемиря, чи буде сама вести перемови.

Остання точка, майже без опозиції, оскільки пригадую, й була прийнята.

Ніхто, чи майже ніхто, в Ц. Раді не вірив в можливість продовження війни, бо жадного фронту вже фактично не було й неможливо було створити.

Крім того, евентуальне заключення миру, розв'язувало руки Ц. Раді для її внутрішнього будівництва, і вводило Україну в обрій міжнародних зносин. В такій атмосфері й вислала Ц. Рада Центральним Державам радіо, з попередженням, що мирові перемови будуть зобов'язувачими для неї остільки, оскільки в них прийматимуть участь її делегати.

26. грудня прийшла відповідь від Центральних Держав, які вітали майбутніх представників Української Демократичної Республіки, як евентуальних учасників мирових перемов в Берестю.

ЦКУПС-Р. та ЦКУСДРП. почали вибирати своїх уповноважнених.

Треба пригадати, що діялося це як раз в той момент, коли не було ще остаточної диференціації сил на Україні й коли в Ц. Раді приймали активну участь й тії ліві елементи, які потім повстали проти неї.

Тому, в складанню української делегації приймали участь й ліве крило УПС-Р. й ліве крило УСДРП., які згодом пристали до Компартії.

Центральним Комітетом УПС-Р. в делегати були запропоновані: голосами лівих — Полоз, голосами центра та лівих — я та іншими голосами В. Голубович і М. Любинський; від СДРП. обрано М. Левитського. Головою делегації Ц. Рада призначила В. Голубовича.

Інструкцій жадних не дав ні Уряд, ні Ц. Рада. Їх мав привезти пізніше В. Голубович.

Правда, мали ми довшу конференцію з Головою Ц. Ради проф. М. Грушевським, говорили про Чорне море, про економічні інтереси України та про українські землі, про Холмщину, Підляшше, Буковину, Закарпатську Україну, ну й, розуміється, про Східну Галичину.

Інтереси цих українських земель мали ми твердо боронити, але звязку жадного зі Східною Галичиною ні Ц. Рада, ні ми не мали; незручно й тяжко було говорити відносно Сх. Галичини за спиною її представників й без жадного з ними контакту.

»Але ви там вже викрутитесь й зробите як найкраще для наших інтересів« — виправляли нас в дорогу тими словами в Києві.

30. грудня М. Любинський, Полоз та я виїхали ми до Берестя.

31-го ранком — ми в Збаражі. Лінія фронту, зайнята українськими частинами; Німці ще не попереджені про наш приїзд.

Ось ми в українських окопах; сніг білим килимом вкриває широкі простори, не чути пострілів, тиша — перемиря. Український старшина повертає з демаркаційної лінії й повідомляє, що Німці зможуть нас прийняти лише як дістануть відповідь з Берестя, але що нам довго чекати не прийдеться.

Розпитуємо про кількість війська, про настрій — відповіді не потішаючі, військо таке, як сніг на сонці, й невідомо, чи за кілька днів лишиться ще хто на фронті, а настрої — настрої поганий.

»Заключайте швидше мир«, чуємо зі всіх сторін, »бо все одно воювати не буде кому«.

Минає дві години, сурмач грає на німецькій стороні, то парламентар повідомляє, що українська делегація може перейти демаркаційну лінію.

В супроводі нашого старшини виходимо на нейтральну полосу; посередині чекають нас Німці. Привітання в німецьких окопах — порядок, дисципліна; старший офіцер вітає нас в імени штабу, пропонують нам каву, лікери — дякуємо, відмовляємося.

Готові машини чекають вже нас, й за кілька хвилин, в замкнених автомобілях, із закритими заслони, ми в дорозі до Тернополя.

З Тернополя після сніданку в штабі дивізії відїздимо до Львова, на цей раз у відкритих машинах. Ідемо швидко серед розбитого, зруйнованого українського Піємонту.

Зруйновані міста, спалені села, лихо та запустіння минають перед очима. На вечір віздимо до Львова, зустрічає нас командант міста — Німець; тут маємо почувати.

Знайомі стіни готелю, знайома саля — це тут, в цих мурах літом 1912 року галицькі студенти-українці вітали мене з товаришами, делегатів українського студентства Наддніпрянської України.

Сумна вечеря разом з німецьким командантом з червоним, повним, суворим обличчям в пустій салі. Як не подібна вона до веселого, радісного товариства галицьких товаришів 1912 року! *).

* Автор цих спогадів побував 1912 р. із прогулькою студентів з Великої України в Галичині, між іншим у Львові, Стрию, Бориславі, Станиславові і т. д., де з великим ентузіазмом витало їх галицьке громадянство. (Прим. Ред.)

Змучені довгою дорогою, холодом, ми поспішаємо з вечерою; за стінами грає музика, баль; командантові хотілосяб балакати, але ми прощаємося.

Так зустрічали ми новий 1918 рік, той, що був для України повним забурень, хвилювань й нещастя.

1-го січня 1918 р. делегація прибула до Берестя.

Зруйноване до щенту місто, спалений залізничний двірць; уціліла лише цитаделя, огорожена й відділена від світа з десятком будинків, в яких містився німецький штаб східнього фронту, й які пристосовано для мирових делегацій.

Один з таких будинків відведено й для нас.

Головних делегатів не було ще в Берестю, бо перервані перемови мали розпочатися 4. січня; до цього часу мали приїхати й наші українські делегати разом з технічним персоналом.

І першим важливим питанням стали наші взаємини з російською делегацією.

Там, на Україні, розпочиналась горожанська війна, як бути тут перед спільним ворогом?

»Нам треба домовитися з російською делегацією, ми мусимо виступати як окремі делегації, але єдиним фронтом перед Центральними Державами«, казав т. Полоз.

Високий, стрункий, чуткий, він був революційною совістю делегації. Український революціонер, він болів душею за революцію, революцію національну й соціальну. Він не міг думати про одно без другого, й коли потім зносини з російською делегацією пірвалися, він все ще намагався й нераз й не два їх поновити.

Спільних засідань з російською делегацією відбулося кілька.

Головував Голубович й здебільшого Троцький.

В окулярах, з вусами, з коротенькою борідкою клином (Німці називали його Мефістофелем), він постійно ходив по кімнаті, підшукуював формули порозуміння, записував їх.

Зпочатку порозуміння ніби найдено; російська делегація визнає нашу делегацію, як самостійну делегацію, визнавала навіть й Ц. Раду й Генеральний Секретаріят; це мало бути оголошено Троцьким на першому пленарнім засіданню з Центральними Державами.

Але перед самим засіданням 10. січня форма ця була російською делегацією скорочена й змінена, що й дало привід до першого непорозуміння.

Були й інші.

Троцький оповідав свої спостереження з німецького фронту, деякі відомости антантських агентів — він не вірив в можливість німецької офензиви, він був переконаний, в дозрілості німецької революції; Українці були інших думок що до цих питань.

Українці вважали війну програною, були переконані в продовженні війни в разі розриву — отже треба було прийняти ситуацію, треба було вищодо цих питань.

Доля Холмщини, Підляшя, Галичини, яка так близько лежала до серця українській делегації, після її вражіннь, мала другорядне значіння для російської делегації.

Й коли, помимо тих ріжниць, все таки частина української делегації була рішуче проти

розриву — інструкції з Київа остаточно комплікували справу.

Київ категорично наказував, що угода з російською делегацією може продовжуватися лише при умові припинення наступу червоних військ...

В межичасі приїхали Кільман, Чернін, Гофман й інші. Перше пленарне засідання відбулося 10-го січня, але знайомство, перші зустрічі та преліминарні наради між Українцями й Центральними Державами почалися ще перед тим.

Господар цитаделі — генерал Гофман — високий, кремезний, зі стриженим волоссям, гладко голений; всі його рухи, розмови виказували, що почуває він себе паном положення. В бесідах він не шукав замотаних дипломатичних речень. «Я вояк, говорю, що думаю, й роблю, що говорю» — не раз газав він про себе, й коли сміявся, то сміявся безпосереднім й одтвертим сміхом задоволених людей, а коли гнівався, то обличчя й очі його наливалися кровю й почувалося, що тяжко було йому стримуватися, а іноді й не стримувався й стукав кулаком по столі, як на знаменитому засіданні 12. січня.

Чернін — повна, я б сказав, йому, протилежність.

Високий, худий, з продовгуватим обличчям, дипломат старої Австрії й аристократ, нагадував він собою тих аристократів, яких описується в романах; коли сміється, то посмішку його ледви можна спостерігти, коли нервується, то це помітне хіба в нервових рухах його пальців, цілий час почував себе в гостях й нерішучість і вагання часто виказувались на його обличчі.

А проте, в ньому, Українці зустрінули най-

більшу опозицію. З тими людьми й зійшлися ми 3.—4. січня.

»Ми хочемо признання не тільки нашої делегації, але признання й України й без такого признання ми не уважатимем можливим приймати участь в перемових« — заявила українська делегація, — »а щодо інших наших умов, то ми жадаємо приєднання до України — Холмщини, Підляшя й плебісциту в Східній Галичині, північній Буковині та Закарпатській Україні«.

Вихідна точка Центральних Держав була іншою.

Виголосив її на нараді 6. січня Чернін, відповідаючи невиразно про признання України та жадаючи визнання нами старого австро-російського кордону та невтручання у внутрішні справи Австрії. Дистанція між позицією Українців та Центральних Держав була великою й на цьому й відкрилися перші пленарні засідання.

У великій салі бувшого офіцерського клубу, зелені столи були розставлені буквою П, назовні засідали делегації Центральних Держав, а в середині російська й українська.

Головував німецький міністр закордонних справ фон Кільман, середнього зросту, гладко зачесаний зі стриженими по американськи вусами. Він фактично й провадив конференцію з ген. Гофманом; іноді приходилось йому »поаянювати« дипломатично деякі виступи ген. Гофмана. Мабуть, вони часто між собою й не погоджувались. Всі пленарні засідання провадилися трьома мовами: німецькою, російською та французькою для турецької делегації, яка німецької мови не розуміла. Троцький, який добре володіє німецькою

мовою, іноді промовляв по німецьки чи виправляв неточности російсько-німецького перекладчика.

10-го січня Голубович передав ноту Українського Генерального Секретаріату й Троцький признав самостійність української делегації, яка, по її ж заяві, мусіла розглядатися, як стояча разом з російською делегацією по одній стороні фронту проти Центральних Держав.

Але українська делегація не дістала ще сатисфакції в своєму прелімінарному постуляті, вона все вимагала признання України Центральними Державами, заявляючи, що в противному разі покине Берестя.

Я вже згадував, що перемови відбувалися в фортеці. Ми, правда, мали в нашому розпорядженню безпосереднє телеграфічне сполучення (прямий дріт) з Київом, але поза тим ми були ізольовані і відрізані від світу.

Волею-неволею ми були гістьми німецького штабу. Двічі на день, всі тимчасові мешканці Берестя збиралися на снідання та на вечерю.

Російська делегація на початку перемов сходилася на обіди разом з Німцями; Українці прийняли також запрошення снідати та вечеряти спільно.

Я згадую про ці снідання та вечері тому, що саме в той час нераз діявся цікавіший обмін думок, сондувався ґрунт й часто-густо западали важніші рішення.

Ми мали можливість говорити індивідуально то з Кільманом, то з Гофманом, то з Черніном. Кожний з них мав свої прикмети, свої симпатії чи антипатії. Ген. Гофман не любив Поляків,

Болгари не любили Німців, — все це полекнувало нашу працю.

Так було й зі справою про признання України. Чернін на це годився, Кільман вагався, він не відмавлявся, але хотів це відложити, звязати з іншими питаннями. Й тільки після нашої твердої лінії, коли ми відмовилися прийняти участь в дальших перемових — Кільман уступив, гадаю також під впливом й після інтервенції ген. Гофмана. Й на пленарному засіданні 12. січня — Чернін в імени Центральних Держав признав Україну, Троцький в імени Росії підтвердив свою згоду на самостійну участь української делегації.

Як ми вже згадували, Українці ждали Холмщини Підляша, плєбісциту в Закарпатській Україні та в Східній Галичині й північній Буковині.

На засіданні 13. січня Чернін твердо заявив, що не може й мови бути про доторканість австро-угорської монархії. Кільман і Гофман також рішуче підтвердили цю заяву. Було ясно, що реальне відношення сил не дозволяло нам плекати рожевих надій, але з Відня приходили відомости про демонстрації, про неспокій.

Це був наш актив й треба було його використати.

Чернін ходив сумний, як темна ніч...

Знову наради, засідання. Ми з наших позицій не уступали й слухати не хотіли інших позицій.

Перемови продовжувались з великими труднощами.

Лишили, на разі, по стороні «внутрішні австрійські справи», почали говорити конкретніше про Холмщину та Підляша.

Чернін посилався на польські статистики, ми привели другі й між іншим мапу, німецького штабу; Гофман мовчав, Чернін обіцяв порадитися з Поляками.

Одного вечора після нарад й обіду, сиділи ми у себе й радились.

Застував хтось у двері. Низенький пан з великим носом — Попов, міністр юстиції та голова болгарської делегації. Не знаю й досі, зі своєї чи не своєї ініціативи завітав він до нас в такий неслухний час. Жалувався він на гірку болгарську долю, на німецькі кривди, на умови берестейської фортеці, де навіть не можна двом славянським народам між собою вільно побалакати, але... радив він нам все таки бути більш лагідними, домовитися з Німцями, бо іншого виходу немає.

Слідуючим ранком мав я нараду, з ген. Гофманом на його запрошення.

Після обміну думок, з мапою в руках, запитав він мене просто, чи не може бути знайдений компроміс на базі недоторканих Австро-Угорщини, невтручання у внутрішні австро-угорські справи, а щодо Холмищини та Підляшя, тому, що зайняті вони не тільки австрійськими, але й німецькими військами, то він взяв би на себе розв'язання цього питання в нашу користь.

Відповів я йому, на це, що не треба в жадному випадкові числити, що ми можемо зріктися наших інтересів у Східній Галичині та Буковині і що коли в такій ситуації Центральні Держави гадають, що ми можемо дійти до згоди, то ми уважали б корисним оголосити перерву й повернути на Україну, за дальшими інструкціями.

Після нової наради з генералом Гофманом ми рішили виїхати до Києва.

Нам бракувало контакту з Галичанами, ми просили в свій час Черніна викликати до Берестя д-ра Петрушевича, голову української парламентарної репрезентації; Чернін замість д-ра Петрушевича запропонував нам Василька, від чого ми відмовились. Ми рішили шукати звязку з Галичанами іншими способами.

І в переїзді до Києва, завсігди в супроводі австро-німецьких старшин, ми зажадали у Львові зайти до української книгарні; там, в той час, коли я зацікавлював австрійського старшину українськими листівками, М. Любинському вдалося в задній крамниці обмінятися кількома словами з Галичанами, які туди були спішно закликані; Галичани обіцяли виготовити до нашого повороту до Берестя меморандум з їх вимогами.

В Києві застали ми ситуацію тяжкою, червоні війська наступали, в самому Києві становище було непевне.

Ми склали звіт із нашої діяльності.

Ц. Рада рішила проголосити повну незалежність України й 24-го січня з'явився Четвертий Універсал.

Жадної серйозної наради з урядом не можна було добитися, жадних інструкцій. »Заключайте як найшвидше мир« — ось був єдиний наказ.

І знову тільки з проф. Грушевським прийшлося мені мати довшу конференцію. Проф. Грушевський жалував, що нам, правдоподібно, не вдасться включити до України деяких незначних частин Підляша, про що Гофман не хотів нічого й чути зі стратегічних причин, й погодився, що

мир може бути заключений при умові створення зі Сх. Галичини та північної Буковини австійського коронного краю.

На моє наставання дали мені повноважність на перемови з представниками Харківської Ради Роб. й Солд. Деп. Медведівим та Шахраєм, які, по нашим відомостям, вже прибули до Берестя.

Все це робилося в атмосфері нервовій, непевній.

Непевність в завтрашньому дні була така велика, що Ц. Рада делегувала нам право ратифікувати майбутній мировий договір, на випадок, як би вона сама не в стані була цього зробити.

Нас затримували ще в Києві, але я, по моїм спостереженням, уважав це малокорисним й рішено було, що М. Любинський та я виїдемо негайно (М. Левитський лишився в Берестю), решта делегації мала приїхати пізніше з детальними інструкціями. Мене іменовано головою делегації.

29-го січня в ночі ми виїхали; через кілька годин в Києві почалось повстання большевиків.

Поволі посовувався наш спеціальний потяг. По нашим розрахункам мали ми за ніч заїхати на кордон, але пізнім ранком ми ледви наближалися до Шепетівки. Минали порожні стації, жадного руху, люди мов вимерли.

Проїхали Шепетівку Південно-Західну, спляємось в Шепетівці-Подільській, десь на далекім шляху.

Інша картина.

Вся стація в русі; бігають люди, сила сірих шинель, на платформі вартові.

По лініям маневрують якісь військові потяги з двома прапорами: блакитно-жовтим та червоним.

На наш потяг жадної уваги; а складався він всього з двох вагонів: сальон-вагону та вагону 3-ої класу, в якому їхала «варта», по чийомуś недалекозорому наказу, одягнена в червоні та зелені жупани.

Минув довший час; висилаємо, нарешті, одного з наших урядовців в салдатській шинелі на розвідку. Підозріння наші справдилися, стація зайнята большевиками, дальша лінія розібрана.

Проїшла ще година або дві, на нас звернули увагу.

Червоноармейці з руживами, направленими на вікна вагонів, оточили зо всіх боків потяг; гамір, крики, погрози.

Любинський перший негайно вийшов; погрозивими криками зустріли його на східцях.

Звернувся він до юрби, просив уповноважених зайти до вагону.

Три делегати увійшли до купе. Сіли. Кожен тримає револьвер в руці, та ще за поясом зброя.

»Хто ви, куди й чого їдете?«

Любинський почав відповідати по російськи; перебили, просять говорити по українськи, бо вони Українці.

— »Делегація Ц. Ради їде до Берестя заключати мир«.

Слова »Ц. Рада« вистарчало; червоноармейці встали, повідомили нас, що ми арештовані, й що відвезуть нас зараз до Проскурова та що там вже розберуть.

Даремно М. Любинський почав пояснювати про мир, необхідність нашої негайної присутности в Берестю.

— «В Проскурові розберуть» — була відповідь.

За вікнами крики та погрози побільшувалися. Червоноармійські уповноважені вже виходили, я спинив їх, запросив до мого купе.

Зайшли.

Не можна було вже зрікатися, що ми делеговані Ц. Радою, але звернув я їх увагу, на те, що ми маємо уповноваження перемовляти не з Німцями, але й з представниками Харк. Ради Р. С. Д.

Аргумент був добрий, бо почали слухати мене уважніше, але все ще з недовірям.

Зажадали доказів.

Я вийняв повновасть Ц. Ради на перемовини з Медведівим.

Уважно перечитали.

Встали, вибачились за затримання потягу, обіцяли наказати негайно направити лінію й побажали нам доброї подорожі.

Потяг рушив.

А в цей же час в Берестю на засіданню конференції Троцький повідомляв Центральні Держави, що, на підставі одержаних ним відомостей, він сумнівається в повороті делегації Ц. Ради.

Ранком 31-го січня переходили ми кордон. Ледви знайшли одного старшину, щоб для пристойности відпровадив нас на німецьку сторону.

Фронт був пустий.

Снідали ми на двірці у Львові в товаристві того ж німецького команданта, з яким ми так «весело» зустрічали новий рік.

В салі знайомі обличчя Галичан.

Через ретельність німецьких «тілохранителів» не вдалося нам мати бажаного побачення з Галичанами.

Але на плятформі перед потягом натовп Українців вмить одтиснув команданта й Галичане встигли таки передати нам обіцяний меморандум.

Прощання, юрба нас вітає — відїздимо до Берестя.

Приїхали ми 1-го лютого ранком в той час, коли юзовська бинда передавала нам деталі київського повстання, вуличних боїв.

Але бинда перервалась, апарат зіпсувався й лишив нас на кілька днів, які видалися нам дуже довгими, без відомостей з Краю.

Наш запізнений приїзд до Берестя був до певної міри несподіванкою.

Положення делегації без звязку з Урядом, в непевности навіть, чи Уряд цей ще існує — було дуже тяжким.

Ранок цього дня пройшов зпочатку на радах делегації, а потім на радах з Центральними Державами.

Чи Київ упав, чи ні — ми не знали й тому рішили спростувати чутки про критичне становище Ц. Ради; до того дізналися ми, що телеграфічне получення Берестя з Петроградом рівнож не функціонувало, отже російська делегація також не матиме відомостей про стан на Україні; рішили ми з огляду на все те не вносити нервовости в перемови, не форсувати їх, але провадити їх витривало так, як в нормальних обставинах.

Про можливість «приятельського» приходу,

Німців на Україну, ніколи, оскільки пригадую, до 9-го лютого в делегації не говорилося й ніколи (це я підкреслюю) не було про це мови з австро-німецькими делегатами до заключення миру: не було про це мови й підчас нашого побуту в Києві.

Але при тій okazji не можу не пригадати одного побачення з проф. Грушевським у вагоні десь між Сарнами й Житомиром, вже після миру, коли німецькі війська посувались на Україну.

Ми були вдвох, й проф. М. Грушевський плакав.

Прихід Німців на Україну був драмою й його особистого життя. Ті, що в своїй ненависти до всього українського брехливими наклепами звязували його імя чи то з австрійськими, чи німецькими інтригами, діставали в руки нову зброю.

Гірка й незаслужена іронія долі!...

1-го лютого пополудні відбулося відоме історичне пленарне засідання конференції. На тому засіданні Українці закомунікували Четвертий Універсал й на тому засіданні Центральні Держави офіційально визнали незалежність України, чого домагались Українці ранком цього дня в ультимативній формі.

В це пополудне вперше виступав представник Харкова Медведів й в це пополудне відповідав йому, М. Любинський.

Його промови проти рад приходить ся жалувати, бо помимо всяких інших мотивів, вона по суті своїй була безкорисна, бо, крім приємности Гофманові, нічого іншого не дала, але для оцінки її не треба забувати обставин часу та напруженої нервової атмосфери моменту.

Німці гадали, що події на Україні зроблять

Др. МИКОЛА ЗАЛІЗНЯК

Внизу фотографічна відбитка листу барона Візнера з дорученням, про яке згадує Др. Залізник на стор. 137.

Brest-Litowsk, 10.II.1918.

Lieber Herr Zalisniak!

Beiliegend stelle ich Ihnen die Vollmacht mit der Bitte zurück, Herrn Major von Claise anzutelephonieren, den ich bereits in der Sache verständigt habe und der mit Ihnen die weitere Behandlung der ganzen Angelegenheit besprechen wird.

Beste Grüsse

Ген. ГОФМАН
(† в липні 1927 р.)

делегатію більш лагідною, і Гофман запропонував відложити обговорення всіх важних питань, які нас розділяли, надалі, а негайно підписати загальний договір в 3—4 точках.

Гофман додав до того в цілком категоричній формі, що в разі упадку Києва, перемови з Українцями будуть перервані.

В такій же категоричній формі Українці цю пропозицію відхилили, продовжуючи спростовувати всі алярмуючі чутки про становище над Дніпром.

Думати далі про плебісцит в Сх. Галичині та Закарпатській Україні було зайвим.

Представник Угорщини граф Чакі зрікся в будь якій формі дебатовати над питанням Закарпатської України.

По нашим вражінням, ми не могли сподіватися ні на найменшу зміну цих позицій.

В такій ситуації ми запропонували компроміс: визнання нами старого австро-російського кордону, розділ Галичини й утворення зі Східної Галичини в її етнографічних межах разом з українською Буковиною окремої автономної провінції в границях Австрії.

В справі Холмщини та Підляша ми заховали нашу стару точку погляду.

Чернін все не годився; його тезою було, що галицька справа є справою внутрішньо-австрійською й що вона не може бути підпорядкована міжнароднім трактатам. Відносно Холмщини та Підляша він запропонував нам скликати польсько-українську конференцію в Люблині.

Неточною була заява Черніна в своїх мемуарах, що Українці ніби то відхилили цю пропози-

цію, навпаки, ми її охоче прийняли й не тому, що сподівалися дійти до угоди з польською шляхтою, а тому, що недалековорим було б з нашої сторони відмовитися від okazji ще раз голосно підтвердити й обґрунтувати справедливість українських вимог.

Але, правдоподібно, Чернін сам, а може й за порадами ген. Гофмана, не вірив в практичне значіння такої конференції й більше питання про це не підносилося.

На нарадах 2-го та 3-го лютого Центральні Держави цілий час пропонували нам нові комбінації.

Чернін то зобов'язувався замість договору відносно Галичини зробити відповідні формальні заяви в австрійському парламенті, то пропонував об'єднати Галичину з Холмщиною під егідою Австрії.

Турки й Болгари хотіли все посередничати з порадами, ясно, бути більш зговорливими.

Литовець проф. Вальдемарас, який приїхав з Києва разом з нами, для литовських справ, радив нам також уступити.

3-го лютого українська делегація категорично заявила, що її пропозиції дефінітивні й що на жадні інші компроміси вона йти не може.

В такій ситуації Центр. Держави зажадали перерви в перемовинах й того ж вечора Кільман, Чернін, Гофман й інші виїхали до Берліна на наради.

Як ми вже згадували, цілий цей час телеграфічне получення між Петроградом й Берестям було перерване, але 3-го лютого російська делегація одержала радіо про здачу Києва.

Радіо це Троцький негайно закомунікував Кільманові на годину перед його відїздом до Німеччини.

Невідомо, як би далі виглядала справа з перемовами, а можливо, що жадних перемов більше й не було б, як би за дві години після відїзду Кільмана українській делегації не вдалося б поновити телеграфічне получення з Київом й дістати відомости про скінчення повстання й про панування Ц. Ради в Києві.

Це дало нам можливість негайно листом до фон Розенберґа, заступника Кільмана в Берестю, спростувати повідомлення Троцького, заявляючи, що Ц. Рада є в Києві.

Розенберґ телеграфував це Кільманові в до-рогу.

Ці заперечуючі заяви двох делегацій пояснювалось нерегулярністю телеграфічних получень.

В той час, коли запізнене радянське радіо повідомляло про київські події 29.—30. січня, не згадуючи про те, що ситуація від того часу вже змінилась, українська делегація мала відомости свіжіші й своєчасні, які російська делегація, за відсутністю телеграфічного получення з Петроградом, не могла перевірити.

Цей епізод відіграв також свою ролю в перемогах, тому, що Берестейська фортеця мала, правдоподібно, можливість перевірити, що українська делегація дійсно була в комунікації з Київом.

В цей період офіціальних зносин з російською делегацією більше не було, але, майже, що дня заходив до нас Голова Харк. Ради Р. С. Д. Медведів.

Ми інформували його про наші перемови, він також отверто говорив нам про буржуазність Ц. Ради й мене завше вражав в той час той глибокий інтерес, може б я сказав більше, той жаль й біль, який він виявляв до підяремних українських земель.

І я думаю, що, повертаючись до російської делегації, він мусів там підносити це питання, вимагати його дебатування.

Розмови наші були довгі й завше в дружньому тоні й нагадували вони мені другого українського революціонера, нині відсутнього в Берестю, — Полоза, нагадували мені й цей потяг в Шепетівці з блакитно-жовтим та червоним прапорами, найвною емблемою того шляху, якого шукала Трудова Україна.

7-го лютого Кільман, Гофман, Чернін повернули до Берестя.

Центральні держави прийняли домагання української делегації. Чернін просив лише, щоби справа з Галичиною була обговорена в окремому договорі, з огляду на внутрішню політику в Австрії.

Юридична комісія, де українським делегатом був М. Левитський, продовжувала свою працю. Вона завдала багато клопоту німецькому представникові — Директ. Юрид. Департаменту — Кріге.

Справа ходила о військово-полонених; Німці хотіли взаємної розплати за полонених, а тому, що в Німеччині було багато полонених з України, а на Україні німецьких обмаль, то, конечно, розрахунок був би в користь Німеччини.

М. Левитський, на це не годився, по його

пропозиції полонені мають бути виміняні без жадних грошових розрахунків за витрачені на них гроші.

Кріге — дуже совісний Німець, що приймав участь мало що не у всіх міжнародніх конференціях, який знав на память всі міжнародні акти й навіть сторінку, на якій був записаний той чи інший артикул, — всіми силами хотів переконати М. Левитського.

На цих безконечних засіданнях кожних п'ять хвилин Левитському пропоновано новий текст й кожного разу, коли читання доходило до слова «цален» (платити), Левитський відмовлявся слухати далі.

Тоді Кріге рішив замінити це злочасне слово «цален» іншими синонімами, але коли в перекладі виявлялося, що це нове слово все таки значило «цален» — М. Левитський знову хитав головою й відхилив цей текст.

Ми мусіли інтервенювати перед Кільманом та Гофманом й українська редакція була прийнята.

Складання договору, наближалось до кінця. Але Чернін ще вагався.

7-го Троцький заявив йому, знову, що Ц. Рада більше в Києві не існує, тому запропоновано післати комісію з трьох делегатів (укр., рос., австр.) для перевірки. З цим і звернувся до нас Чернін.

Ми прийняли пропозицію Черніна-Троцького, це не міняло ситуації, бо в разі, як би миру не заключено негайно, — малі були надії на те, аби він міг бути заключений пізніше.

І коли Чернін зателефонував Троцькому, що

українська делегація погоджується післати за-раз же комісію — російська делегація відповіла, що її делегат на разі не може виїхати.

Вагання Черніна були зломані, й тоїж ночі — 9. лютого, о 2 годині над раном — договір був підписаний.

А перед полуднем курер Ц. Ради повідомляв українську делегацію про здачу Київа...

Франція, Січень, 1927 р.

В. ВИННИЧЕНКО

Мир з центральними державами

(„Відродження Нації“ II. том)

ВИБАЧЕННЯ ПЕРЕД СОЮЗНИКАМИ.

...В цей же самий час провадилась також і друга важна справа всієї російської революції: справа миру.

Але й тут яскраво виступив характер наших прагнень.

Справа миру давала нам можливість закріпити й легалізувати на міжнародньому терені свою державність. Це, розуміється, для національного відродження нашого народу було би великим плюсом. Та й фактично: коли нація мала сили для внутрішнього сформування себе в державність, то тим самим вона мала право й відносини з другими державами вести з власної ініціативи й на власну, відповідальність.

Правда, звичайне державне право виключає право федеративних частин вести міжнародні зносини незалежно від цілого. Але це був час незвичайний, отже всі звичайні норми сили не мали. Коли руйнувались такі «священні» основи громадянства й «звичайної» держави, як право приватної власности, то яка могла бути мова про додержування таких крихких і не скрізь однакових правових норм, як федеративне право?

І річ не в тому; хоча треба зауважити, що ми все ж таки хоч зверху, для так годиться ставились з пошаною до «верховних» прав федеративного цілого. Ми весь час намагалися створити всеросійський центральний федеративний Уряд, щоб він міг від усієї Росії вести справу миру. Не одержавши на свою поту, з 8. грудня ні від кого (крім донців) відповіді, Генеральний Секретаріат 18. грудня розіслав ще раз другу ноту з тими самими пропозиціями, (яка теж не дала ніяких позитивних наслідків).

Вся річ у тому, що ми й тут не свою, національну державність хотіли цією міжнародньою акцією скріпити, а чужу, нашій нації — буржуазну. Весь тон переговорів, характер їх, усе було підігнано під «людей».

В той час, як правительтво большевиків, узявши владу в свої руки, зараз же приступило до страшної болячки — війни, — щоб за всяку ціну загоїти її, на всяких умовах заключити мир, хоч би й за ганебних («похабних», як казали тоді руські); в той час, коли вони отверто казали, що це їм необхідно для розвитку революції, для боротьби з тим самим капіталістичним ладом, з представниками якого вони заключали мілітарний (а не соціяльний) мир; у той час, коли вони, заключаючи цей мілітарний мир, у той же момент навіть серед військ противника вели агітацію й пропаганду за соціяльну війну проти капіталу, (на що жалілись і обурювались німецькі генерали); коли, словом, большевики й тут виразно й отверто на перше місце ставили єдину свою ціль — соціяльне визволення працюючих мас, ми, «соціялістичний» Уряд Української Рес-

публики, цю ціль зовсім не брали на увагу. Першим нашим мотивом посилки своєї окремої мирової делегації до Берестя Литовського, де заключалось перемир'я, було, як сказав голова Генерального Секретаріату, «для контролю над большевиками».

Ініціатива була не наша. Ми мусіли взятись за цю справу, щоб зовсім не оскандалитись перед своїми масами, й то тільки після того, як большевики вже вступили в переговори з німецьким командуванням. Тоді тільки ми похопилися й собі взятись за цю справу, й вислали свою ноту, до воюючих і нейтральних держав, у якій, навівши докази свого права вести мирові переговори (3-й Універсал), попрохавши в «милих союзників» вибачення за ці переговори, пропонували почвірному союзові вступити в мирові переговори, навівши свою програму миру (яка знов таки була в основі майже переписана з большевицької [грудень 1918 р.]).

З цього видно як найкраще, чієї ласки й прихильності ми шукали, перед ким вибачення прохали. Не в наших вимучених, покалічених мас його шукали, не за те, що не брались гаряче до спинення цього катування мільонів людей, а в «союзників», а за те, що, мовляв, мусимо припинити, бо що зробиш з большевиками, коли вони тим миром так здеморалізували салдатські маси.

«Союзники» були тоді в скрутному становищі. Російське гарматне м'ясо виприскувало їм з рук, східного фронту, значить, не було вже чим загатити. Англія мнялася, чухалась, усе сподівачись чужими руками тягти каштани з вогню.

Німці миром з Росією скріплювали своє становище. Отже для «союзників», а особливо для Франції було страшенно важно, щоб хоч якнебудь задержати справу миру на сході. І от через що вони так любязно посміхались до нас, Українців, так розсипали перед нами свої французькі, склизкенькі, лицемірні компліменти. Вони навіть акредитували до нас свого... »представника«. (Заява про це на Ц. Раді викликала бурхливі оплески). Не посла, а тільки »представника«. Посла вони обіцяли потім нам дати, коли ми будемо молодцями, коли будемо тримати свій фронт, коли виявимо свою »державну зрілість«.

І вони таки потім прислали своїх офіціальних послів, з нотами, з відповідними актами, з урочистими церемоніями. Отже ніби цим офіційно визнали українську державу. Але чого варто їхнє признание, це показалося потім; чого варті всякі офіціальні й неофіціальні слова представників того громадянства, в якому насильство, обман і брехня на користь паразитів народу є необхідною умовою існування такого ладу, — це — ми на своїй шкурі знаємо тепер дуже добре.

Вони вчували нашу силу. Вони бачили, що наш народ визнає нас. І поки ця сила народнього визнання була в нас, доти й світові спекулянти торгувались з нами, дурили нас, намагались використувати нашу силу.

А ми радісно плескали в долоні й пишалися французькими реверансами! Ага, от-то ми вже маємо справжню державність. І цілком натурально, що коли ми існування своєї державности, »справжність« її ставили в більшу залежність од визнання союзниками, ніж своїми масами, то ми

й справу миру, вели так, щоб більше подобатись
»союзникам«, а не масам.

НІМЕЦЬКИЙ ІМПЕРІАЛІЗМ БЛИЖЧИЙ.

Та не тільки перед союзниками, а й перед Німцями, перед німецьким імперіялізмом ми більше уклонялись, ніж перед своїм народом. У той час, коли большевики поводитись на мировій конференції з німецькими генералами так, ніби вони, большевики, були переможцями, (що самі генерали з обуренням зауважували), коли всім своїм поводженням виразно маніфестували весь час свою клясову й соціяльну ворожість до них і навіть не ховали від генералів, що цей мир для них є тільки »передишка« для зміцнення своїх сил для війни з світовою реакцією й з тими самими генералами, — українська делегація трималася зовсім іншого тону, — »приличного«, миролюбного, навіть почасти дружого. І загалом на мировій конференції в Берестю відносини української делегації до делегації почвірного союзу, були кращі, ніж до большевицької делегації.

Це пояснити можна ще й тим, що в цей час велася війна між українським урядом і большевицьким, що почвірний союз, а особливо Німеччина в справі нашої державности грали в наших очах важнішу роль, ніж якась собі там самочинна »Рада Народніх Комісарів«. Але найголовніше це те, що ці держави, як і »союзники«, по суті, були нам ближчі, ніж большевики. Ми в соціяльну революцію зовсім не вірили (хоч і говорили в своїх резолюціях за большевиками гучні слова), ми вірили в непохитність буржуазного

ладу, вірили в міцність буржуазних держав, прагнули й собі такої ж держави «як у людей», отже й шукали признання й піддержки таких солідних фірм, як Германія, Австрія, Англія, Франція, а не якоїсь там дикунської, хаотичної, соціалістичної Великоросії. І через те почували представників цих солідних фірм ріднішими собі й потрібнішими.

Німці також бачили нашу відмінність від большевиків і хвалили нас за це. Насамперед, вони дуже охоче прийняли українську делегацію на мирову конференцію. Цим вони вже немов би визнавали українську державу. Правда, справжнє визнання вони обіцяли нам дати тільки після підписання мирового договору, себто так само, як «союзники»: коли будете молодцями й дасте нам усе, що нам треба від вас, ми вам заплатимо своїм признанням. Бо й вони, як і «союзники», бачили за нами силу, а, головне, бачили багатства України, якими могли скористуватися.

І ми всім своїм поводженням і всіми мировими переговорами обіцяли їм бути «молодцями» й заслужити їхнє визнання нашої державности. І, натурально, що дружба з большевиками не могла нам послужити на користь перед Німцями.

МИР ПЕРЕМОЖЦЯ.

На Берестейській конференції були три контрагенти: почвірний союз, Правительство Світської Росії й Уряд Української Народньої Республіки. Кожний з контрагентів мав на меті свої цілі й інтереси, які, розуміється, дуже щільно

припадати до інтересів других контрагентів не могли.

Почвірному союзові, головним чином, Германії, важно було, щоб Росія зняла з свого фронту, війська й тим увільнила їй східну, армію для операцій на західному фронті; важно було задержати як не офіційально, то сховано свою окупацію занятої території бувшої Росії; і, нарешті, дуже потрібно було дістати від держав бувшої Росії підпомогу хлібом і сировими продуктами.

Маючи ці цілі, делегація почвірного союзу, й вела всі переговори так, щоб на підставі договору російська армія насамперед яко мога швидше перестала істнувати. Як і ми, Німці теж не дуже вірили в успіх соціалістичної революції в Росії, совітське правительство здавалось їм просто хвилевим явищем. Але вони спішили ним скористуватись, щоб той уряд, який прийшов би по большевиках, уже не міг відновити армії.

Як і для «союзників», так і для німецького імперіялізму формула демократичного миру «без анексії і контрибуцій» здавалась смішною, дитячою вигадкою. Та й справді: як може який небудь порядний, поважний імперіялізм, одгодований отими самими анексіями та контрибуціями, єдиною суттю істнування якого є систематичні контрибуції, як він може прийняти оту, вбийчу, для всієї істоти його формулу?

Але, сміючись у душі, німецькі генерали пресерйозно трактували виставлені большевиками формули, вдавали з себе найцирїйших оборонців демократичного, справедливого миру, й неухильно в той же час простували собі до тої самої анексії й контрибуції.

Большевики, само собою, дуже добре розуміли, з ким вони мали діло й до кого звертали свої формули. Вони знали, що буде й анексія й у тій чи іншій формі й контрибуція. Але мусіли згоджуватись, маючи свої дальші ціли, здійснення яких могло скасувати всякі договори. Який би тяжкий і «похабний» цей мир не був, усе ж таки, перш усього, це був мир, це було припинення безглузлого й злочинного нищення сил народніх. Далі цей мир давав «передешку», давав змогу зібрати й зміцнити революційні сили. А скріплення й розвиток революції в Росії послужили б піддержкою й навіть товчком для соціальної революції на заході, яка, на думку большевиків, неодмінно мусіла зявитися, яко наслідок кольосального струсу війною. Соціальна ж революція в Європі скасувала б усі договори й зобов'язання що до буржуазних імперіалістичних урядів.

Розуміється, большевики добре здавали собі справу також і з того, через що Німці виступали такими прихильниками самоозначення народів у... Росії. Вони добре розуміли, через що саме вони так гаряче обстоювали національно-держані права Литовців, Лотишів, Поляків, Білорусів, не говорячи вже про Українців. Почвірному, союзів було дуже важно, щоб російський велетень яко мога швидче розпався на шматки й щоб ті шматки не можна було легко й швидко зліпити знов тому, хто прийшов би по большевиках і схотів виступити знову проти центральних держав. Большевики це бачили. Але, як вони й самі проголошували принцип вільного самоозначення народів, то нічого не могли сказати проти самоозна-

чення й Курляндії, й Литви, й Польщі, й Білоруси. Україну ж вони визнали й раніше, а на мировій конференції офіційною заявою й згодою на самостійну участь у переговорах окремої делегації від Української Народньої Республіки те визнання ще раз підтвердили. Їм важно було, скільки можна, вдержати ці території під своїм впливом, не стільки національно-державним, як соціально-політичним. Німцям же так само ходило о те, щоб удержати за собою й під своїм соціально-політичним і державним впливом.

В цій площині й велись усі переговори та торгування, кінчившись розуміється на тому, чого хотів переможець почвірний союз. В початках марта (н. ст.) було підписано мирового договору, по силі якого Росія відмовлялась від усяких претенсій на Польщу, Литву, Білорусь (пункт 3), Ліфляндію, Естляндію (пункт 6), Батум, Карс, Ардачан (п. 4), Фінляндію (п. 6) і само собою Україну (п. 6). »Для названих країв не впливають з їх попередньої належності до Росії ніякі обовязки до неї. Росія зрікається всякого вмішування у внутрішні відносини цих країв. Німеччина й Австро-Угорщина мають намір уладити будучу долю цих країв у порозумінню з їх населенням«. (Пункт 3-ій).

Що ж до України, то в п. 6-ому говорилося так:

»Росія обовязується негайно заключити мир з Українською Народньою Республікою й признати мировий договір між цією державою та державами почвірного союзу. Українську територію негайно очиститься від російських військ і російської червоної гвардії. Росія припиняє всяку агі-

тацію чи пропаганду проти правительства чи публичних установ Української Народньої Республіки».

Не зважаючи на крик, гвалт і свист своїх політичних та соціальних противників, большевики прийняли цей мир і підписали його. Вони були мудрійшими політиками, ніж ті «реальні політики», що називали їх «фантастами», «жеуками» й «злочинцями». Історія насміялася з політично-освічених реальних крутіїв дипломатів, перевернула до гори ногами всі їхні «реальні» комбінації й підтвердила справедливість позиції, занятої «фантастами».

НІМЕЦЬКА ОПІКА НЕ ЗА-РАДИ ПРЕКРАСНИХ ОЧЕЙ.

Як видно з наведеного пункту мирового договору з Росією, почвірний союз узяв під особливу свою опіку українську державність, а українська «соціалістична» влада не тільки в державній своїй справі шукала захисту й оборони в імперіалістичного почвірного союзу, але й у політично-соціальной. Німецькі генерали ставили навіть спеціальною умовою охорону правительства й публичних установ Укр. Нар. Республіки від агітації й пропаганди большевиків.

Такі симпатії центрального імперіалізму до України полягали насамперед у тому, що наша влада й наші «установи» були не соціалістичні, не ворожі до їхніх установ і не загрожували, як «анархістична» влада большевиків соціальною разою їм самим.

Українська делегація та її співробітники на мирних переговорах у Бересті.

Делегати Української Народньої Республіки М. Левітський,
О. Севрюк і М. Любимський підписують мир.

Другим же й мабуть, для того моменту ще більш важним мотивом була економічна сторона справи. Гр. Чернін у своїй промові 24. січня між іншим так говорив з приводу мирових переговорів у Берестю:

»Працюю над миром з Україною й Петроградом. Мир з Петроградом нічого не змінить у нашому дефінітивному становищу... Вивозити Петроград також нічого не може, бо там нема нічого, крім революції й анархії... Заключення миру, інакше представляється з Петроградом, інакше з Україною, бо Україна має засоби поживи, які вона може вивозити, коли погодимся в торговельних справах. Справа продовольча є тепер клопотом усього світу й грає скрізь величезну ролю».

Отже всі вищезгадані причини, а також оця економічна умова поставили Україну в дуже вигідне становище на мировій Берестейській конференції.

Насамперед, нашу делегацію було прийнято як делегацію окремої держави, чим сама державність уже майже визнавалась. Потім у конфлікті з большевиками Німці виразно стали на бік Українців.

Зпочатку делегація Совітської Росії визнала українську делегацію як окрему, самостійну й правосильну. Це було в початках мирових переговорів, коли війна Росії з Україною тільки починалась, коли результати цієї війни були ще неясні. Коли ж у Харкові склався Український Совітський Уряд і коли мирові переговори Українців з почвірним союзом зле відбивалися на мирових умовах Росії, большевики прислали від Харківського Народнього Секретаріату своїх представників,

як єдиних правосильних заступників інтересів України.

Німцям, розуміється, така комбінація була не вигідна, бо тоді б виходив мир не з Україною й Росією, а з самою Росією. Українська делегація запротестувала проти харківських представників і Німці цілковито стали на бік Українців, визнавши тільки їх правомочним представництвом від української держави.

Розуміється, Німці це робили не заради прекрасних очей України, а також не через те, що вважали це справедливим, або що, дійсно, визнавали українську делегацію справжнім представництвом, або що бачили за Українцями таку вже безсумнівну силу. Їм добре були відомі й наші сили, й дійсне становище на Україні. Вони знали, що харківський Уряд набирав усе більше та більше влади на Україні й що Уряд Центральної Ради все більш і більш губив значіння. А тим не менше Німці вважали тільки його дійсним представником української держави, бо так вважати було для них корисно й потрібно.

І тільки цим можна пояснити ті великі успіхи, які мала українська держава на Берестейській конференції...

ГР. ОТ. ЧЕРНІН

Берестє Литовське

(із твору „На світовій війні“)

»...В літі 1917 р. ми отримали відомости, які назвали вірити в можливість швидкого мира з Росією. Ось звідомлення, яке я дістав 13. червня 1917 р. з одної неутральної закордонної країни:

»Російська, міщанська і соціялістична, преса описує слідувачі події:

На фронті й у заплілю ідуть завзяті суперечки на тему наступу проти осередніх держав, якого домагаються союзники та за яким пропагує нині й Керенський пречисленними своїми промовама, голошеними серед мандрівок. Большевики, себто соціял-демократи під проводом Леніна, і їхня преса, виступають рішуче проти такого наступу. Але також велика частина меньшевиків, себто партія Чхеїдзого, до якої належать нинішні міністри Церетеллі і Скобелев, є проти наступу, а ріжниця поглядів і в оцій справі загрожує й без того з трудом утримуваній єдності партії. Частина меньшевиків, так звані інтернаціоналісти,— тому, що хочать відновити назад інтернаціонал,— звані теж цимервальдцями або кінтальцями, під проводом Троцького (а те Бронштайн), що вернув із Америки, а дальше Ларіна, Мартова, Мартинова й ін., займає у цьому питанні зарівно як у справі вступу меньшевицьких соціял-демократів

до тимчасового уряду, рішуче протилежне становище до становища партійної більшості. Зате Лев Дайтш, один із основників марксівської соціал-демократії, на партійному конгресі виступив явно з партії, тому, що вона йому замало патріотична і що вона не жадає оконченої перемоги. Він є разом з Григорієм Плехановим одною з головних підпор російських «соціал-патріотів», які по назві своєї газети звуться групою «Єдинство», та яка проте ні своїм числом ні впливами не заслуговує на увагу. Таким робом офіційальний орган меншевиків «Рабочая газета» мусить займати посереднє становище й друкує нпр. більше статей, які роблять настрій проти наступу.

З партії соціалістів-революціонерів, яку заступає в уряді міністр хліборобства Чернов і яка стає либонь найсильнішою російською партією, бо їй удалося скермувати по своїй лінії увесь селянський рух, — адже на всеросійській конгресі селянських депутатів до виконавчого комітету Ради селянських депутатів вибрано величезною більшістю соціал-революціонерів і ні одного соціал-демократа, — частина, і то либонь численніша й більше впливова, є теж рішуче проти наступу. Це наглядно видно по головних партійних органах: «Дело Народа» і «Земля і Воля». Лише мала і мабуть не впливова частина партії, що гуртується біля органу «Воля Народа» виступає без застережень — так, як група Плеханова — за наступом з метою відтяжити союзників, і цим становищем приєднується до міщанської преси. Зате партія Керенського, — трудовики, — як також близькі до неї народні соціалісти, яких в уряді заступає міністр харчування Пешехонов, є ще не

рішені, чи мають іти слідами Керенського. З устних інформацій та з відомостей російської преси, як нпр. «Речі», виходить, що стан здоров'я Керенського каже побоюватися швидкої катастрофи. Зате офіційальний орган робітничих і солдатських депутатів «Ізвестія» часто підкреслює із притиском, що наступ мусить безумовно бути переведений. Цікаво зазначити, що одну промову міністра хліборобства Чернова на селянському конгресі роз'яснювано так, що він, Чернов, є мовляв — проти наступу, і тому він мусів з приводу тих коментарів виправдуватися перед своїми міністерськими товаришами.

Отож коли в запілля ідуть завзяті суперечки на тему наступу, на фронті — згідно з звідомленнями російської преси всіх партій, яка коментує оці позначки то радісно то зі смутком — мало є охоти наступ отой робити. Передусім проти наступу є піхота. Воєнне захоплення панує лише у старшин, у кінноті чи пая у якій її частині, та в артилерії. Слід зазначити, що й козаки є за війною. Що правда, ці останні мають ще одну причину до такого свого становища, а саме — успіхом на фронті евентуально повалити революційний режим. Бо коли російський мужик на загаль не розпоряджає землею більше понад пять десятин, а навіть є три міліони зовсім безземельних мужиків, кожний козак має сорок десятин землі; при обмірковуванні земельної справи завжди вказують на цю несправедливість. Це достаточна притока для окремої позиції, яку козаки займають у революції і чому саме вони раніш були завжди найвірнійшими підпорами царя.

Настрої на фронті зясовано надзвичайно яскраво слідуєчими подробицями:

На засіданні всеросійського конгресу старшинських делегатів з 30. травня, склав — згідно з звіт-домленням «Речі» з 31. травня — один представник старшин 3. елисаветградського полку гузарів, що виступав за наступом, слідуєчу характеристичну заяву: «Всі ви знаєте, які розміри прийняло на фронті безладдя. Піхота перерізує дротяні проводи, які лучать її з її батареєю. Піхота заявляє, що вояки довше місяця на фронті не остануть, тільки підуть собі до дому».

Дуже повчаєчим є теж звіт одного фронтного делегата, який проважав на фронт французьких і англійських соціалістів більшости. Цей звіт передрукував орган меньшевиків, себто Чхеїдзого, Церетеллі й Скобелева «Рабочая Газета» з 18. й 19. травня. Отим антантським соціалістам сказано на фронті з усєєю рішучістю, що російська армія ані не хоче ані не може дальше воювати задля імперіалістичних цілей Англії і Франції. Стан транспорту, харчів і фуражу а також небезпека, що грозить революційним здобуткам від зтяжної війни, вимагають швидкого її кінця. Такий настрій на фронті найшов з боку французьких і англійських делегатів дуже неохочу зустріч. Та ще й домагалися від них, аби вони зобовязалися ці російські погляди передати на західний фронт (у Франції). Дуже погані слова впали теж під адресою Америки; російські фронтні представники говорили отверто про політику визиску з боку Америки супроти Європи та союзників. Одночасно висунено домагання як мога швидше скликати міжнародню соціалістичну конференцію,

на яку англійські й французькі соціялісти мають прислати делегатів та яку вони мають підпомагати. На одних зборах на фронті кинено французьким і англійським соціялістам у вічі таку відповідь:

»Заявіть своїм товаришам, що ми ждемо від ваших урядів і народів на рішучі заяви про зречення анексії і контрибуцій. Не проллємо за імперіялістів ні каплі крови, дарма, чи будуть ними Росіяне, Німці чи Англійці. Чекаємо якнайшвидшого порозуміння поміж робітниками всіх народів у справі закінчення ганебної й злощасної для російської революції, бо зтяжної, війни. Ми не заключемо окремішнього миру, але скажіть своїм, аби вони самі мерщій подали нам до відома свої воєнні цілі«.

Згідно з отим звітом французькі соціялісти з ґрунту змінили свої погляди. Воно буцім то находить своє потвердження в інформаціях про становище Кашена й Муте на конгресі французьких соціялістів. Зате Англійці не давалися за виїмкою Сандерса, котрий трохи зблизився до Росіян.

Згідно з одною приватною інформацією у тутешньому міністерстві закордонних справ, на міністра муніції Томаса стріляли підчас одної його войовничої промови на російському фронті.

Якийсь фронтний рядовик чи старшина Купшін так описує у тій самій »Робочій Газеті« з 26. травня дезорганізацію на фронті:

»Щораз яснійше й яскравійше виявляється стихійне бажання мира, байдууже якого, ба, хоч би навіть сепаратного мира з утратою десяти губерній, аби тільки визволитися від воєнних страждань. Про це пристрасно мріється, хоча

про це ще не говориться на зборах і в резолюціях і хоча всі свідущі елементи армії боряться з отим напрямком туги за миром! Є один лише спосіб, щоби спаралізувати це: аби військо бачило рішучу боротьбу демократії за мир та швидкий кінець війни. Всеросійський конгрес рад робітничих і вояцьких делегатів та фронтових армійських організацій, який збирається 1/14 червня у Петербурзі, як першу точку черги нарад має: »Війна. Питання оборони й боротьби за мир«. До того часу уряд виступить уже мабуть із заявою про відповідь союзників щодо воєнних цілей, яка наспіла до Петербурга ще перед початком червня. Цей конгрес вирішить теж певне остаточно, чи брати участь у стокгольмському конгресі, й призначить делегатів. 4-ою точкою нарад є проблема національностей. Поміж радою робітничих і вояцьких делегатів у Петербурзі та українським військовим конгресом, що радить у Києві, вибух отвертий конфлікт з приводу формування української армії. Створення власного »Українського Генерального Військового Комітету« цей конфлікт ще поглибило.

Про щораз більшаючий внутрішній розгарттяш, загострення національних суперечок та ускладнення земельної й промислової справи надішлемо пізніше окремих докладніший звіт«.

Наприкінці листопада написав я до одного з своїх приятелів слідуєчого листа, якого наводжу тут в цілости, тому, що він віддає вірно мій тодішний погляд на ситуацію:

»Відень, 17. листопада 1917.

Дорогий друже!

Після довгого дня, повного турбот, пересердя і праці, охоче пишу до Тебе, щоби відповісти Тобі на Твої такі цікаві міркування; звязок з Тобою приводить мене на інші думки й каже бо-дай на мент забути на нікчемність будня.

Пишеш мені, що Ти чув, буцім то поміж цісарем та мною не все гаразд, та висловлюєш з цього приводу свій жаль. Так, мені самому також прикро це, хоч би тому лише, що воно ступенує до невитримання тертя щоденної робочої машини. Бо коли щось таке покажеться наверх — а воно покажеться наверх дуже швидко — тоді всі мужеські й жіночі вороги кидаються з новою силою на слабе місце, сподіючися повалити мене; сердеги наче шуліки — стерво це я, — вони знюхують на милю, що можуть мати жиrownище й у цю мить надлітають. Які-ж брехні вони придумують, які інтриги мотують, аби лише збільшити істнуючі різниці поглядів, — це справді подиву гідне. Питаєш, які це саме ті мої за-пеклі вороги?

Передусім оті, яких сам догадуєшся.

У другу чергу це ті вороги, яких має кожний міністр і які належать до великої сили тих, які хочать прийти на його місце; а вкінці це певна скількість політичних паяців із Джокей-клубу, які сердиті на мене, бо сподівалися від мене особистих користей а тимчасом я казав їм прохолодитися на свіжому воздуху. Ч. 3. це розвеселюча неминучість, ч. 2 є небезпечне, але ч. 1 є смертельне.

Отже в усякому разі довго ніяк не проістную. Славити Господа, визволення недалеко. Я хотів би ще лише страшенно покінчити мерщій з Росією і таким робом може таки створити можливість для загального мира. Всі вістки з Росії зводяться до того, що тамошній уряд безумовно і то як мога швидше, хоче робити мир. А Німці є на той випадок повні доброї віри. Колиб вони змогли кинути свої маси на захід, то не сумніваються, що зроблять пролім, візьмуть Париж і Кале та загрозять безпосередньо Англії. І такий успіх може привести до мира, якщо тоді спонукається Німеччину зректися завойовницької добичі. Я бодай не можу уявити собі, щоби антанта, після втрати Парижа й Кале, не згодилася на мир *inter pares*; у всякому разі треба би тоді робити всі можливі найбільші зусилля. Гінденбург дотримав досіль усе, що предсказав — це треба признати йому, — і вся Німеччина твердо вірить у його недалекі успіхи на заході — однак передумовою для нього є, очевидно, звільнений східний фронт, себто мир з Росією. Отже мир з Росією може стати першим щаблем на драбинці до світового мира.

Я отримав в останніх днях достовірні інформації про большевиків. Їхні проводирі — це майже все Жиди з цілком фантастичними ідеями і я не завидую країні, над якою вони панують. Але нас цікавить, річ ясна, у першій лінії їх бажання мира, а воно очевидно існує; вони не всілі вести дальше війну.

Тут у міністерстві є заступлені три напрямки. Один із них не бере Леніна серіозно й уважає його однодневою проминаючою появою; другий —

що правда не вірить у це, але обурюється проти того, аби переговорювати з такого рода революціонером; а третій напрямок складається, наскільки мені відомо, більше-менше з мене одного й таки буде вести переговори, не вважаючи на можливу одноднєву проминаючу появу та на безсумнівну революцію. Чим коротше Ленін при владі, тим швидше треба переговорювати з ним, бо ніякий пізніший уряд не розпочне паново війни — а якогось російського Метерніха, як партнера, не може чейже замовити собі, якщо його немає.

Німці «маніжаться» і не мають великої охоти йти на переговори з Леніном, либонь також із вище наведених причин; вони при тому, як густо-часто, непослідовні. Німецькі військові кола, котрі чейже — відома річ — кермують усією німецькою політикою, зробили, здається мені, все, щоби скинути Керенського й поставити на його місце «щось інше». Те «інше» є тепер он-де та хоче робити мир, отже треба за нього хапатися, дарма, що такий партнер навіває чимало сумнівів.

Докладних відомостей про большевиків добути не можна, чи пак, кажучи вірніше, їх дуже багацько, але взаємно собі суперечних. Починають большевики від того, що все, що лиш нагадує працю, добробут і культуру, руйнують, та вирізують буржуазію. Про «волю і рівність» немає, по всім імовірности, в їх програмі й мови, зате є звірське нищення усього, що не є пролетаріатом. Російська буржуазія є труслива й дурна майже так як наша і дозволяє різати себе як вівці.

Безумовно, що цей російський большевизм є небезпекою для Європи, і коли би ми мали силу,

крім корисного для нас мира вимусити ще й законні відносини в чужих країнах, то розум казав би не вдаватися зовсім у розмови з отими людьми, машерувати на Петербург і завести там порядок; але тієї сили ми не маємо, бо нам треба як найшвидшого мира для власного рятунку а не можемо добути мира, коли Німці не ввійдуть до Парижа, а вони можуть іти на Париж тільки тоді, коли увільняться від цілого східного фронту. Ось замкнене коло міркувань. Усе це речі, які твердять самі німецькі військові, і тому з боку цих останніх так нелюбогідно, коли вони тепер буцім то цураються особи Леніна.

Я не міг позавчора скінчити цього листа і сьогодні це надробляю. Вчора знову зроблено з одного боку, — відкіля, ти догадуєшся, — спробу переконати мене про користи сепаратного мира. Я говорив про це з цісарем і сказав йому, що це був би вчинок людини, яка зі страху перед смертю стріляє собі в лоб. Я не міг би зробити це, але готов під якоюнебудь притокою одійти, і він найде безумовно людей, які раді би це спробувати. Льондонська конференція*) вирішила поділ монархії і сепаратний мир із нашого боку теж саме не може нічого в цьому змінити. Румуни, Серби й Італійці дістають величезні кусні

*) Льондонська конференція відбулася 26. квітня 1915 року поміж державами три-порозуміння (Англія, Франція, Росія) та Італією і на цій то конференції обіцяно Італії за виступ проти Австро-Угорщини слідуючі землі: Триєст, Горицію, Градиску, цілу Істрію, південний Тироль до Бреннера, кілька островів, Дальмація і т. д. Льондонську конференцію і її постанови держали у найбільшій тайні; аж у 1917 році, після вибуху революції в Росії, російські часописи оголосили її текст. — Прим перекл.

території, Трієст утрачений — решта розпадається на поодинокі держави, на чеську, польську, угорську й німецьку частину. Зв'язок між тими новими державами буде дуже малий — іншими словами сепаратний мир має такий вислід, що покорчена спершу монархія — потім розпадається на кусні. Але поки ми дійдемо до такого вислїду, мусимо ще дальше воювати і то проти Німеччини, яка, очевидно, заключить мир з Росією і займе монархію. Німецькі генерали не будуть такі дурні чекати, поки антанта впаде до Німеччини крізь Австрію, тільки подбають за те, щоби з Австрії зробити терен війни. Отже ми не кінчаємо цим війни, лише міняємо противника й видаємо поодинокі провінції, які досіль війна ще пощадила, нпр. Тироль і Чехію, воєнній фурії, — щоби вкінці таки лягти в румовищах.

З другого боку може вдасться нам добути за кілька місяців загальний мир разом із Німеччиною, — сякий-такий мир на ґрунті порозуміння, — якщо вдасться німецький наступ. Цісар здебільша мовчав. В його оточенні один тягне праворуч, другий ліворуч; ми цим нічого не зискуємо в антанти а щораз більше тратимо довіря у Берліні. Коли хочеться перейти на бік ворога, то — про мене — будь ласка *remède sera prè que le mal**) але постійно вдавати зраду не рїшаючись на неї — цього не можу назвати розумною політикою.

Мені здається, що ми осягнемо можливий мир по згоді; втратимо дещо в користь Італії і, очевидно, нічого за те не зискаємо. Дальше, будемо примушені змінити цілу будову монархії — по

*) Лік гірший ніж недуга.

зразку Fédération Danubienne*) якої хотять у Франції, — а воно мені, щоправда, ще неясно, як можна буде перевести це з уваги на Угорщину і Німців. Але сподіюся, що ми переживемо війну, і сподіюся, що вони, по тому боці, переведуть ревізію своєї льондонської конференції. Даймо лише спершу, старому Гінденбургові вмашерувати до Парижа, а тоді антанта скаже спасенне слово, що вона готова переговорювати. Але в оцій хвилині я рішений на найдалше йдучі заходи й готов отверто відкликатися до народів осередніх держав, запитуючи їх, чи вони хотять задля завойовницьких замірів дальше воювати, чи отримати мир.

Як мога швидше покінчити з Росією, потім зломити руїницьку волю антанти й заключити — хай із утратами — мир: оце мій плян і надія, якою живу! Очевидно, що після здобуття Парижа все «міродатне» — за виїмком цісаря Карла — буде домагатися «доброго» мира, — ми в ніякому разі не дістанемо його, — одієм «програного мира» я візьму на себе.

Ось так, маю надію, вийдемо з війни з підбитим одним оком. Але старі часи не вертаються. Новий порядок світа зроджується серед судорогів і болів. Я казав про це недавно прилюдно, на майже загальне невдоволення, в моїй будапештенській промові.

Довгий вийшов оцей лист і вже пізно ввечір. Бувай здоров і швидко знову відгукнися.

Твій старий приятель
Чернін».

Про мирові переговори в Бересті Литовському, хай говорить мій щоденник. Не вважаючи на де-

*) Наддунайська федерація.

які помилкові погляди, які найдете у нище наведених записках та на різні неважливі подробиці — я не скорочую їх, тому, що у цій формі вони дають мені здається, ясний образ розвитку подій:

19. грудня 1917.

Відїзд із Відня, середа 19. год 4, Північн. дворець. Там я уже найшов зібраних панів — Граца, Візнера, Кольореца, Гауча й Андріяна, дальше — фельдмаршаллянтанта Чічеріча з двома панами й майора Флека фон Баден. Використовую подорож на те, щоби фельдмаршалкові Чічерічові зясувати свої заміри та тактику, яку слід прийняти. Я заявив йому, що на мою думку, Росія зголосить пропозицію загално го мира та що ми, очевидно, будемо мусіти цю пропозицію прийняти. Я далеко ще не вирікся надії, що в Бересті буде промощений шлях загальному мирові. Якщо антанта не прийме предложення, тоді буде свободна дорога бодай для сепаратного мира. Потім я вів довші розмови з шефом секції Грацом і послом Візнером і ці розмови зайняли мені більш-менш цілий день.

20. грудня 1917.

В кілька хвилин після пяти годин ми приїхали до Берестя. На двірці були присутні шеф генерального штабу групи Схід генерал Гофман із приблизно десяти панами з свого оточення, дальше посол фон Розенберг і Мерей з своїми панами. Я привітався з усіма на пероні, а по короткій розмові пішов зі мною до вагону Мерей розказати мені про події з останніх днів. На загал Мерей не вважає цілої ситуації дуже некорисною і вірить, що — залишаючи на боці непе-

редбачені приключки — вдасться нам у передбаному недалекому часі сісти на одну зелену галузку.

В шість годин я поїхав відвідати генерала Гофмана і почув від нього цікаві подробиці про психе російських делегатів і про характер так щасливо заключеного перемиря та спосіб, у який це перемиря добуто. Я мав вражіння, що генерал єднає у собі з фаховим знанням й енергією велику зручність та спокій, але теж багато пруської брутальности, які вможливили йому спонукати Росіян — не вважаючи на піднятий спершу спротив — до дуже корисного перемиря. В якийсь час пізніше прийшов — як було умовлено — принц Леопольд Баварський і я мав із ним коротку розмову без особливого значіння.

Ми пішли після того разом на обід, за яким сидить цілий, рахуючий яких сто осіб, штаб групи Схід. Вид, який представляв оцей обід, належить либонь до найцікавійших, які лиш можна уявити собі. Принц Баварський головує. Побіч принца сидів провідник російської делегації, один випущений недавно з Сибіру Жид, прізвищем Йоффе, а за ним сиділи генерали й усі інші делегати. Окрім названого Йоффе наймаркантнішою появою із делегацій є швагер російського міністра закордонних справ Троцького, по прізвищу Каменев, який, теж саме випущений з в'язниці завдяки революції, нині грає визначну роль. Третім делегатом є мадам Бізенко, жінка, яка має за собою багату минувшину. Її чоловік є якимось малим урядовцем, вона сама приступила дуже вчасно до революційного руху. Дванацять літ тому вбила вона генерала Сахарова, котрого, як губер-

натора якогось російського міста, соціялісти присудили на смерть за його енергію. Вона прийшла до генерала з якимось проханням, а під фартушком тримала револьвер. Коли генерал почав читати її прохання, вона впакувала йому, чотири кулі і вбила на місці. Пішла на Сибір, де — чистинно в одиничному заняттю, згодом у лекшій вязниці, — провела дванацять літ життя; і їй також щойно революція повернула свободу. Ця цікава жінка, яка на Сибірі вивчилася французької і німецької мови настільки, що може читати, не могучи говорити тому, що не знає, як вимовляються французькі й німецькі слова, ця жінка є типом освіченого російського пролетарія. Вона є надзвичайно тихонька й скромна і має дивно енергійний закрій уст та інколи пристрасно палахкотіючі очі. Все, що довкола неї діється, є їй по-правді байдуже. Але коли мова сходить на великі принципи міжнародної революції, тоді вона раптом прокидується, цілий її вигляд змінюється, і вона подає на хизака, який нараз бачить перед собою добичу, й готується кинути на неї.

Пополуднявши мав я першу свою довгу розмову з паном Йоффе. Ціла його теорія ґрунтується на тім, щоби ввести у всьому світі право самовизначення народів на як найширшій базі і спонукати ці визволені народи взаємно вірно любитися. Що такий процес викличе спершу в усьому світі громадянську війну, цього пан Йоффе не перечить, він думає лише, що така війна, яка зреалізує ідеали людськості, є справедлива й вартна своєї ціли. Я обмежився до того, що заявив панові Йоффе, що він мусить доказати на Росії, що больше-

визм промощує шлях щасливим вікам, і коли йому вдасться це, тоді він здобуде своїми ідеями світ. Однак поки не переведено доказу на такому прикладі, то ледве чи панові Ленінові вдасться примусити світ увійти в обсяг його ідей. Ми є — мовляв — готові заключити загальний мир без анексії і контрибуцій і цілком годимося дозволити російським відносинам так розвиватися, як це до вподоби російському урядові. Ми раді теж дечого від Росії навчитися, а коли він з своєю революцією матиме успіх то примусить Європу ввійти на шлях його поглядів — чи схочемо ми, чи ні. Але покищо — казав я — панує ще найбільший скептицизм і я звертаю йому увагу, що ми не будемо наслідувати російських відносин та що ми рішуче випрошуємо собі всяке вмішування у наші внутрішні відносини. Якщо він даліше тримається свого утопійного погляду, пересадити до нас свої ідеї, тоді краще буде, коли він відіде собі геть найблищим таки потягом, бо так заключити мир не вдасться. Пан Йоффе здивовано подивився на мене своїми лагідними очима, помовчав хвилину і сказав потім — ніколи потім незабутнім — приязним, так мовити майже прохаючим тоном: »А я таки сподіюся, що нам удасться і у вас теж розпутати революцію«.

В це останнє я теж вірю, навіть без ласкавої допомоги Йоффе, — про це вже самі народи подбають, якщо антанта буде вперто триматися свого, відкидаючи згоду.

Цікаві тії большевики. Вони говорять про волю і про замирення народів, про мир і згоду; і при цьому вони — кажуть — є найбільш жорстокі тирані, яких знає історія — вони просто ви-

різують міщанство, а їхніми аргументами є скоростріли й шибениця. Сьогоднішня розмова з Йоффе доказала мені, що тії люди не є чесні і що вони своїм фальшом перевищують усе, що закидається фаховій дипломатії, — бо переслідувати так громадянство й одночасно говорити про волю, яка утаселює світ, це торочення брехні.

21. грудня 1917.

В полудне я поїхав з усіма моїми панами на сніданок до принца Баварського. Цей останній живе в маленькому замку, віддаленому від Берестя на пів години дороги автом. Він, здається, займається пильно військовими справами й багато працює.

Я перевів першу ніч в моєму потязі і під час коли ми снідали, наші люди переїхали із пакунками на наше помешкання. Ми живемо в малому домику, де живу разом з усіма австро-угорськими панами, безпосередньо біля старшинського касина; маємо весь комфорт, якого тут можна собі бажати. Пополудне я перевів на праці з своїми панами, а під вечір зійшлися делегати трьох союзників. Зараз цього-ж вечора я мав першу розмову у чотирі очі з Кільманом і негайно ствердив позитивно, що нема сумніву, що Росіяне зроблять пропозицію загального мира та що ми приймемо її. Кільман є також більше-менше моєї думки; очевидно, що формула буде звучати: «нікому не вільно анектувати ані жадати контрибуції».

Якщо антанта згодиться на неї, тоді край нашому страшному горю. На жаль мабуть так не є.

22. грудня 1917.

Передполудне було присвячене першим дебатам поміж союзницькими державами, на яких академічно устійнено тількищо згадані принципи, які я обговорив із Кільманом. Пополудні відбулося перше пленарне засідання, яке відкрив принц Баварський та якому проводив потім фон Кільман. Порішено вже раніше, що головування на засіданнях має належати по черзі державам згідно з латинською азбукою, себто *Allemagne, Autriche* etc. Д-р Кільман просив пана Йоффе виложити нам принципи, які на його думку, мають лягти в основу будучому мирові, і потім російський делегат розвинув — відомі вже нам з газет — шість основних напрямних ліній. Ми прийняли пропозицію до відома і заявили, що після наради між собою уділемо відповідь як мога найшвидше. Це був перебіг першого короткого засідання мирового конгресу.

23. грудня 1917.

Раннім ранком Кільман і я випрацювали нашу відповідь. Вона відома з газет. Коштувало це нас великого труду. Кільман особисто є за загальним миром, але боїться закиду військових кол, які хочуть робити мир щойно тоді, коли остаточно побідять. Вкінці таки вдалося нам. Тепер знову почалися труднощі з Турками. Ці останні заявили, що вони мусять настоювати на те, аби негайно після заключення мира з Росією російські війська звільнили Кавказ, — пропозиція, якої Німці не признали, бо вони мусилиб тим самим прийняти, що одночасно вони звільнять Польщу, Курляндію й Литву, жадання, якого здійснення неможливо від Німеччини добути. Щойно

після важкої борні й кількакратних зусиллях удалося відтягти Турків від їх вимоги. Другий сумнів Турків ішов у тому, що, мовляв, не досить ясно відкинено вмішування з боку Росії у чужі внутрішні справи. Однак турецький міністр закордонних справ заявив, що внутрішні відносини в Австро-Угорщині є багато небезпечнішим ґрунтом для російського втручання аніж турецький ґрунт, і коли я не маю жадних сумнівів, то він візьме назад і свої.

Болгари, які є представлені міністром справедливости Поповим, як головою, і з яких деякі не розуміють по німецьки а деякі лише слабо розуміють по французьки і які тому, тільки згодом почали розуміти наш цілий еляборат, відложили своє становище до 24-го.

24. грудня 1917.

Перед полуднем і пополудні довгогодинні конференції з Болгарами, на яких Кільман і я з одного боку та болгарські заступники з другого гостро взаємно накидались. Болгарські делегати зажадали прийняття в еляборат одного уступу, який робив би виїмок для Болгар із формули »без анексій« та який признавав би, що придбання Болгарією румунських і сербських земель не було анексією. Річ ясна, що така клявзуля геть на нівець звела б усю нашу працю і тому ніяк не можна було допустити її. Розмова була місцями дуже бурлива, а болгарські делегати загналися аж до погрози, що вони — мовляв — поїдуть собі, якщо ми не вступимо. Кільман і моя скромна особа залишилися непохитні й заявили їм, що ми нічого не маємо проти їх відїзду, не маємо

теж нічого проти того, щоби вони дали від себе самостійну відповідь, але у протоколі, нами обома зредагованому, ніщо вже змінене не буде. Тому, що не можна було дійти до путнього кінця, пленарне засідання відложено до 25-го, а болгарські делегати зателеграфували до Софії за новими інструкціями.

Болгари дістали відмовну відповідь і мабуть — як ми сподівалися — прочухана. Вони були дуже пригноблені й надалі не робили жадних історій з приєднуванням себе до спільної акції. З оцим, значить, усе в порядку.

Пополудні знову мав я суперечку з Німцями. Німецькі військові «боятся», щоб часом антанта не згодилася на загальний мир, бо вони не можуть закінчити війни «без зарібку». Не можна цих теревень слухати. Якщо на західному фронті посліднують ті великі побіди, яких напевне сподіються німецькі генерали, то зарозумілість цих останніх сягатиме до безконечности й ще дужче утруднить усякі переговори.

25. грудня 1917.

Сьогодні відбулося пленарне засідання, на якому ми дали Росіянам відповідь на їхню мирову пропозицію. Я головував і заявив нашу відповідь, після чого промовив Йоффе. Так ось зроблено загальну мирову пропозицію і чекаємо на результат. Але щоби не тратити часу, провадимо дальше переговори, які торкаються Росії. Таким робом ми пішлиб на великий ступінь вперед і можливо, що переступили найважчий. Не можна знати, чи вчорашній день не був рішаючою зворотною точкою в історії світа.

26. грудня 1917.

В дев'ять годин зранку почалися переговори щодо подробиць. Запроектовану Кільманом програму, виключно господарські справи й питання представництва, полагоджено так швидко й гладко, що вже в одинацять годин треба було перервати засідання задля нестачі матеріялу. Може це добрий знак.

Нинішній день буде використаний нашими панами на те, щоби списати у протоколі вислід наради, тому, що завтра слідує продовження, коли заведеться розмова про теперішні питання.

27. грудня 1917.

Перед вечерою Гофман повідомив Росіян про німецькі пляни відносно окраїнних провінцій. Ситуація ось яка: як довго на заході триває війна, Німці не можуть звільнити Курляндії й Литви, бо поминувши вже, що вони хотять затримати ці землі як застав під загальні мирові переговори, ці краї творять частину їх зброєвих вартатів. Залізничий матеріял, фабрики та передусім збіжжя є необхідне, як довго триває війна. Що вони не можуть цього негайно звільнити, це природна річ. Колиж прийде мир, долю зайнятих земель має вирішити право самовизначення. Але тут саме велика заковика, як оце право самовизначення має проявитися.

Росіяне, очевидно, не хочуть, щоби голосування відбулося тоді, коли в краю є ще німецькі багнети, — а знову Німці кажуть, що неприкладний большевицький терор сфальшує кожний вислід голосування, бо-ж згідно з большевицькими поглядами »буржуї« не є людьми.

Мою ідею контролю з боку якоїсь нейтральної держави по-правді всі відкинули. Підчас війни ніяка нейтральна держава на це не пішла би, а німецька залога не повинна залишитися аж до остаточного кінця. На ділі обі сторони боються терору; сторони противної їй обі хочуть самому його прировнювати.

Люди мають тут час. Раз Турки ще не готові, то знову Болгари, потім маніжаться Росіяне і засідання буває знову пересунене або, ледве його розпочато, переривається його.

Читаю тепер спомини з французької революції. Лектура дуже на часі з уваги на те, що діється у Росії і що може прийти в цілій Європі. Большевиків не було ще тоді, але люди, які тиранизують світ під гаслом свободи, були тоді в Парижі так само добре, як нині є в Петербурзі. Шарльотта Кордей сказала: »Я не вбила людини, лише дику звірюку*». Ці большевики також щезнуть, і хто зна, чи не найдеться якась Кордай для Троцького.

Один із Росіян оповідав мені про царську родину й будім то пануючі там відносини. Він говорив з великою пошаною про Миколу Миколаєвича, який — мовляв — є мущиною у повному того слова розумінню, енергійним і відважним, якому хоч і противникові треба заявити признання. Зате цар є трусливий, фальшивий і нікчемний. Воно доказує бездарність буржуїв, що вони могли терпіти такого цісаря. Взагалі всі монархи є більше або менше zdeгенеровані і він не ро-

*) Шарльотта Кордей д'Армон, убійниця Марата, (11.VII. 1793 р.), згинула під гільотиною в 6 днів пізніше. — Прим. Перекл.

зуміє, як можна признавати такий державний устрій, в якому люди є залежні від zdeгенераваного реґента. Я відповів йому, що монархія має передусім те добро, що бодай на одну посаду в державі не посягають амбітники, а що торкається деґенерації, то це інколи річ погляду; адже бувають zdeгенованими й некоровані голови держав. Мій розмовник гадав, що коли вибирає нарід, то тої небезпеки нема. Я відповів на те, що ось наприклад пана Леніна не вибрано і видається мені сумнівним, чи при несилуваних виборах вибрано би його — і може найшлися би в Росії люди, які закинули би йому з свого боку деґенерацію.

28. грудня 1917.

Росіяни у розпуці; хотіли негайно виїхати; вони думали, що Німці просто резигнують з усіх зайнятих ними нині земель чи пак віддають їх большевикам. Довгі засідання між Росіянами, Кільманом і мною, подекуди з Гофманом. Я сформулював слідує:

1. Як довго не заключено загального мира, так довго ми не можемо видати зайнятих земель; вони належать до наших великих зброєвих варстатів (фабрики, залізниці, управні поля і т. д.).

2. Після загального мира народне голосування у Польщі, Курляндії і Литві має рішити про долю цих народів; про форму цього голосування треба буде ще дискутувати, щоби Росіяни дістали певність, що голосування відбудеться без примусу. Це очевидячки не до смаку ні одним ані другим. Ситуація дуже погіршала.

Пополудне. Щораз гірше положення. Скажені телеґрами від Гінденбургґа про »резигнацію«

з усього, Людендорф що години телефонує; нові напади скаженини. Кільман холодний*) як завжди. Росіяни заявляють, що неясне формулювання Німеччиною свободи голосування є не до прийняття.

Я заявив Кільманові й Гофманові, що буду йти з ними до останнього, але коли їх заходи не владуться, то я увійду з Росіянами в сепаратні переговори, бо так Берлін як Петербург оба хочуть голосувати без примусу. Але Австро-Угорщина хоче вкінці мира й ніщо інше. Кільман розуміє моє становище і каже, що він сам радше піде, ніж допустить до зірвання. Хай я — мовляв — подам йому моє становище на письмі, »ще зміцнить його позицію«. Так і сталося. Він зателеграфував це кайзерові.

Вечір. Кільман гадає, що завтра прийде до зірвання або до порозуміння.

28. грудня 1917.

Настрій млявий. Нові обурені вигуки з Крайцнах. Зате в полудне прийшла телеграма від Буше: Гертлінг — мовляв — мав доклад перед цісарем Вільгельмом і цей останній зовсім вдоволений. Кільман сказав мені: »Цісар є єдиною розумною людиною на цілу Німеччину«.

Ми погодилися врешті на »комісійну формулу«, себто, що в Бересті буде складена спеціальна комісія, яка має виробити у деталях план евакуації і голосування. Це такий-собі, ні добрий ні кепський, тимчасовий вихід із ситуації. Усі розізжаються домів з докладами, і найблище засідання відбудеться 5. січня 1918 р.

Росіяне знову трохи повеселішали.

*) Гра слів: Kühlmán kühl — в перекладі дотеп затрачується. — Прим. перекл.

Вечером, на банкеті, я виголосив в імені Росії і почвiрного союзу промову з подякою князеві Леопольдові. Він зараз таки дуже чемно відповів, але потім сказав мені: «адже це був просто напад!» Для мене самого мій виступ був теж несподіванкою, бо Німці просили мене промовити — щойно підчас самого бенкету.

В 10 годин вечером відіду до Відня.

Від 24. до 3. вранці я був у Відні. Дві довгі авдієнції у цісаря дали мені нагоду зреферувати йому про Бересть. Очевидно, що він цілком одобрює мій погляд, щоби заключити мир, коли це лиш якнебудь можливо зробити.

Я вислав довіреного мені чоловіка до окраїнних провінцій, щоби дізнатися, які поправді панують там настрої. Він повідомляє, що всі є проти большевиків, хто лише сам не є большевиком. Всі міщанські кола, селяне, коротко: всі, що щонебудь мають, тремтять перед червоними розбишаками й хотять Німеччини.

Терор, якого приноврвляє Ленін, не дасться, кажуть, описати. Навіть у Петербурзі все з найбільшою тугою бажає собі вмашерування німецьких військ, щоби визволитися від тих людей.

3. січня 1918.

Іду назад. По дорозі до Берестя, в 6 год. попол., я дістав на одній стації слідуучу шифровану телеграму від барона Гавча, який остався у Берестя:

»Сьогодні вранці надійшла із Петербурга по апараті Юза слідууча телеграма від російської делегації:

,Генералові Гофманові. До панів представни-

квів німецької, австро-угорської, болгарської і турецької делегації. Уряд російської республіки вважає річю потрібною вести дальші переговори на неутральному ґрунті і тому, пропонує перенести переговори до Штокгольму. Що торкається становища до пропозицій у тому виді, як їх поставила німецька й австро-угорська делегація у точках 1 і 2, то уряд російської республіки, а також Всеросійський Центральний Виконком Рад робітничих, салдатських і селянських депутатів, цілком згоджуються з поглядом, висловленим уже нашою делегацією, що ті пропозиції суперечать принципів національного самовизначення навіть у тому обмеженому формулюванні, як це зроблено в 3. точці відповіді-деклярації почвірного союзу з 12. м. м. Голова російської делегації: А. Йоффе. Майор Брінкман повідомив про вищенаведену телеграму німецьку делегацію, яка саме знаходиться у дорозі сюди. Кільман казав відповісти телефонічно, що він їде далі і нині ввечері приїде до Берестя».

Я, річ ясна, теж їду далі і вважаю російський маневр тільки звичайним »блефом«; якщо вони не приїхали би, тоді ми пічнемо переговори з Українцями, які вже там повинні бути.

У Відні я бачив із політиків: Бека, Бернрайтера, Гавзера, Векерле, Зайдлера і кількох інших. Всі повторяють в один голос: »Мир мусить бути підписаний — але сепаратний мир без Німеччини неможливий«.

Ніхто з них мені не сказав: як я це маю зробити, коли ані Німеччина ані Росія не прийдуть до голови по розум.

4. січня 1918.

У ночі впала страшенна метелиця; кальорифери в поїзді замерзли і сидіти в вагонах не дуже приємно. Досвітка в Бересті на бічних залізничних шляхах стояли поїзди Болгарів і Турків. Прегарна днина, студена, а повітря, мов у Сен-Моріц. Я пішов до Кільмана, зів з ним сніданок і перебалакав про стан у Берліні. Він казав, що там були незвичайно обурені. Кільман пропонував Людendorffові їхати з ним до Берестя і самому вести переговори. Одначе після кількогодинних балачок виявилось, що Людendorff у дійсности сам не знав добре, чого він хоче і щиро заявив, що на його гадку, зайве було би, щоби він їхав у Бересть, бо »він може там щонайвижче щось поспувати!«

О Боже! дай-же цьому, чоловікові частійше хвилини такого просвітлення! Здається, що весь цей гнів проти Кільмана має свої причини більше із заздрости, як із об'єктивних підстав і щоби ще світ не подумав, що мир став ділом »дипломатичної зручності«, а не воєнних успіхів. Здається, що цісар Вільгельм дуже відзначив генерала Гофмана і він разом із Кільманом натякають, що вони вдоволені вислідами своєї подорожі.

Ми нарадились над телеграфічною відповіддю до Петербурга, в справі відкликання конференції в Штокгольмі і щодо дальшої можливої тактики. Ми погодились на тому, що на випадок, якби Росіяне не приїхали, ми проголосимо перемиря і будемо приневолені взяти на себе ризик, як поставиться до цього Петербург. Щодо цього між Кільманом і мною панувала повна одностум-

ність. А проте настрої між нашими, як і між Німцями, був досить пригноблений. Нема ніякого сумніву, що як би Росіяне перервали переговори остаточно, тоді ситуація буде дуже прикра. Єдиним рятунком у цій ситуації є почати хутко та енергійно переговори з українською делегацією і ми взялись до цієї праці негайно, пополудне цього-ж дня. Отже є надія, що ми бодай із нею в менш-більше короткім часі добемось позитивних результатів.

Вечером після вечері прийшла телеграма з Петербурга, що їде делегація разом із міністром закордонних справ Троцьким. Цікаво було дивитись, які радощі охопили всіх Німців і аж тепер ця неждано-бурхлива веселість була доказом, якою сильною хмарою нависла над ними думка: »ану-ж Росіяне не приїдуть«. Нема сумніву, що це вже великий поступ і всі ми маємо вражіння, що тепер мир справді наближається.

5. січня 1918.

Вранці 7. год. кількох із нас поїхало із баварським князем Леопольдом на лови. 20—30 км. ми переїхали поїздом, а звідти у відчинених автах віхали у чудовий праліс, що має яких двіста-триста квадр. км. Воздух дуже холодний, але гарний, багато снігу та приємне товариство. Дичини менше як усі сподіялись. Адютант князя загнав дика, інший убив два зайці — ось і все. Вернулись ми в 6. год. веч.

6. січня 1918.

Нині почались перші переговори з українською делегацією, яка разом із своїм головою є в повному складі. Українці різко різняться

від російських делегатів. Вони багато менше революційні і непомірно більше цікавляться власним краєм як загальним соціалізмом. У дійсності: вони не цікавляться Росією, а виключно Україною і всі їх змагання спрямовані на те, щоби стати якомога хутше самостійними. Вони ще не зовсім ясно здають собі справу, чи це має бути повна міжнародня самостійність, чи самостійність у рямцях російської федеративної держави. Видко, що дуже інтелігентні українські делегати мають намір ужити нас як відбивної площини, щоби тим легше скочити на большевиків. Вони йшли на те, щоби ми признали їм самостійність, а тоді вони виступлять із цим *fait accompli* (довершеним фактом) перед большевиками, які будуть приневолені прийняти їх як рівноправних при підписуванні миру. Однак наш інтерес лежить у тім, щоби зеднати собі Українців для наших умовин миру або вбити клин між них і петербуржців. На їхні бажання щодо самостійности, ми заявили, що ми готові її признати, але тоді, коли Українці згодяться на такі три пункти: 1. Покінчити переговори в Бересті Литовському, а не в Штокгольмі; 2. Признати старі державні кордони між Австро-Угорщиною і Україною і 3. Признати, що одна держава не має права вмішуватись у внутрішні справи другої.

Характеристична річ, що на цю пропозицію ми не одержали досі ніякої відповіді!

7. січня 1918.

Передполуднем приїхали всі Росіяне під проводом Троцького. Вони прохали як стій пере-

дати, щоби їх виправдати, якщо вони не являтимуться за спільним столом, при обідах і вечерах. Зрештою їх і так не видно і відчувається, що тут повіяло зовсім іншим духом як в останнє. Німецький офіцер, який супроводив російську делегацію від Дюнабургу — капітан барон Лямезан, оповідав цікаві подробиці. Перш за все впенював він, що окопи біля Дюнабургу зовсім порожні і що крім кількох вартових нема там взагалі ніяких Росіян, далі, що на численних стаціях делегацію зустрічали різні представники населення і всі вони домагались миру. Троцький відповідав їм усім дуже зручно та прихильно, але він був щораз більше прибитий. Барон Лямезан мав вражіння, що Росіяне знаходяться в безнадійнім становищі, тому, що вони мають перед собою вибір: або вернутись без миру, або з миром поганим, а в обох цих випадках їх проженуть. Кільман сказав: *Ils n'ont que le choix à quelle sance ils se feront manger.* (Вони можуть хіба вибирати, в якому сосі хотять дати себе зісти). А я відповів йому: *Tout comme chez nous.* (Зовсім так само як ми).

Саме приходить телеграма із звісткою про демонстрації проти Німеччини в Будапешті. У німецькому консуляті повибивали шиби; добрий знак, який би то був настрій, як би мир захитався від наших домагань.

8. січня 1918.

Великий турецький везир Талаат Паша приїхав нині в ночі і саме був у мене. Здається, що він хоче підписати мир усякою ціною, але має намір при можливім конфлікті з Німеччиною мене висунути вперед, а самому лишитись за мо-

їми плечима. Талаат Папа це одна із найсильніших турецьких голів і мабуть один із найбільше енергійних політиків.

Перед революцією він був малим телеграфним урядовцем і належав до революційного комітету. Як урядовець він переловив урядову телеграму, з якої виходило, що революційні пляни відкриті і що все буде втрачене, коли не візьмуться негайно до діла. Він сховав телеграму, повідомив про неї Революційний Комітет і переконав його, що треба негайно виступити. Це вдалось: султана скинули із престолу, а Талаат став міністром внутрішніх справ. Із залізною волею він почав боротьбу із ворожою течією. Згодом став він великим везирем і разом з Енвер Пашою єднає волю та могутність Туреччини.

Нині пополудни п'ять представників союзних делегацій і Росії зйдуться разом на розмову. Пізніше буде пленарне засідання.

Засідання саме тепер відложили, бо Українці все ще не є готові із своїм приготуваннями. Пізно в ночі мав я розмову із Кільманом і Гофманом, в якій ми досить добре порозумілись щодо тактики. Я сказав ще раз, що я піду з ними за їхніми домаганнями аж до якнайдальших меж, одначе з менту, колиб Німці остаточно зірвали з Росією, я застерігаю собі повну свободу діяльності. Здається, що оба зрозуміли моє становище, головно Кільман, який, як би це залежало від нього, напевне не допустив би до того, щоби переговори закінчити нічим. Тісно беручи ми погодились, що будемо домагатись продовження переговорів у Бересті Литовському і то в ультимативній формі.

9. січня 1918.

Виходячи із принципу, що найкращою обороною є перший удар, ми рішили не допустити до слова російського міністра закордонних справ і негайно почали від свого ультиматум.

Троцький прийшов на засідання із великою промовою, але наслідок нашого наступу був такий великий, що він зараз попросив відкласти засідання, тому, що до нової ситуації треба нових рішень. Перенести конференцію до Штокгольму, це була би наша загибель, тому, що ніяким способом не можна би там придержати остронь большевиків від ріжних країн і там трапилось би нехитно те, чого ми пробували оминати тут із великим зусиллям: щоби нам не вирвали з рук поводів і щоби керми не перебрали в свої руки саме ці елементи. Тепер треба ждати, що нам принесе завтрішній день; або перемогу, або остаточний кінець переговорів.

Троцький — безсумнівно цікава, розумна людина і дуже небезпечний противник. Він має виімковий красномовний хист, таку бистроту та зручність відповідати як стій, які я рідко надibuвав, а при цьому все нахабство своєрідне для його раси.

10. січня 1918.

Щойно скінчилось засідання. Троцький у великій промові, розрахованій на всю Европу, свого роду справді гарній промові — відступив на всій лінії. Він приймає, як це заявив, німецько-австро-угорське «ультиматум» і лишається в Бересті Литовським, тому, що він не хоче зробити нам цієї приємности, щоби ми могли скинути вину за продовжування війни на Росію.

У зв'язку із промовою Троцького склали негайно комісію, що займеться розглядом прикрих територіальних питань. Мені залежало на тім, щоби попасти в комісію, бажаючи мати невпинну контролю над такими важними переговорами. Але це не було легко, тому, що ці питання торкались у дійсности Курляндії та Литви, отже не нас, а Німеччини.

Вечером мав я довгу нараду із Кіль- і Гофманом, підчас якої генерал і державний секретар досить гостро пересварились. Гофман запоморчений успіхом предложеного нами ультиматум Росіянам, хотів тягнути далі такий-же тон і «дати Росіянам ще один здоровенний удар по голові». Кільман і я були протилежної думки і домагались, щоби почати спокійні і ділові переговори, підчас яких можна би розяснити точку за точкою і кожную неясну відложити на бік. Аж тоді, коли скінчимо цю прочищуючу працю, тоді можна зібрати в одно всі неясні пункти і як буде треба, звернутись телеграфічно із запитом до обох цісарів за вказівками. Це безсумніву найпевніший шлях, щоби оминути невдачі і не вилетіти із певного шляху.

Новий конфлікт з Українцями. Вони домагаються признання їхньої самостійности і заявляють, що ідуть геть, якщо ми її не признаємо.

Адлер оповідав мені, що Троцький залишив у Відні свою бібліотеку, на якій йому сильно залежить, у якогось пана Бауера. Я сказав Троцькому, що якщо йому на цьому залежить, то я можу йому її казати переслати. Крім цього я поручив його опіці кількох воєнних полонених, нпр. Л. К. і В., з якими, як маю інформації, досить

погано поводяться. Троцький прийняв це до відома і заявив, що він є ворогом поганої поведінки із полоненими і обіцяв, що збере інформації. Але підкреслив, що це його прихильне становище не стоїть у ніякому звязку із справою бібліотеки і що він цю справу поладнав би і так в усякому разі. Бібліотеку хогів би мати.

11. січня 1918.

Передполуднем і пополудни довгі засідання комісії над територіяльними питаннями. З нашого боку є в ній Кільман, Гофман, Розенберг із своїм секретарем, моя покірна особа, Чічерікс, Візнер і Кольоредо. Росіяне були в повному складі, але без Українців. Я пояснив Кільманові, що я хочу брати участь тільки як помічник, тому, що німецькі інтереси тут без порівняння більше зачіплені як наші. Я тільки вряди-годи докидаю своє слово.

Пополудни Троцький зробив тактичну помилку. У промові, що доходила до великої різкості, він заявив, що ми граєм нещирю гру і що ми хочемо анексій, але ці анексії прикриваємо плащем самовизначення. Він на це ніколи не згодиться і воліє перервати переговори, ніж їх вести далі. Якщо ми були би чесні, то ми дозволили би на приїзд у Бересте представникам Польщі, Курляндії та Литви, щоби вони могли тут, незалежно від нашого впливу, висловити свої погляди. До цього треба додати пояснення, що від початку переговорів ішла суперечка за те, чи існуючі законодавні органи на окупованих територіях мають право промовляти від своїх народів чи ні. На цей проєкт ми відповідали, що так, а Росіяне що ні. Ми негайно прийняли пропози-

цію Троцького запрохати представників цих країн до Берестя, але додали, що признаючи їм право свідків, ми мусимо теж уважати міродатними їхні погляди.

Характеристично було стежити за Троцьким, як охотно був би він відкликав те, що сказав. Але він мерщій зорієнтувався в новій ситуації, заволодів собою і попрохав перервати засідання на добу, тому, що над такою далекосяжною відповіддю він мусить нарадитись із своїми товаришами. Сподіюсь, що Троцький не робитиме ніяких перепон. Було би добре, як би можна притягнути Поляків. Але найбільша перепона в тім, що і Німці не хотять Поляків, тому, що вони знають їхні протипруські настрої.

12. січня 1918.

Радек пересварився вчора із німецьким шофером і суперечка мала свій епільог. Ген. Гофман позичив Росіянам своє авто, щоби вони їздили для розривки. На цей раз авто не явилось на означений час, а коли Радек зробив шоферові сцену у грубій формі, Гофман узяв шофера в оборону. Троцький мабуть признав, що становище Гофмана було правильне, тому, що він заборонив усій делегації їздити для приємности. Так і дістали по носі. Добре їм так.

Ніхто й не бовкнув. Вони мають перед Троцьким побожну пошану. Коли Троцький є на засіданнях, ніхто із них не зважується відчинити губи.

13. січня 1918.

Гофман виголосив свою нещасливу промову. Він працював над нею цілими днями і був дуже гордий з її успіху. Кільман і я не затаїли перед

ним своєї думки, що він не осягнув нею нічого іншого крім того, що весь наш край пічне пас цькувати. Це зробило на нього деяке вражіння, яке зрештож зараз щезло після похвальної телеграми від Людендорфа. На кожний випадок становище загострилось, а це було зайве.

15. січня 1918.

✓ Сьогодні я одержав листа від одного із наших намісників, який звертає мою увагу на те, що катастрофа уже перед нашими дверима наслідком недостачі харчів.

Я негайно вислав на це цісареві таку телеграму:

»Щойно одержав я листа від намісника Н. Н., який потверджує всі мої побоювання, повторювані Вашій Величності стільки разів і стверджує, що нам загрожує безпосередня катастрофа від недостачі прохарчування. Становище витворене легкосердістю і нездарністю міністрів — жахливе, і лякаюсь, що тепер уже за пізно стримати катастрофу, якої можна сподіятися у найближчих днях. Мій інформатор пише мені таке: «Із Угорщини дістаємо тільки незначні запаси, з Румунії тільки 10.000 вагонів кукурудзи, отже нам бракує ще щонайменше 30.000 збіжжя, без якого ми попросту мусимо загинути. Коли я довідався про такий стан, я пішов до президента міністрів, щоби з ним порозмовляти про це. Я сказав йому, яке є становище і що за кілька тижнів зупиниться наш військовий промисл, рух залізниць і прохарчування армії буде неможливе і що армія мусить заломатись, а ця катастрофа мусить причинитись до розпаду Австрії, а також і Угор-

щини. Він відповідав мені на все це за кожним разом: »Так, це правда« і додав, що роблять усе можливе, щоби змінити цей стан, головню щодо постачання харчів із Угорщини. Одначе нікому, навіть Його Величності, не вдалось тут нічого зробити. Можна хіба мати надію, що якийсь Deus ex machina спасе нас від найгіршого нещастя«.

До цього я дописав:

»Я не маю слів, щоби влучно схарактеризувати апатію Зайдлера. Скільки разів і з якою настирливістю прохав я Вашу Величність остаточно всією енергією примусити Зайдлера з одного боку, а Гадіка з другого, щоби вони завели лад в оцих справах. Ще звідси в листі молив я Ваше Величство діяти, заки є час. Усе було надаремне«.

Я далі розвивав думку, що єдиною помічю було би дістати яко мога хутшу піддержку з Німеччини, а потім зареквірувати силоміць припаси, що без сумніву є ще на Угорщині. Врешті прохав я цісаря, щоби подав до відома цю телеграму австрійському президентові міністрів.

16. січня 1918.

Із Відня приходять оклики розпуки, які домагаються харчів. Прохають, щоби я негайно звернувся до Берліна за підмогою, бо інакше катастрофа — за дверима. На це я вислав таку відповідь ген. Ляндверу:

»Др. Кільман телеграфував до Берліна, але має мало надії на успіх. Усе надія в тім, щоби Його Величність, як я це радив, зараз, не гаючи, вислав сам телеграму до цісаря Вільгельма.

Я застерігаю собі право, після мого повороту,

виложити Його Величності свій погляд, чому неможливо далі вести закордонну політику, коли апарат прохарчування знаходиться в такій стадії як тепер. Ще кілька тижнів тому, Ви, Ексцеленціє, заявили зовсім позитивно, що ми зможемо дати собі раду до найближчих жнив».

Одночасно телеграфував я до цісаря:

»Телеграми, які приходять, стверджують, що ситуація стає в нас критичною. Щодо прохарчування то ми в силі оминати катастрофи при двох умовах: 1. Коли нам допоможе Німеччина, 2. коли ми використаємо цю тимчасову піддержку на те, щоби завести лад у наших харчевім апараті, веденім нище всякої критики і коли захопимо ще існуючі запаси на Мадярщині. Я змалював уже всю ситуацію др. Кільманові і він вишле телеграму до Берліна. Одначе він бачить це все в чорних колірах, бо Німеччина сама відчуває великі недостачі. Гадаю, що єдиною надією на успіх в цих заходах було би, як би Ваша Величність сам вислав негайно через воєнні органи телеграму просто до цісаря Вільгельма апаратом Юза. Прохайте в цій телеграмі, нехай він сам інтервеніює, щоби висилкою збіжжя стримати невідхильний вибух революції. Я звертаю ще виразно увагу на те, що початок заворушень у краю стане на перепоні остаточного підписання миру тут. Якщо тільки російські представники запримітять, що революція наближається, вони не підпишуть ніякого миру, тому, що всі їхні обрхунки основані на цьому.»

17. січня 1918.

Погані новини із Відня та його околиці; великі страйки наслідком зменшеної видачі муки

і зтяжність переговорів у Бересті. Слабкість віденського міністерства пахне трупом.

Я телеграфував у Відень, що маю надію небажком забезпечити запаси з України, якщо тільки вдасться у нас удержати спокій у найближчих тижнях і я благав цих моїх панів в імені всіх святощів, щоби вони зробили усе можливе і не псували миру. Цього-ж дня телеграфував я президентові міністрів др. Зайдлерові:

»Жалію глибоко, що не маю влади, щоби направити всі помилки зроблені органами, які піклуються харчами. Німеччина заявляє рішуче, що не може допомогти, бо сама має мало. Як би Ваша Ексцеленція і його установи своєчасно були звернули увагу, то було би ще можна довести запаси із Румунії. При теперішній ситуації я не бачу ніякого іншого виходу як зарекуїрувати у формі найбільшого насильства угорське збіжжя і вислати його до Австрії, аж до часу, коли зможе прийти румунське збіжжя і як надіюсь: теж українське«.

20. січня 1918.

Переговори скінчились тим, що Троцький заявив, що мусить предложити Петербургові на розгляд домагання Німців, які він сам прийняти не може, але обов'язується безумовно вернутись сюди назад. Він годиться, щоби покликати представників сусідніх країн, але тільки тоді, коли він сам їх вибере. Цього прийняти не можна. Переговори з Українцями — які без огляду на свою молодість виявили досить зрілості і які стараються використати сприятливу для них ситуацію — тягнуться дуже поволі. Спер-

шу вони домагались Східної Галичини для нової «України». Про це не могло бути й балачки. Тоді вони поскромнішали, але від часу, як у нас почались заворушення, вони знають, який наш стан і що ми мусимо підписати мир, щоби дістати збіжжя. Тепер вони домагаються окремих прав для Східної Галичини. Цю справу мусить рішати Відень і австрійське міністерство мусить сказати рішаюче слово.

Зайдлер і Ляндвер пояснюють ще раз телеграфічно, що без українського збіжжя катастрофи оминати не можна. На Україні є харчі і як би ми могли їх звідти дістати, тоді можна би оминати чогось найгіршого.

Становище таке: без привозу, зовні — каже Зайдлер — за кілька тижнів пічнеться масова смерть. Німеччина та Угорщина не дадуть уже нічого. Всі вістуні повідомляють, що Україна має високу надвижку збіжжя. Все питання в тому, чи ми дістанемо його в пору. Я маю надію. Та коли ми хутко не підпишемо миру, тоді в нас повторяться заворушення, а після кожної демонстрації в Відні мир стає дорожчий — тому, що пп. Севрюк і Левитський відчитують степень нашого голоду по цих заворушеннях, мов на термометрі. Як би люди, що робили ці демонстрації, знали, наскільки важчими зробили вони через це привіз харчів! Ми вже були так близько кінця переговорів!

Східно-галицьку справу залишу австрійському міністерству; її мусять вирішити у Відні. На себе беру холмську справу. Як довго є ще надія на поміч, я не можу і не маю права для то-

го, щоби зберігти польські симпатії, глядіти як сотні тисяч умирають із голоду.

20. січня 1918.

Подорож до Відня. Вражіння із заворушень ще більше як я собі уявляв, а їхній вплив катастрофічний. Українці вже не перебалакують із нами, а диктують!

У дорозі, читаючи попередні протоколи, я найшов замітки щодо розмов із Міхаелісом дня 1-го серпня. Ті замітки так передавали те, що сказав тоді заступник державного секретаря Штум:

»Міністерство закордонних справ стоїть у взаєминах з Українцями, а сепаратистичний рух на Україні дуже сильний. Для піддержання цього руху Українці поставили домагання, щоби їм обіцяли прилучити холмську губернію і територію східної Галичини із українським населенням. Як довго Галичина належить до Австрії, домагання щодо Східньої Галичини неосяжне. Інакше виглядала би справа, як би Галичина була приєднана до Польщі; тоді відступлення Галичини було би можливе«.

Імовірно ця сумнівна справа вже заздалегідь була вирішена Німцями.

Дня 22. січня рада рада, як вирішила українське питання. Цісар відчинив засідання, передаючи слово мені. Я змалював перш усього труднощі, що є порепоною підписати мир із Петербургом, відомі вже із наведених тут заміток мого денника. Я висловив сумнів, чи нам і нашим союзникам удасться добитись миру із Петербургом. Пізнійше я склав справоздання про переговори з Українцями. Я подав до відома, що Українці

спершу домагались відступити їм Східну Галичину, але я це відкинув. Так само поставили вони домагання щодо українських територій в Угорщині, але і це домагання я захитав своєю відмовою. Тепер вони домагають переполовинити Галичину і створити самостійну австрійську провінцію із Східної Галичини та Буковини. Я підкреслив далекосяжні наслідки, які може мати на дальший хід австро-польських взаємин рішення, що прийняло би українські постуляти. Українці мали би в заміну за це згодитись, щоби в мирнім договорі знаходитись ме торговельна умова, згідно з якою ми дістанемо негайно збіжжа. Далі Австро-Угорщина може домагатись, щоби до Польків, які живуть на Україні, прикладено принцип повної взаємности.

Я підкреслював виразно, що я вважаю своїм обовязком здавати справоздання про стан мирових переговорів і що рішення не може належати до мене, тільки до повної ради міністрів, а в першу чергу до австрійського президента міністрів. Австрійський уряд мусить рішати, чи ці жертви може взяти на себе чи ні, при чому я не полишив усім його членам найменших сумнівів, що на випадок, як би ми відкинули бажання України то імовірно не дійдемо з цим краєм до ніякого порозуміння і тим самим будемо приневолені вернутись із Берестя Литовського до хати без ніякого миру.

Після мене промовляв президент міністрів др. Зайдлер і перш усього підкреслив необхідність негайного підписання миру і розяснював справу утворення українського «Кроненлянду» головно із парламентарного становища. Президент міні-

стрів був тої гадки, що він без огляду на сподіянну гостру опозицію Поляків найде в парламенті дві третини більшості за прийняттям предложеного проєкту такого закону. Він не скриває того, що така розвязка стане причиною завзятої боротьби в парламенті, одначе ще раз підкреслив свою надію, що він зможе найти дві третини більшості навіть проти польських представників.

Після Зайдлера забрав слово угорський президент міністрів др. Векерле. Він перш усього висловив вдоволення, що Українці не дістали ніяких уступок щодо «русинів», які живуть на Угорщині. Відмежувати національності на Угорщині попросту неможливо. А угорські Русини є при цьому на такім низькім рівні культури, що їм не можна дати національної самостійности. Др. Векерле перестерігав дуже сильно, щоби не дозволити вмішуватись у внутрішні справи Австрії комусь зовнішньому і що такий крок дуже небезпечний, бо веде нас на похилу площину; ми мусимо стояти міцно на становищі, що монархія рішуче відкидає право вмішуватись в її справи зовні. Зясовуючи свої погляди Векерле висловився проти погляду австрійського президента міністрів.

Після цього я промовляв удруге, щоби пояснити, що я зповні свідомий того, які наслідки та далекосяжні небезпеки може привести за собою такий крок. Правдою є, що ми, роблячи цей крок, стаємо на похилу площину, але наскільки я не помиляюсь, ми вже давно, наслідком війни находимось на цій похилій площині і не можемо знати як далеко вниз можемо з неї впасти.

Я звертаюсь із позитивним запитом до др. Ве-керле, що має робити відповідальний керманіч закордонної політики, коли йому, одночасно і ав-стрійський прем'єр міністрів і оба міністри від прохарчування згідно заявляють, що угорська хар-чева підмога може нам дозволити ще пережити не більш як два місяці, а після цього катастрофа невідхильна, якщо ми не дістанемо з якогось ін-шого місця харчів. Коли др. Векерле перебив мені цей запит, тоді я сказав, що коли він, Ве-керле, забезпечить Австрію харчами, тоді я пер-ший з радістю погоджусь із його поглядом. Од-наче як довго він рішуче повторяє свою відмову, і заявляє, що не може нам нічим допомогти, так довго ми находимось у ситуації чоловіка, який для власного рятунку, мусить скакати із вікна 4-го поверху. Тоді цей чоловік не може думати про те, чи він поломить собі при цьому, ноги чи ні і воліє вибирати можливу, непевну смерть ніж певну. Коли ситуація дійсно така, що ми за два місяці лишимось без усяких харчів, то ми мусимо із такого стану зробити висновки. Після цього др. Зайдлер забрав слово ще раз і пого-дився вповні з моїми міркуваннями.

Підчас дальшої дискусії розглядали справу, можливості остаточної невдачі в австро-польській справі у звязку з українським миром. Говорили про те, яка ситуація може витворитись із цього. Секційний шеф др. Грац реферував це питання. Він підкреслив, що австро-польська справа не може мати успіху навіть на випадок, як би перего-вори з Українцями не вдалися, а то тому, що цьому стоять на перепоні домагання Німеччини. Німеччина домагається крім величезного обрі-

зання території із Конґресівки, знищити польський промисл, мати право володіти польськими залізницями і державним майном, а також перенести частину вонного довгу на Польщу. Таку ослаблену Польщу, ледве чи життєздатну, яка крім цього мусить бути ще й сильно невдоволена, ми не можемо прилучити до себе. Др. Грац боронив погляду, що розумнійше було би вернутись уже до програми, яку раз загально розглядали, а саме проєкту: залишити обіднану Польщу Німеччині, а зате прилучити до нас Румунію. Др. Грац розбирав питання звязані з цим пляном дуже подрбно.

Після цього цісар зясовував висловлені тут погляди так, що перш усього треба прямувати до миру, з Петербургом і Україною і що з Україною треба вести переговори приймаючи за підставу поділ Галичини. Питання про те, чи розвязку австро-польської справи треба дефінітивно покинути, таки не вирішили, а лишили його відкритим.

Наприкінці промовив ще спільний міністр фінансів Буріян, який так само як др. Векерле висловлював свої остороги щодо австрійського погляду на всю справу. Буріян підкреслював, що коли війна мусить змінити внутрішню структуру монархії то це перетворення повинно прийти із середини, а не із зовні, тому, що тільки тоді це може монархії принести спасення. Далі він підкреслив, що коли австрійський погляд щодо поділу Галичини візьме верх, то тут велику вагу матиме форма, в якій це зроблять. Барон Буріян радив, щоби дотичні клявзулі не втягати в мирний договір, але додати їх до тайного до-

датку до договору. На думку Буріяна це єдина форма, в якій можна ослабити важкі наслідки заходів, які бере на себе в цій справі австрійський уряд.

Такі записки про нараду найшов я в своїм деннику. Отже австрійський уряд був не тільки своєчасно поінформований про намірене порозуміння з Україною, але воно було підписане згідно з безпосереднім бажанням уряду, на його домагання та на його відповідальність.

28. січня 1918.

Вечером я приїхав у Бересть.

29. січня 1918.

Приїхав Троцький.

30. січня 1918.

Перше повне засідання. Нема сумніву, що революційні виступи в Австрії та Німеччині незвичайно підсилили надію Петербуржців на переверот і маю вражіння, що треба виключити можливість добитись із Росіянами до якогось вислідку. Вся атмосфера російських делегатів надихана виглядами на певний вибух світової революції в найблищих тижнях і вся їхня тактика зводиться до того, щоби виграти трохи часу і діждатись цієї хвилини. Засідання не довело до ніякого вислідку, тільки Кільман і Троцький запускали собі шпильки. Нині перше засідання комісії від територіяльних питань, в якій я буду проводити і реферувати територіяльні справи, що нас торкаються.

У новій констеляції єдиним цікавим фактом є те, що взаємини між Петербургом і Києвом значно погіршилися і що большевики взагалі не признають київської комісії самостійною.

1. лютого 1918.

Засідання в територіальних справах з петербурзькими Росіянами під моїм проводом. Моя мета використати ворожнечу між Петербуржцями та Українцями і бодай добитись миру з одними або з другими. При цьому я маю ще маленьку надію, що коли підпишемо мир з одними то це може мати такий сильний вплив на тамтих, що можливо дійде до мира з обома.

Як і можна було сподіватись, Троцький на мій запит, чи він признає, що Українці можуть самостійно вести з нами переговори про свої кордони, відповів якнайршуче, що ні. Тоді, після короткої виміни думок, я запропонував відложити засідання і скликати повне засідання, щоби київські та петербурзьські представники могли спільно порозумітися щодо цих питань.

2. лютого 1918.

»Я просив Українців отверто нарешті висловити свій погляд Петроградцям і успіх був аж надто великий. Образа і грубість, висловлені українськими представниками петроградцям сьогодні, були просто комічними і доказали, яка прірва відокремлює оба правительства, і що не наша вина, коли ми не можемо з ними заключити одного договору. Троцький був у такому пригніченому настрою, що викликав жаль. Цілковито блідий, з ши-

роко розкритими очима, він нервово щось малював на бібулі. Великі краплі поту, текли з його лица. Він, мабуть глибоко відчував приниження від образ, які наносили йому його співгромадяне в присутности ворогів».

Щойно вийшли звідси два брати Ріхтгофени. Старший застрілив яких 60 чужинних летунів у воздушних боях, а молодший «лише» 30. Старший має лице молодої, гарної дівчини. Він оповідав мені «як це робиться». Це дуже просто; треба тільки підхити дуже близько до ворожого летуна ззаду і стріляти наперед себе — тоді ворог паде вниз. Чоловік мусить тільки перемогти в собі «свинячу природу» і не лякатись, що підіде до ворога занадто близько. Сучасні герої.

З нагоди приїзду, обох Ріхтгофенів оповіли мені дві гарні історії.

Англійці призначили нагороду за голову старшого. Коли Ріхтгофен про це довідався, він скинув до них клаптик паперу, із заявою, що хоче влекшити їм роботу і що для того, щоби його легше було пізнати він помалює свій літак різко червоною фарбою. Коли на другий день всі літаки під його командою вилетіли із ганґарів, усі вони були помальовані на червоно. Один за всіх, усі за одного.

Друга історія: Ріхтгофен і якийсь Англійць кружляли довкола себе і обстрілювали себе як божевільні. Вони наближались до себе щораз більше і вже могли виразно пізнавати себе по обличчах. Нараз щось цеується в скорострілі Ріхтгофена і він не в силі більше стріляти. Англій-

ещь глядять на нього здивований і коли зрозумів становище Ріхтоґфена, киває йому рукою, повертає і відлітає геть. Fair play! (Чесна гра). Я хотів би знати цього Англієця, щоби йому сказати, що він у моїх очах є більшим, ніж стародавні герої.

3. лютого 1918.

Відїзд до Берліна. Кільман, Гофман, Кольоредо.

4. лютого 1918.

Приїзд у Берлін. Пополудни не було нічого, бо Німці радились між собою.

5. лютого 1918.

Весь день засідання. Я кілька разів гостро перемовився з Людендорфом. Бажана ясність, що-правда, ще не найдена, але ми вже на дорозі до неї. Крім розяснення тактики для Берестя, річ у тому, щоби остаточно раз на письмі ізясувати, що ми маємо обовязок боротись лише на те, щоби вдержати передвоєнний стан Німеччини. Людендорф перечив цьому різко і сказав: «Коли Німеччина підпише мир без користи, тоді вона програла війну».

Коли суперечка загострювалась, Гертлінг потягнув мене за рукав і шепнув: «Лишіть його; ми оба зробимо це без Людендорфа».

Я приготую негайно проєкт і перешлю Гертлінгові.

Вечером: вечера у Гогенльоге.

6. лютого 1918.

Вечером приїзд до Берестя. Візнер працював невтомно і знаменито. Ситуація прояснилась ще й тому, що приїхав провідник австрійських Русинів (Ruthenen) Микола Василько, і хоча він, видно захоплений ролею, яку грають у Бересті його українські земляки з Росії — висловлюється більше націоналістично, ніж раніше — наскільки я це знаю — у Відні, все-ж таки нам удалось нарешті вияснити мінімальні українські домагання. Я радив у Берліні, щоби переговори з Українцями закінчити якомога швидше. Після цього я почав би в імені Німеччини розмову з Троцьким і побачив би, чи не можна би з ним у розмові віч-на-віч розяснити, чи з ними існує можливість порозуміння чи ні. Це ідея Граца. Після деяких аргументів з цим погодились і

7. лютого 1918.

я мав розмову з Троцьким. Я взяв із собою Граца, який сильно перевищив усі мої сподівання щодо його особи. Спершу сказав я Троцькому, що маю вражіння, що ми стоїмо безпосередно перед розривом переговорів і відновленням війни і тому я хотів би знати, чи цього не можна ніяк оминати, заки ми зробимо цей крок далекосяжний у своїх наслідках. Тому я прохав пана Троцького, нехай він мені скаже щиро та ясно, на які умовини він міг би згодитись. На це Троцький заявив ясно та щиро, що він зовсім не є такий наївний, як ми собі це уявляємо і що він добре знає, що сила є найсильнішим

з усіх аргументів, отже що центральні держави можуть відобрати Росії її окраїни. Він уже багато разів хотів у нарадах перекинути кладку для Кільмана, кажучи йому, що тут зовсім не йде справа про свободне право самовизначення народів в окупованих землях, а попросту про голу, брутальну анексію і що він мусить підчинитись силі. Він ніколи не виречеться своїх принципів і ніколи він не признасть, що така інтерпретація є самовизначенням народів. Німці можуть коротко та ясно заявити, яких кордонів вони домагаються, а він тоді ствердить перед цілою Європою, що тут маємо до діла із брутальною анексією, але що Росія є надто слаба, щоби проти цього боронитись. Тільки Моондсунські острови видаються йому нестраним кусником. Далі — і це дуже характеристичне — заявив Троцький, що він ніколи не згодиться на те, щоби ми підписали мир з Україною, тому, що Україна не є вже в руках Ради, а його військ. Україна є частиною Росії і тому мировий договір із нею означатиме, що ми вміщуємось у внутрішні справи Росії. А справи здається стоять так, що яких 10 днів тому російські війська ввійшли в Київ, але від того часу їх знову вигнали і Рада, як і ранійше, має владу в своїх руках. Чи Троцький про це не знає, чи він свідомо бреше, то не маю певности щодо цього, — але таки мені здається, що правдивіше є перше.

Остання надія дійти до порозуміння з Петербургом розвіялась. У Берліні переловили відозву петербурського уряду, яка нацьковує німецьких жовнірів, щоби повбивати кайзера та генералів і побрататись із Совітами. На це

прийшла телеграма цісаря Вільгельма до Кільмана з розказом, щоби всьому покласти край і крім Курляндії та Литви домагатись ще не-окупованих територій Ліфляндії та Естонії — всього, і не оглядатись на ніякі права самовизначення народів.

Нахабство цих большевиків робить переговори неможливими. Я не можу докоряти Німеччині, коли така поведінка її обурює. Але-ж і приказу з Берліна виконати не можна. Не можемо ще втягати до цього всього Ліфляндії та Естонії.

8. лютого 1918.

Нині вечером маємо підписати мир з Україною. Перший мир у цій жахливій війні. Та чи Рада таки дійсно сидить ще в Києві? Василько показує мені телеграму апарату Юза з датою 6-го ц. м. з Києва до тутешньої української делегації, а Троцький відкинув мою пропозицію, щоби вислати туди на місце австрійського офіцера генерштабу, нехай привезе автентичну звістку. Виходить, що його твердження, буцім-то большевики заволоділи Україною було таки хитрощами! Крім цього повідомляє мене Грац, що Троцький з яким він розмовляв нині вранці про наш намір ще нині підписати мир з Україною, був дуже пригноблений. Це зміцнює мою постанову: підписати. Грац умовився з Петербуржцями щодо засідання на завтра і там стане ясно, чи порозуміння ще можливе або чи невідхильним є зірвання. Як не як, а нема сумніву, що берестейське інтермеццо йде до кінця швидкою ходою.

Після підпису миру з Україною я одержав від цісаря таку телеграму:

»Цісарський поїзд 9. лютого 1918.

»Глибоко зворушений і втішений відомістю про заключення миру з Україною, висловлюю Вам, дорогий графе Чернін, од всього серця вдячність за вашу доцільну і успішну роботу. Вашим зусиллям ви створили найкращий день мого, до цього часу так багатого турботами правління, і я молю всемогучого Бога, щоб він і далі підтримував Вас на тяжкій шляху на благо імперії і її народів. — *Карло*«.

11. лютого 1918.

Троцький відмовляється підписати. Війна скінчена, а миру нема.

Руйнуючий вплив віденських заворушень видний ясно із такої звістки від п. Скшинського з 12. лютого 1918. Скшинський пише: »Я довітуюсь із достовірного джерела, що Франція висловила такий погляд: »Ми вже були схильні почати балачки з Австрією. Тепер питаємо себе, чи вона ще має на стільки сили, щоби відограти ролю, яку ми хотіли їй дати. Лякаємось будувати всю політику на державі, якій імовірно загрожує доля Росії«. І Скшинський додає до цього: »В останніх днях чув я таке: Рішили ще трохи заждати«.

Тому-то наше становище підчас переговорів із Петербуржцями було таке. Не можна було ніяк спонукати Німців, щоби вони погодились із становищем, що Курляндії та Литви треба зріктись. Фізичної сили ми не мали. З одного боку, на нас натискав найвищий воєнний провід, а з другого боку зробила це неможливим нечесна гра

Росіян. Тому ми мали перед собою альтернативу: або відділитись від Німеччини при підписі миру і підписати сепаратний мир або разом із трьома союзниками приготувати мир, який міститиме в притаєній формі анексію російських територій.

Перша альтернатива мала в собі ту велику небезпеку, що в почвірнім союзі вже тепер замітна щілина зросте до величини безодні. Почвірний союз не міг уже видержати таких експериментів. Ми мали перед собою ще останнє воєнне зусилля, яке треба було зробити і одноцільності почвірного союзу не можна було порушити за ніяку ціну. З другого-ж боку йшла небезпека, що Вільсон, єдиний державний діяч у світі, який готов був піддержувати мир спільного порозуміння, готов через наш мировий договір змалювати собі зовсім фальшивий образ щодо наших намірів. Я сподіявся тоді — і в цьому я не помилився — що ця талановита голова зрозуміє ситуацію і побачить, що ми находились у примусовім становищі. Його промови, виголошені на нашу адресу після Берестейського миру, потвердили правдивість моїх здогадів.

Мир з Україною підписаний під натиском голоду, що вже почався. Він має на собі характеристичні риси свого походження. Це правда. Але правда і те, що дарма, що ми з України дістали багато менше, як ми сподіялись, без її підмоги в харчах ми взагалі не були би в силі прожити до нового врожаю. Статистика стверджує, що весною і літом 1918. р. приїхало до нас з України 42 тисячі вагонів. Такі харчі були неможливо дістати з якогонебудь іншого місця. Таким робом мільйони людей спасло себе від

голодової смерті; нехай подумають про це ті, що критикують берестейський мир.

Одночасно нема сумніву, що в Україні були такі великі запаси, що в Австрію можна було постачити без порівняння більше вагонів, як би апарат збірки харчів і транспорту був краще наладжений.

Державний секретар від прохарчування дав мені в травні 1918 р. такі статистичні дані з дозволем подати їх до прилюдного відома.

Короткий огляд організації ввозу збіжжя з України. *(На підставі берестейського миру)*. Ось результати:

Коли після великих зусиль дійшли ми до деякого порозуміння з Німеччиною в справі поділу українських поїздів, ми вислали до Києва місію, в якій находились не тільки державні урядовці, але люди з найкращими даними та найбільшим досвідом, яких тільки уряд міг притягнути до праці.

Також Німеччина та Угорщина вислали своїх фаховців, а між ними були особи із кільканайцятилітнім досвідом у збіжевій торгівлі, що служили у збіжевих фірмах німецьких і союзних держав (нпр. бувший голова відомої французької збіжевої фірми Люї Драйфус).

Офіціальна місія приїхала до Києва в березні і почала свою працю негайно. Та вже в досить короткім часі можна було розглянутись, що ця праця надibuє незвичайні труднощі.

На місце українського уряду, який заявив у Берестю Литовському, що має ще яких мільон тон харчів до вивозу, прийшло за той час інше міністерство. Кабінет, що мав владу не виявляв ніякої спеціальної охоти або бодай поспіху, щоби

додержати зобов'язання у таких розмірах, а навпаки, старався доказати, що це з ріжних причин річ зовсім неможлива.

Треба додати до цього і те, що у берестейським договорі була застережена формально виміна поїзду на поїзд, вивіз одних товарів за привіз інших товарів, а тимчасом ані Німеччина ані Австро-Угорщина не були навіть приблизно у стані постачати такі товари у виміну (Україна домагалась головно текстильних виробів).

Таким робом треба було подумати про те, щоби закуплені товари дістали спершу на борг і український уряд висловив згоду аж після довгих і зовсім непростих переговорів дати нам кредит у валюті (за порукою у марках і коронах). Коли дотичні договори закінчено, обі центральні держави одержали загально суму 643 міл. карбованців.

Зате рублевий синдикат, створений під проводом найвищих німецьких фінансових кол, з участю банків Берліна, Відня та Будапешту, проявив у перших місяцях дуже слабу діяльність.

Вже сама організація цього синдикату була зв'язана з великими труднощами, а головно втрагою часу і вкінці цей апарат показав себе важким. На кожний випадок він приніс нам невелику суму рублів, так, що зорганізовані закупи на Україні, головно в початках, терпіли на хронічну недостачу гроша.

Зрештою, як би грошеву справу полагодили, то поважна зміна могла зайти тільки в кількох округах з більшими запасами, тому, що основною перепоною була недостача запасів. Факт, що Київ і Одеса сами пережи-

вали постійну, кризу, недостачі хліба, є найкращим доказом цього становища.

На Україні можна було запримітити, що наслідки чотиролітніх воєнних ферментів і большевицької руйниницької роботи (жовтень 1917 р. і березень 1918) виступають у гострій формі; управа ріллі та доходи впали скрізь; а там, де були ще запаси, большевики або нищили їх відступаючи на північ або в частині забирали їх із собою. Все-ж таки взяті заходи дали в краю сякі-такі скромні наслідки і ми працювали над відбудовою закупної організації. Первісного нашого плану і Німеччини: щодо свободних закупів на Україні не можна було здійснити, тому, що український уряд заявив охоту, налагодити таку організацію сам і тримався цього дуже заздро та завзято. Та одночасно по селах упав усякий авторитет наслідком революції та большевицького наїзду; селянство охопили крайні настрої а революціонери захопили та шматували маєтки. Таким робом авторитет уряду зовсім не вистарчав на те, щоби можна було зібрати збіжжя; з другого-ж боку він був таки досить великий (доказом цього різні випадки), коли треба було робити нам труднощі, а навіть класти перед нами непролазні перепони.

Отже треба було порозуміватись з урядом себто йти з ним на компроміси. Ми добились цього після кількатижневих переговорів і то вкінці під сильним дипломатичним натиском. 23. квітня 1918. ми підписали договір.

Цей договір казав про створення німецько-австрійсько-угорської господарської централі. Кажучи практично мала це бути велика установа

для закупів збіжжа, де центральні держави мали поставити цілу громаду найбільше досвідчених своїх збіжжєвих фаховців, ознайомиених із російськими обставинами на протязі довголітньої праці.

Та заки ще наладжувався цей апарат, у Відні (під впливом свіжих подій з нагоди цісарської подорожі до північної Чехії) втратили терпець. Військові кола не могли довше глядіти на працю торговельної цивільної організації на Україні, що була під військовою окупацією, і генеральний штаб спонукав цісаря видати наказ, що австро-угорські відділи війська в окупованих частинах перебирають на себе всю владу. Для переведення цієї акції вислали в Одесу одного генерала (що був досі в Румунії) і з того місяця він дав почин до сепаратної військової діяльності. Як засобів платности вживали корон, які одержали з Відня. Цісарським розпорядком мусіла центральна воєнна установа для торгівлі збіжжам передати воєнному міністерству 100 мил. корон для його вжитку і цю суму справді виплатив йому фінансовий департамент згаданої установи.

Ця військова діяльність і форми її переведення підорвала сильно у процесі своєї організації працю цивільних органів і незвичайно пошкодила нашій валюті через сильну висилку коронових банкнотів на Україну. Коронові банкноти діставшиєсь в обіг на Україну перейшли контрабандою через Швецію на скандинавські та голландські ринки збуту і без сумніву причинились кілька місяців пізніше до відомої знижки курсу корони.

Військова сепаратна діяльність австро-угорських органів зустрілась із гострим осудом Німеччини і коли ми находились у найбільше критичній недостатці харчів (половина травня) і мусіли прохати німецької помочі до нових жнив, нам дали її тільки з таким застереженням, що відокремлена діяльність Австро-Угорщини відпаде на майбутнє і що провід на Україні переходить виключно в німецькі руки.

У той час були надії на більший довіз, головню з Бесарабії, де Німці зорганізували апарат постачання, а Румунія обіцяла виконати поставлені домагання. Одначе і ця надія розвіялась так само як розвіялись що-раз більше в червні та липні вигляди на поміч з України. Там щезли всі більші запаси, а при цьому апарат їх постачання ніколи не був паладаний, тому, що його напустили наші військові органи через свою систему купувати харчі по найвищих цінах.

Підчас цього йшла підготовка для збірки жнив з 1918 р. Апарат постачання станув на трохи тривкіїших підставах і поширився, ми навязали необхідні особисті звязки і були вигляди, що із краю можна би вивезти більшу скількість запасів. Але перш усього треба було заспокоїти потреби українських міст, де вже кілька разів панував стан голоду, далі потреби українського війська і дуже значної окупаційної армії німецької та австро-угорської.

Український уряд дав дозвіл на вивіз з тим, що раніше треба зробити запаси для всіх потреб згаданих вже груп, і з цим поглядом треба було згодитись.

Хутко можна було переконатись про незви-

чайний упадок управи ріллі в усьому краю — що було наслідком уповні непевних правових обставин, витворених аграрною революцією. Місцеві люди під впливом цих подій зовсім не виявляли охоти давати дозвіл на вивіз харчів і попросту дійшло до того, що повіти зачиняли свої кордони — зовсім так само, як ми це пережили і в себе.

Та перш за все можна було відчутти дуже сильну пропаганду (вже й раніше помітну) агентів Антанти, що використовували німецькі військові невдачі. Становище уряду, якого посадила Німеччина в Києві, було незвичайно слабе. При цьому в усій країні працювали проти нашої організації большевицькі елементи із зростаючим успіхом. Усе це стануло на перепоні праці в вересні та жовтні — а після цього прийшов розпад.

Також і труднощі справи транспорту були незвичайні. Перевіз харчів треба було спрямовувати або через Чорне Море, а звідти вверх Дунаєм, або через Галичину. До цього бракувало нераз вагонів, а на Україні — вугілля. Доходило навіть до спротиву тамошніх залізничників, підбунтованих большевиками, і багато більше цього роду історій.

Дарма, що недостача запасів на самій Україні і наші обмежені грошові засоби відносно Росії довели до того, що надії, які ми мали підписуючи берестейський договір, не здійснились навіть приблизно, треба таки рішуче ствердити, що в боротьбі із незвичайно великими труднощами ми зробили все, що було в людських силах. Головно ми використали якомога ситуацію тим, що по-вибирали до праці найбільше відповідних і найбільше досвідчених людей із ріжних збіжєвих фірм.

Врешті треба звернути ще увагу на факт, що організаціям ввозу збіжжа часто шкодила широка сіть контрабанди, веденої головно в Галичині. Тому, що при такому ввозі збіжжа контрабандним шляхом висока українська данина, наложена на вивіз, стала дуже важкою, найвищі ціни, назначені українським урядом, зростали щораз більше. Зрештою і Віденці теж причинились до розвитку цієї контрабанди. Схвилювання, яке панувало між керманічами віденського уряду, і дуже часто повторювана там критика власних розпорядків, заки вони ще могли дати якінебудь висліди, принесло великі шкоди. Не можна промовчати і того, що Німеччина також вела чималу неофіціальну контрабанду і сприяла їй, а це мало недобрий вплив на урядові організації ввозу і приневолювало австрійські органи робити те саме.

А проте без огляду на всі труднощі, налаштований апарат, як видно із цього огляду, доставив договірним державам харчі в досить поважній кількості, а саме: яких 240.000 вагонів, хоча, що-правда, ця скількість не відповідала первісним сподіванням.

ОГЛЯД

*вивозу з України харчів від весни до жовтня
1918 р.*

1. Предмети »Военної Збіжевої Організації Вивозу«.

(Збіжжа, мука, овочі, споживчі середники, насіння).

Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія та Туреччина вивезли разом 113.421 тон; з цього для

Австро-Угорщини 57.382 тон; (у цьому збіжжя та муки було 46.225 тон).

2. Предмети »Австрійського Центр. Закупного Т-ва«:

	Разом:	3 цього для Австро-Угорщини:
Масла, товщу, сала	3,329.403 кільо	2,170.437 кільо
Оливи, олію	1,802.847 „	977.105 „
Сира	420.818 „	325.103 „
Риб, рибних консерв, оследців	1,213.961 „	473.561 „
Свиней	105.542 штук (36,834.885 кіль.)	55.421 штук (19,505.760 кіль.)
Копей	95.976 штук (31,625.175 кіль.)	40.027 штук (13,165.725 кіль.)
Соленого мяса	2,927.439 кільо	1,571.569 кільо
Яець	75.200 скринь	32.433 скр.
Цукру	66,809.969 кіль.	24,973.443 кіль.
Різних харчів	27,385.095 „	7,836.287 „
Разом	172,349.556 кільо	61,528.220 кільо
і яець	75.200 скринь	32.433 скр.
	(разом 30.757 вагонів)	(разом 13.037 ваг.)

Наведені тут в обох пунктах предмети мають вартість приблизно 450 міл. корон.

Розміри харчів, привезених неофіціально шляхом контрабанди, оцінюють договірні держави приблизно на 15.000 вагонів (менш-більше половина офіціального ввозу).

* *

Так скінчилась фаза, пережита нами, що видалась нам тоді важною, а яка не була нічим біль-

Wir Wilhelm,
von Gottes Gnaden
Deutscher Kaiser, König von Preußen
usw.

Arkunden und bekennen hiermit:

Перша сторінка ратифікаційної грамоти — німецький текст.

Nachdem von Unserem Bevollmächtigten und den Bevollmächtigten Seiner Majestät des Kaisers von Oesterreich, Königs von Böhmen usw. und apostolischen Königs von Ungarn, Seiner Majestät des Königs der Serbinnen und der ukrainischen Volksrepublik am 9. September 1918 in Streeß-Stonoff ein Friedensvertrag zwischen Deutschland, Oesterreich-Ungarn, Bulgarien und der Türkei einerseits und der ukrainischen Volksrepublik andererseits unterzeichnet worden ist, und nachdem dieser Vertrag, der in der deutschen Ueberschrift wörtlich also lautet:

Uns vorgelegt und von Uns geprüft und im allen Einklang Unseren Wünschen gemäß besunden worden ist, so erklären Wir daß Wir den vorstehenden Friedensvertrag genehmigen und ratifizieren, auch versprechen, ihn erfüllen und ausführen zu lassen.
 Zu Urkund dessen haben Wir die gegenwärtige Ratifikationsurkunde vollzogen und mit Unserem Insigne versehen lassen.

Ergeben Großes Sommerquartier, den 2. März 1918.

Handwritten signature of Kaiser Wilhelm II
 W. II.

Ratifikationsurkunde

Im Reichsamtstag zu Wien am 10. März 1918, Streeß-Stonoff, wurden nach der Zahl der Stimmen und der Stimmenzahl folgende Urkunde angenommen.

Друга й третя сторінка ратифікаційної грамоти німецького тексту.

ше, як фазою без дальшого значіння, тому, що не мала тривкого впливу.

Хвилі війни перейшли понад Берест. Литовським договором і змили його, як змиває приплив моря палату, з піску на побережі.

Термін «хлібний мир» не я найшов, а бурмистр Вайскіхнер, коли витав мене промовою в імені віденської мійської ради на залізниці. Мільони людей, яким 240.000 вагонів врятувало життя можуть повторяти ці слова без глумливої усмішки.

ГЕН. М. Ф. ГОФМАН

Берестейський Мир

(Із твору „Війна прогайнованих нагод“)

»...Переведення заключеного перемиря в життя надибало на великих частинах фронту на перепони. Не то, щоб російські війська не хотіли перемиря, але вони — однаково на південному фронті, що й на Кавказі — взагалі не признавали петербурській большевицькій делегації права заключати перемиря. Із комісій, які були призначені задля детального переведення умов перемиря, лише одна комісія, призначена на північний відтинок, могла дістатися на місце свого осідку, до Динабургу; зате комісія, призначена на південну ділянку фронту, покищо не могла фронту переступити.

Перемиря заключено з метою уможливити мир поміж Росією з одного боку та почвірним союзом з другого. Задля переведення цього в діло не гаючись зібралися представники чотирьох держав у Берестю Литовському. Як представник Німеччини приїхав державний секретар фон Кільман. Із доручення Найвищого Військ. Командування приділено мене до державного секретаря як представника Командування. Я був підпорядкований секретареві і мав лише право висловлювати бажання та міркування Найвищого Командування і, коли треба, протестувати проти заходів держав-

ного секретаря. Хочу ще особливо підкреслити, тому, що загал звик скидати відповідальність за все те, що сталося у Бересті, та головню за пізнійший мировий диктат, — на Військове Командування і на мене, як його представника. Це тактика фальшива. За перебіг переговорів і заключення мира несе відповідальність тогочасний канцлер граф Гертлінг і державний секретар для закордонних справ.

Представником наддунайської монархії був граф Чернін, розумна й елегантна людина, на жаль із цілком розхитаними нервами. Він був глибоко пересвідчений, що Австро-Угорщина мусять завалитися, якщо швидко не добуде мира. Заволоділа ним всеціло одна лише думка, а саме: бажання, за всяку ціну, бодай із Росією поладнати та привезти з собою до дому якийсь мир.

Болгарській місії проводив міністр Попов, досить незряча поява, з вузьким політичним овидом, але може саме тому тим більше впертий. Розумний президент міністрів Радославов приїхав щойно пізнійше, так само турецький великий везир Талаат. Покищо представником Туреччини був турецький посол у Берліні, колишній великий везир Гаккі, надзвичайно зручний і второпний дипломат, а також державний секретар для закордонних справ Мессімі-Бей.

Провідниками російської делегації були тимчасово Йоффе, Камєнєв і профєсор Покровський.

Приміщення численних місій (разом понад 400 осіб) та їх прохарчування було, очевидно, річю нелегкою. Але метка мешканєва управа і меткі завідуючі ріжними старшинськими харчевими станицями перебороли труднощі. В бу-

динку колишнього російського театру, який здебільша зберігся, уладжено на засідання велику салью, у якій можна було гаразд поміститися. Для переговорів у вущому гурті стояла до розпорядження менша салья, у якій раніш були ведені переговори про перемир'я.

Швидко після приїзду Кільмана і Черніна запрошено мене до розмови, яку вони завели на тему перших заходів, які слід розпочати. Передусім річ ішла про відповідь Росіянам на їх мирову пропозицію, яка — однаково, що й поклик до заключення перемир'я — зверталася до «всіх», аби спільно засісти за зеленим столом і закінчити бої. Російська пропозиція казала про мир без анексій.

Державний секретар фон Кільман був того погляду, що Німеччина може прийняти цю пропозицію, якщо нею можна притягти за зелений стіл держави Антанти. Він казав, що полагода проблеми окраїнних держав — Польщі, Литви й Курляндії — не входить в обсяг анексій, бо законно для цього покликані представники тих держав уже давно рішили відділитися від Росії добровільно та дальше урегулювання своєї будучої державно-правної позиції залишити Німеччині чи пак осереднім державам. Очевидно, що тим паче граф Чернін був приготований прийняти мир без анексій, і він мусів годитися на нього, якщо йому вдавалося дійти на цій базі до переговорів з ворожими державами, які рішили були вже розподіл Австро-Угорщини.

Тому оба державні діячі погодилися на відповідь, яка без застережень признавала мир без анексій, «якщо держави Антанти також заявлять

себе готовими приступити до переговорів під тими самими умовами». Ця відповідь мені не подобалася. З одного боку вона, підхоплюючи російський стиль, мала цілу низку зворотів, які були мені дуже немілі, а далше — вона була по суті брехнею. Вона спиралася на умовному реченні: »Якщо також держави Антанти...« ітд. Я вважав, що краще було би стати просто на ґрунт фактів і відповісти Росіянам, що вправді осередні держави є готові переговорювати про загальний мир, на що доказом є численні мирові пропозиції і резолюція німецького парламенту, проте російська мирова делегація не має ніякогоісінького уповноваження говорити за інші держави Антанти, і що тому можна вести переговори єдино про сепаратний мир Росії з почвірним союзом, — хіба, що Росіяне викажуться якимось таким уповваженням.

Я висловив державному секретарові мої сумніви. Він стояв при своєму. Тому, що безпосередньо перед своєю подорожею до Берестя Литовського він був разом із канцлером в Головній Кватирі, я мусів прийняти під увагу, що там певне говорилося поміж найвищим державним проводом і найвищи військовим командуванням про те, як треба поводитись, — і тому я замовк.

Коли прийшлося під відповіддю до Росіян покласти підписи, Болгари висунули поважні труднощі. Міністр Попов заявив, що, мовляв, їм — Болгарам — при заключуванні союзу обіцяно деякі сербські провінції і Добруджу і тому вони зовсім не думають наражати ці обіцянки на скреслення того рода підписом. Вони, мовляв, прилучилися до війни задля анексії і не мають наміру

зрікатися їх. Даремне Кільман і Чернін витрачували до Попова скарби свого красномовства і хоч йому, сотній раз товкмачили, що він на жадну небезпеку, не наражується, що тут річ іде лише про те, аби на вступі до переговорів зробити добре вражіння, що нема виглядів, аби Англія і Франція до переговорів приєдналися, і що всі складані тепер осередніми державами заяви траплять вартість, якщо саме Антанта не схоче переговорювати — він казав уперто «ні».

Генерал Ганчев, другий болгарський делегат, показався податливішим і приступнішим для дипломатичної льогіки. Він телеграфував широко цареві Фердинандові і перевів у нього, що наказали Попову підписати. Мессімі-Бей мав теж сумніви, чи підписувати, але послухав Черніна й Кільмана швидше, ніж Болгари. 24. грудня передано Росіянам відповідь. Передтим удалося мені скреслити деякі занадто щодо форми принижуючі звороти, або змінити їх.

Росіяне тріюмфували і дуже вдоволені телеграфували до Петербурга. За згодою обох сторін треба було тепер десять днів чекати, чи Антанта зголоситься до участі в мирових переговорах.

Державний секретар фон Кільман і граф Чернін запропонували Росіянам не гаяти бездільно тих десять днів, тільки негайно створити низку комісій і казати їм зараз таки взятися за обробітку поодиноких частин мирового договору. Росіяне згодилися на те. Особисто Йоффе хотів використати з кількома добродіями час, щоби ще раз заглянути до Петербурга. Він натякнув, що відтіль товаришити йому буде мабуть комісар для закордонних справ Троцький.

Вміжчасі я набрав із принагідних розмов щораз певнійше вражіння, що Росіяне фальшиво зрозуміли заяву наших дипломатів та що вони переконані, що мир без анексій віддасть їм назад польські, литовські і курляндські губернії. Моє вражіння потвердила розмова, яку майор Брінкман мав з російським підполковником Фокке. Фокке цілком отверто висловив надію усіх Росіян, що безпосередньо після підписання мирового договору російські війська повернуть поза старий кордон з 1914 року. Я заявив державному секретареві, що вважаю неможливою річю дозволити Росіянам, аби з такими надіями їхали до Петербурга. Якщо вони будуть казати (говорив я) не тільки перед своїм урядом, але й перед широкими масами народу, що будучий мир запевняє їм старі кордони з 1914 року, то пізніше пізнання, що їх погляд був фальшивий, що треба було інакше розуміти ноту осередніх держав, і що, іншими словами, їх оббрехали, — викличе страшенне обурення. Тому я уважав, що найвищий час освідомити Росіян щодо цієї точки і заявив себе готовим зробити це.

Державний секретар признав слушність моїм виводам і дав свою згоду, так само граф Чернін.

В полудне при сніданку сказав я Йоффому, який сидів коло мене, що маю вражіння, що російська делегація інакше розуміє мир без насильних анексій, ніж делегати осередніх держав.

Ці останні стоять, мовляв, на становищі, що нема насильних анексій, коли частини колишнього російського царства добровільно і шляхом постанов відповідних своїх політичних заступництв вискажуться за зірванням звязку з російською

державою та за злукою з німецькою або якоюнебудь іншою державою. Адже російські володарі дали на це право поодиноким державам своїми заявами про право самоозначення народів. Цей випадок заходить у відношенні до Польщі, Литви і Курляндії. Представники цих трьох народів заявили про свій вихід із російського державницького союзу. Тому осередні держави не вважають це анексією уладити пізнішу долю цих трьох держав у безпосередньому порозумінню з їх представниками та при виключенню російської держави.

Йоффе гейби дістав по лобі. Після сніданку зійшлися Йоффе, Каменев і Покровський з одного боку, та державний секретар, граф Чернін і я з другого, на кількогадинну розмову, в якій Росіяне висловили своє розчарування і обурення. Покровський заявив крізь сльози скажености, що не можна чейже говорити про мир без анексій, коли російській державі мають одібрати яких 18 губерній. Вкінці Росіяне загрозили відїздом і зриванням переговорів. Граф Чернін розтерявся. Він приїхав із дорученням від цісаря за жадну ціну не допустити до провалу берестейських переговорів і в найгіршому випадку, колиб німецькі жадання внеможливлювали їх ведення, навіть заключити сепаратний мир з Росіянами. Він цілком стратив владу над нервами і не тільки з державним секретарем говорив у дуже схвильованому тоні про свій замір окремішнього мира, але післав також мені, до моєї канцелярії, свого військового дорадника, фельдмаршаллїйтнанта Чічеріча з тією самою погрозою, — мабуть, щоби натиснути нею на Найвище Військове Командування. Я не розумів,

чого граф хвилюється. Про зірвання переговорів Росіянами не могло бути, на мою думку, й мови. Російські маси прагнули мира, військо розлетілося і складалося лише з безладних озброєних банд, єдиною можливістю для большевиків утриматися при владі було те, що вони робили мир. Хоч які важкі були умови осередніх держав, большевики мусіли прийняти їх.

Тому, на погрозу фельдмаршалляйтнанта Чічеріча щодо сепаратного мира — я відповів дуже спокійно, що це чудова ідея, бо завдяки їй я звільнив би собі 25 дивізій, які я досіль задля підтримки австро-угорської армії мусів тримати на її фронті. Адже при сепаратному мирі праве крило німецької армії автоматично було б крите Австро-Угорщиною, так, що наслідком такої операції військове положення німецької східної армії надзвичайно покращало би.

Державний секретар Кільман однісся до окремих вимог Черніна також дуже спокійно і холодно. Він сказав мені, що попросив дати йому на письмі погляд австро-угорського уряду, а я мав вражіння, що йому було б досить приємно дістати таким робом до рук свого рода противагу проти якихось задалеко йдучих бажань Найвищого Командування.

Ця досить жвава виміна думок і ще жвавійша в тих днях виміна телеграм не дала вкінці жадного висліду, бо передусім треба було таки спокійненько виждати, чи російська делегація вернеться із Петербурга, або чи вона — чого, щоправда, з усіх нас один лише граф Чернін лякався, — більше не покажеться.

В міжчасі граф Чернін подався до Відня,

а держ. секретар фон Кільман до Берліна. На його просьбу, я й собі туди поїхав.

Коли я зголосився у генерала Людендорфа, то той прийняв мене дуже неввічливо, з обуренням питаючи:

»Як ви могли допустити до того, щоби вилано таку ноту?«

Я заявив, що міг і навіть мусів прийняти, що про загальні напрямні, як мається вести переговори, була чейже розмова і прийшло до згоди поміж Найвищим Командуванням з одного боку і канцлером та державним секретарем з другого, а то у нарадах в Крайцнах, ведених безпосередньо перед початком переговорів. Генерал Людендорф заперечив цьому, але всетаки признав за мною правду, що я мав повне право думати таке.

Ще нині загадкою є для мене, що Найвище Командування і державний провід не порозумілися щодо цього підчас спільних нарад 18. грудня. Адже загальниковими обосторонніми промовами годі було остаточно визначити напрямні для отаких важких мирових переговорів.

У звязку з мою розмовою з генералом Людендорфом я зголосився на замку Бельві у цісаря. Його Величність надзвичайно цікавився однаково справою заключення перемир'я що й біжучих переговорів. Я мусів йому детально описати всі події та всіх учасників і тому, що я не скінчив ще оповідати, коли наспів час сніданка, — завізвано мене взяти участь при сніданку. Після снідання Його Величність продовжував розмову на тему східних проблем і при нагоді почав говорити про польські труднощі. Він зажадав від мене сказати йому свій погляд на польську проблему. Я

трохи зацукався і просив Його Величність не налягати на мене, тому, що в мене на цю справу інші погляди ніж у Найвищого Командування, а я не хотів би з цим останнім перечитися. Його Величність заявив:

»Якщо ваш найвищий вожд бажає собі почути ваш погляд на якунебудь справу, то ваш обов'язок сказати йому, Його, байдуже, чи цей ваш погляд такий самий, як Найвищого Командування, чи ні«.

Я був ворогом усякої такої розв'язки польського питання, яка збільшила би скількість громадян польської національності в Німеччині. Не вважаючи на всі засоби, якими Пруси користувалися протягом десятиліть, ми таки не покінчили з Поляками, яких дотепер мали, і я не міг обіцяти собі якоїсь користи з приросту польських громадян. Прилучити до Німеччини широку прикордонну смужку, з близько двома мільонами Поляків, як цього жадало Найвище Командування, із того могла, на мою думку, вийти для Німеччини лише шкода. Ще гіршою розв'язкою уважав я так звану »германо-польську розв'язку«. Новий польський кордон слід, на мою думку, так повести, щоби він приносив Німеччині як мога менше польських підданих і вимагав тільки невеличкого неминучого кордонного справлення. Цим останнім уважав я між іншим: відібрати маленьку смужку біля Бендзіна і Торуня, щоби в будучій війні ворожа артилерія не могла стріляти просто в горішношлеські копальні або в головний дворець Торуня, — дальше, я зараховував до потрібних коректур узгір'я Млави для кращої оборони околиці Сольдаві і вкінці Оссовець, як перехід через

Бобр, над яким ми не раз добре собі голову наломали.

Приріст польського населення, який таким робом рахував яких 100.000 душ, треба вже було брати, як додаток. Але повище цього числа — ні одної душі.

В дальшій розмові Його Величність згодився з моїм поглядом.

2. січня відбулася нарада державного проводу з Найвищим Командуванням у ген. штабі і в звязку з нею коронна рада на замку Бельві. Мене завізвано на обі наради. Я даремне старався говорити передтим хоч одну мить на однині з ген. Людендорфом, щоби повідомити його про доклад, якого зажадав був від мене Його Величність.

На коронній раді говорилося з початку про продовження переговорів у Бересті Литовському. Державний секретар фон Кільман розповів, що досіль сталося і як він уявляє собі дальший перебіг переговорів та зискав при тому згоду Його Величности. Потім забрав слово цісар і почав говорити про польську проблему. На основі мого докладу він казав накреслити на мапі нову польську границю і заявив, що вважає її правильною. Він не може, мовляв, не брати під увагу поважних сумнівів, які говорять проти розвязки, пропонованої Найвищим Командуванням, та які я йому, на домагання, виложив, і тому мусить відкликати свою згоду, яку дав раньше на проєкт Найвищого Командування. Генерал Людендорф спротивився у досить різкій формі. Він казав, що це не може бути останнє рішення Його Величности і він просить настирливо, щоби в цій справі ще раз вислухати Найвищого Командування. До цієї просьби

приєднався теж генерал-фельдмаршал фон Гінденбург. Його Величність зробив кінець цій досить прикрій сцені рішивши:

»Отже я жду ще раз докладу Найвищого Командування«.

Остаточо й рішаюче не рішила коронна рада в жадному напрямку. Ані державному секретареві не вказано явно і славно, яке становище має зайняти в Бересті, ані не зясовано польської проблеми. Й. В. цісар одобрив лише дотеперішню поведінку Кільмана і вповноважив його дальше йти по розпочатій дорозі. Важка проблема окраїнних держав залишилась нерішеною. Щоправда, Найвище Командування висловилося за швидким і енергійним переведенням переговорів у Бересті, які відокремили би від Росії та передали осереднім державам долю окраїнних держав, які находилися у німецькому посіданні. Але державний секретар фон Кільман перепер, що треба трібувати відлучити окраїнні держави від Росії не шляхом анексії, лише на згідливій дорозі самоозначення народів. Із цим ми відіхали вечером 2. січня назад до Берестя.

Я здавав собі ясно справу, що генерал Людендорф дуже не в добро мені рахувати буде мій інший погляд у польській справі, і я не помилився. Уже на слідуючий день телефоново і викликано мене з Берліна до телефону та звідомлено мене, що Гінденбург і Людендорф зробили з цієї справи кабінетне питання. Оба вони загрозили димісією і зажадали відкликати мене. Його Величність уступив у польській справі, не вступив в особистій. Як можна було сподіватися, він прикрив собою мою особу.

Залишаючи на боці цей факт, про який лише переказали мені, дано мені відчути й особисто гнів Найвищого Командування низкою доручень та запитів, а саме у такій формі, яка доказала мені, що великі мужі теж можуть бути дуже маленькі.

Наприкінці першого тижня січня місяця вернули — у чому я не сумнівався — Росіяне з Петербурга продовжувати переговори. Дотеперішній голова делегації, Йоффе, вправді вернув назад, але вже не як голова; на його місце вступив Троцький. Про цю зміну говорили на два лади: раз, що Троцький був скажений, що Йоффе не проглянув зразу дипломатичної хитрости у відповіді осередніх держав, і що він тому скинув його; його взяли з собою лише на те, щоби використати його знання Берестя та знайомости з мешканцями, які він поробив підчас кількохтижневого свого тамошнього побуту. Інша сплетня казала знову, що це Йоффе був справді розгніваний на фальшиву мирову пропозицію осередніх держав і що він відмовився продовжувати переговори. Тільки неохоче він рішився, мовляв, вволити просьбам Троцького, щоби бодай товаришив делегації та помагав їй своїми персональними знайомствами.

Троцький був без сумніву найцікавішою появою у новому російському уряді: розумний, всесторонньо освічений, з великою енергією, працездатністю та красномовчим даром, він робив вражіння людини, яка докладно знає, чого хоче і не цурається жадного засобу, коби лише дійти до мети. Чимало разів дебатовано над тим, чи він взагалі приїхав із наміром заключити мир, чи може

заздалегідь прийшло йому, на думку, найти собі як мога найвиднійшу трибуну, для пропаганди большевицьких поглядів. Та хоча пропаганда займала в усіх переговорах протягом найблищих тижнів передове місце, всеж таки мені здається, що Троцький пробував спершу дійти до підписання миру, та що згодом лише, коли дорівнююча йому діялектика Кільмана загнала його в сліпий кут, він придумав театральну штучку: спричинити кінець конференції заявою, що вправді Росія не може згодитися на мирові умови осередніх держав ані навіть на їх обмірковування, але проте вона заявляє, що війна є закінчена.

Ще поки розпочалися переговори, зголосилася у Бересті Литовському нова група учасників, а саме представники української народної держави, яких вислала Рада, щоби, спираючися на заяві петербурського совітського уряду про самовизначення народів, заключити сепаратний мир для Українців. Державний секретар фон Кільман і я прийняли Українців з радістю, тому, що з їх появою траплялася можливість вигривати їх проти петербурської делегації. Інша річ, що з ними наставав новий клопіт для графа Черніна, бо можна було сподіватися, що представники України висунуть жадання відносно політичних прав замешкалих на Буковині й Східній Галичині їхніх земляків.

З приїздом Троцького припинилися дотеперішні свобідні товариські зносини поза засіданнями. Троцький просив, щоби прислати делегації харчі до їх домівок та зрештою заборонив усякі приватні звязки й усякі балачки.

На початку переговорів прийшло зразу до

بِزَكَرِيَّا بْنِ مُحَمَّدٍ الْمَوْلَى تَرْكِسْتَانَ وَشَامَانَ أَوْلَادِ بَيْتِ مَمْلُوكٍ وَبِلَادِنَاكَ يَا دُشَاهِي السُّلْطَانِ

ابْنِ السُّلْطَانِ السُّلْطَانِ الْغِزَاوِيِّ مُحَمَّدِ بْنِ شَارِخَانَ بْنِ السُّلْطَانِ الْغِزَاوِيِّ عَمِّ الْمُحْتَسِبِ

خَانَ بْنِ السُّلْطَانِ الْغِزَاوِيِّ مُحَمَّدِ بْنِ شَارِخَانَ بْنِ السُّلْطَانِ الْغِزَاوِيِّ عَمِّ الْمُحْتَسِبِ

أَيْدِي زَكَرِيَّا بْنِ مُحَمَّدٍ الْغِزَاوِيِّ عَمِّ الْمُحْتَسِبِ مِنْ أَوْلَادِ بَيْتِ مَمْلُوكٍ وَبِلَادِنَاكَ يَا دُشَاهِي السُّلْطَانِ

وَبِلَادِنَاكَ يَا دُشَاهِي السُّلْطَانِ الْغِزَاوِيِّ مُحَمَّدِ بْنِ شَارِخَانَ بْنِ السُّلْطَانِ الْغِزَاوِيِّ عَمِّ الْمُحْتَسِبِ ١٩١٨

Перша сторінка ратифікаційної грамоти — турецький текст.

Digitized by Google

Abgesandter in fünfzig
Aufsicht in Kraft - dekret am
9. Februar 1918.

[Handwritten signatures and names in German]
H. Stoyanoff
Oberst P. ...
L. ...
K. ...
M. ...
A. ...
B. ...
C. ...
D. ...
E. ...
F. ...
G. ...
H. ...
I. ...
J. ...
K. ...
L. ...
M. ...
N. ...
O. ...
P. ...
Q. ...
R. ...
S. ...
T. ...
U. ...
V. ...
W. ...
X. ...
Y. ...
Z. ...

Підписи делегатів України, Німеччини, Австро-Мадярщини, Болгарії та Туреччини на мировому договорі.

малої сутички. Пану Троцькому, видалася трибуна у Бересті Литовському для його пропагандистичних цілей замалою. Він зажадав перенесення переговорів до Стокгольму. Ясно, що в першу чергу керувала ним тут свідомість, що в Бересті Литовському, у військовій головній квартирі у воєнній полосі, не буде можливо вийти в безпосередній зв'язок з тими невдоволеними елементами осередніх держав, при помочі яких підбурюючі моменти з його промов могли бути підкреслені й пропагандистично використані у широких масах. Очевидно, що його вимогу осередні держави відкинули. Тепер розпочалася словна боротьба поміж Троцьким і Кільманом, яка тривала цілі тижні й до нічого не доводила. Щойно згодом ставало всім ясно, що головною ціллю, яка просвічує Троцькому, це проголошення большевицької науки, і що він промовляє лише до відчиненого вікна та не прив'язує жадної вартости до ділової праці. Рука об руку з його промовама йшли радіо-телеграфічні поклики до «всех», накликуючи до перевороту, непослуху, вбивства старшин. Я заклав проти цього рішучий протест; Троцький обіцяв зарадити тому, але підбурюючі радіо-поклики йшли проте далі. Переговори щораз більше віддалялися від реальної основи й вироджувалися у теоретичні дискусії. При тому той Троцький ставав з кожним днем напастливішим. Тому я звернув раз увагу держ. секретареві Кільманові та графові Чернінові, що таким робом ми ніяк не дійдемо до цілі, що безумовно треба знову звести переговори на ґрунт фактів, і запропонував їм, що при найближчій нагоді я покажу російській делегації до очей, як справді представляється ситуація і навіть ми

тут зібралися. Як завжди, державний секретар цілком зі мною погоджувався. Граф Чернін, з якого нервами було щораз гірше, тому, що він ані на один лікоть не приблизився до своєї мети аби доконче вернути до Відня з миром, — мав деякі сумніви, бо він завжди ще сподівався насісти на панів большевиків чемністю і дипломатичною зручністю. Але остаточно і він теж згодився. Ми умовилися, що при першій нагоді, яка покажеться відповідною, держ. секретар фон Кільман дасть мені голос і я скажу тоді те, що вважаю потрібним.

Нагода трапилася швидше, ніж ми думали. Вже найблищого дня Каменєв, швагер Троцького, виголосив по його наказі промову, на яку всім нам старшинам, які тут-же сиділи, підступила до голови кров. Була вона своєрідним благородним зухвальством; можливо, що Росіяне, мали би деяке право на нього, якщо положення булоб відворотно інше, себто, колиб німецька армія лежала долі розбита та російські війська побідно стояли на німецькому ґрунті.

Один погляд на державного секретаря сказав мені, що його терпець теж вичерпався. Він дав мені слово і ось я виложив Москалям, як речі маються на ділі і яка є різниця між їх словами й ділами, як-то вони великі промови тримають про свободу, переконань, волю слова, право народів на самовизначення і інші гарні речі і як вони в дійсности на терені своєї влади не терплять ніякогосінького визвольницького руху. Як вони багнетами розігнали конституанту, котра виступила проти них, як вони збройною силою прогнали народне представництво Білорусів у Мінську, так

само, як тепер проганяють свobodно вибрану Раду, Українців. Для Німецького Головного Командування проблема українних держав є розв'язана: воно стоїть на становищі, що законні представництва цих держав висловилися уже про своє відділення від Совітської Росії і тому ще один плебісцит є зайвий. Зрештою, я говорив сидючи й абсолютно спокійно: ані якнебудь не підніс голосу, ані, як каже байка, не вдарив об стіл п'ястком.

Коли я скінчив, запанувала глуха мовчанка. Навіть пан Троцький в першій хвилині не найшов слова відповіді. Та й не було теж що говорити, бо ж усе, що я казав, відповідало суцільній правді. Засідання швидко перервали.

Справжній наслідок моєї промови не був такий великий, як я раньше сподівався. На найблищому засіданню Троцький обмежився до того, щоби сказати на свою оборону кілька беззмстовних слів і зрештою розправився пропагандистично з моєю промовою, як із висловом мілітаризму. А на далі теж глядів, аби не ввійти на шлях якоїнебудь практичної роботи і пописувався дальше своїми діалектичними штучками. На жаль і державний секретар не використав нагоди, щоби на основі моєї промови зажадати остаточно: приступити до практичної праці.

Я доручив шефові операційного відділу пояснити генералові Людендорфові причини, чому я виголосив оту промову, і просив його передати мені думку ген. Людендорфа про цю справу. Ген. Людендорф одобрив мою поведінку і налягав на мене, щоби по змозі причинитися до скорочення переговорів та скермування їх на реальний шлях. Коли ж мені моєю інтервенцією у переговорах

з Троцьким таки не вдалося посунути справу вперед, залишилася мені ще одна можливість: переговори з українською делегацією.

В противенстві до Троцького українські делегати не замикалися перед нами. Вони разом з нами вечеряли в старшинській харчівні та спокійно розмовляли на тему своїх цілей і бажань. Я мав вражіння, що можна буде з ними швидко дійти до ціли. Тому я запропонував графові Чернінові, який, цілком природно, в переговорах з Україною був найважнішою особою, моє посередництво. Тут я виходив із założення, що заключення сепаратного мира між осередніми державами й Україною очевидно примусить і Троцького вийти з своєї резерви. Молоді представники Київської Центральної Ради були графові Чернінові несимпатичні і неприємно було йому переговорювати з панами Любинським і Севрюком, які ледве вросли зі студентських літ. Я запропонував графові уповноважити мене ствердити спершу у приватних балачках з Українцями, під якими умовами вони годились би заключити сепаратний мир з осередніми державами. Граф Чернін дав мені таку повновасть. Після короткого настоювання з мого боку, оба українські панове вилізли з своїми бажаннями. Вони простягалися на: прилучення до України Холмщини, а також русинських (*der ruthenischen*) частин Східної Галичини і Буковини.

Тому, що я уважав і вважаю утопією самостійну польську державу, я не вагався обіцяти Українцям мою допомогу в їх змаганнях щодо Холмщини. Зате вважав безсоромним жадання частини австро-угорської території і в досить шор-

сткий спосіб я сказав це тим панам. Та вони мабуть сподівалися подібної відповіді, — в усякому разі дуже чемно відповіли, що мусять подбати за нові директиви з Київа.

Положення графа Черніна було тоді вже важке, у звязку з раптовою харчевою катастрофою у Відні, яка наспівала завдяки короткозорості австро-угорського уряду. Щоби не допустити до голоду, треба було просити помочі в Берліні. Берлін, що правда, поміг хоч сам біду терпів, але очевидно граф Чернін не міг уже після того грозити своїм сепаратним миром із Троцьким або біля такого мира заходитися. З другого боку український мир, який досіль був для мене радше засобом, щоби притиснути ним Троцького, ставав тепер для графа Черніна настирливою необхідністю — як хлібний мир (Brotfriede). Кепсько було для Австрії, що її важкого положення не можна було скрити перед Українцями.

В міжчасі для Українців наспіли з Київа нові інструкції і вони мені їх предложили у новій розмові. Холмщина була *conditio sine qua non** (Що стороні, яка була слабша, не лицює жадати від другої сторони відступлення їй земель, це мабуть стало вже яено кіївським володарям. Тому вони зріклися земель Східної Галичини й Буковини, але домагалися зате, що з тих земель мусить бути створений самостійний австро-угорський коронний край під скиптром Габсбургів. Я відніс вражіння, що Українці не відступлять від своїх вимог і що примусове положення графа Черніна було їм чудово відоме. Труднощі Черніна були по-

*) Умовою, без прийняття якої нема що говорити.

двійного рода: згоджувався він на прилуку Холмщини до України, тоді грозила йому смертельна ворожнеча з боку Поляків, а згоджувався він на створення українського*) коронного краю, то вносив в австро-угорську національну саламаху право самовизначення, підчас коли саме це право самовизначення ломав, віддаючи Холмщину без попереднього запиту її населення.

Після двохдневої перерви, яку спричинила недуга Черніна, цей останній уповноважив мене продовжувати переговори з Українцями на ґрунті їх вимог і по змозі дійти до порозуміння.

Тимчасом із Троцьким переговори плили далі без керми й вітрил.

Здається, що російський нарком зміркував небезпеку, яка грозила йому від наших окремішніх переговорів з Українцями, бо раптом він заявив, що українські делегати, яких він досіль признавав, не мають права вести окремішніх переговорів в імені України, тому, що ще не назначено кордонів поміж Україною і Совітською Росією. Про цю й деякі інші справи він мусить, мовляв, порозумітися з петербурзьким урядом. Тому він запропонував ще раз перервати переговори на кілька днів, тому, що він мусить їхати до Петербурга.

Ясно, що не це було причиною його петербурзької поїздки. Мені здається, що він хотів переконатися, наскільки в міжчасі закріпилося у Петербурзі большевицьке панування і чи він, відповідно до бажань народу, мусить заключити з осередніми державами справжній мир, чи може заризикувати зірвання переговорів пізнішою театральною штучкою. Державний секретар фон Кільман поїхав до Берліна, щоби скласти перед

*) В оригіналі „rutheniszen“.

парляментом докладний звіт, граф Чернін подався до Відня, щоби добути згоду на потрібні умови під український мир.

Після повороту всіх учасників у перших днях лютого, Троцький стрібував останнього способу перебити український окремішній мир. Він привіз з собою двох Українців, Медведєва і Шахрая, мандатарями яких була проте вже не Центральна Рада, тільки новий большевицький проти-уряд, який склався у Харкові. Представники Центральної Ради запротестували проти того шахового ходу і поміж українськими та російськими делегатами прийшло до досить гострих суперечок. Любинський у знаменитій промові виказав большевикам усі їх проступки. Троцький обмежився у відповіді лише до замітки, що влада Центральної Ради вже не існує і що єдиним тереном, яким вона може розпоряджати, є кімнати її представників у Бересті.

Згідно з інформаціями, які я мав про відносини на Україні, була, на жаль, підстава думати, що твердження Троцького не є вигадане. Большевизм ішов вперед у побідному поході, Центральна Рада й тимчасовий український уряд тікали. Державний секретар фон Кільман і граф Чернін рішили не звертати уваги на ці проминаючі труднощі українського уряду та триматися його. »Проминаючими« були ці труднощі настільки наскільки ми могли повсякчасно підтримати уряд військом та знову, насадити його. Тому вони відкинули нових делегатів, яких представив Троцький, мотивуючи, що чейже сам Троцький признав був з початком січня українську делегацію як представників народу.

В тих днях я подивляв молодих Українців. З цілою певністю вони знали, що крім евентуальної допомоги Німців вони нічого за собою не мають і що їх уряд є поняттям фіктивним, а проте вони рішуче стояли в переговорах з графом Черніном при вимогах, які зголосили і не відступали від них ані на крок.

Мир з Україною був підписаний. Це був важкий удар для Троцького, бо було ясно, що тепер також переговори з ним мусять дійти до якогось кінця.

Міжтим, не вважаючи на мої протести і на відповідні заяви Троцького, пропагандистичні відозви до «всех», та передусім до військ, ішли далі. Саме тоді показалася відозва, в якій накликавано війська різати своїх старшин. Коли досіль лише Найвище Командування налягало, щоби покінчити з Троцьким, то тепер держ. секретар Кільман отримав телеграму від Його Величності, що Троцькому мається дати 24-годинний ультимат. Але держ. секретареві Кільманові саме тоді здавалося, що може таки можливо ще дійти з Троцьким до завершення переговорів, бо, мабуть під натиском українського мира, Троцький почав уперве практично розглядати проблему мира. Він казав спитати державного секретаря, чи не булоб можливим, аби якнебудь Рига й положені перед нею острови залишилися при російській державі.

Положення державного секретаря було важке. Він не вагався ані на мент боронити ціною своєї особи справи, в яку вірив: він відтелеграфував назад, що момент під такий короткий ультимат саме тепер недобре вибраний і що він на-

стирливо радить стриматися з передачею ноти. Колиж Його Величність настоюватиме на її передачі, тоді хай правління розглянеться за іншим державним секретарем. Він, мовляв, ждатиме до половини п'ятої пополудни; якщо до того часу не буде жадного іншого наказу щодо ультимативної ноти, то він перейде над нею до денного порядку. До половини п'ятої години нічого не прийшло і Кільман затримав ультимат у кишені. Він спробував пришпилити Троцького тими його рижьськими пропозиціями. Він післав до нього посла фон Розенберга і велів йому сказати, що хай Троцький дасть йому на письмі заяву, що він радий миритися, якщо Рига й острови остануть при Росії; а тоді можна буде про це говорити. Цю вимогу Троцький, після вагання, відкинув. Але він уже либонь видів, що самими балачками й пропозиціями не можна буде дальше тягнути, і що осередні держави зажадають тепер діл. Мабуть він гадав теж, що його пропагандистична діяльність достаточна, і тому оглядався за способом, якби то закінчити берестейські переговори, аби викликати як мога найбільший ефект. На засіданні 10. лютого, він заявив, що він, щоправда, не підписує мира, але що Росія оце кінчає війну, посилає до дому свою армію і сповіщає про цей факт усі народи й держави.

Німотою сидів весь конгрес після заяви Троцького. Збентеження було загальне. Ще того самого вечора відбулася між австро-угорськими й німецькими дипломатами нарада над новим станом, на яку й мене запросили. Дипломати обох держав заявили одноголосно, що вони приймають до відома заяву Троцького. Хоча — мовляв — не вони

заклучили мир, а проте настали знову мирові відносини між державами. Я був єдиний, що за-протестував. Ми заклучили перемиря на те, щоби в пізнійших переговорах дійти до мира. Колиж до мира не дійшло, отже не сповнилися заміри перемиря, тож перемиря автоматично перестає обов'язувати і ворожі кроки мусять розпочатися наново. Заява Троцького була, на мою думку, ніщо інше, як лише виповідження перемиря.

Мені не вдається переконати дипломатів у правильности моїх поглядів. Один із співробітників Черніна, посол фон Візнер, цілковито не второпавши ситуації, — що зрештою завжди було прикметою цього дипломата, — навіть до Відня зателеграфував, що заклучено з Росією мир. Я зголосив вислід наради у Головній Кватирі і дістав відтіль відповідь, що Найвище Командування цілком поділяє мій погляд. Як відомо, військовий провід перенер цей погляд також в уряді та міністерстві закердонних справ.

Восьмого дня після того, як Троцький зірвав переговори, східна армія розпочала знову наступ. Здеморалізовані російська війська не ставили жадного спротиву, себто, про війська взагалі не можна було говорити; власне кажучи, це були лише штаби, які ще полишилися; маси вояцтва відійшли вже до дому. Миттю зайнято цілу Ліфляндію й Естонію. Всюди вітали наших вояків, як визволителів від террору большевиків і то не тільки нас Балти вітали, але й Латиші та Естонці.

На другий день, як розпочався наступ, прийшла з Петербурга радіо-телеграма, що Росіяне готові знову переговорювати та підписати мир і що

вони просять наступ припинити. Дуже швидко показалося, що теорії Троцького не встоялися перед реальною дійсністю. Німецькі війська посунулися вперед лише до озера Пейпус і Нарви, щоби бодай усі племінно з нами споріднені народи визволити від большевиків та їхніх мерзот. Зрештою наступ припинено і відповіджено Росіянам, щоби вони прислали до Берестя делегацію, яка мала би право заключити мир. Вона негайно з'явилася під проводом Сокольнікова. Також усі представники почвірного союзу, які розіхалися на всі чотири сторони світа, мерщій повернули. Але так само, як з російської сторони, так і з нашої був цим разом так мовити крам другого сорта. Кільман, Чернін, Талаат і Радославов виїхали в міжчасі на відкриття румунських мирових переговорів до Букарешту і не верталися уже, лише прислали своїх заступників. Від Німців приїхав посол фон Розенберг.

Переговори виглядали цим разом теж дуже кумедно. На першому засіданні запропонував посол Розенберг узяти під дискусію поодинокі точки мирового договору на основі того проєкту, який у нього в руці.

На пропозицію відповів Сокольніков просьбою, щоби йому спершу прочитати той проєкт у цілости. Коли скінчено читати, заявив він, що він резигнує із дискусії над поодинокими точками та що Росіяне готові підписати проєктований проєкт. Єдиною причиною такої поведінки було мабуть бажання ще раз підкреслити вимушений характер «насильного мира». Тому, що в пропаганді відносно «насильного мира» говорилося завжди про мою особу, як головного вину-

ватця, хочу підкреслити ще раз, що я не мав найменшого впливу на проєкт мирового струменту; я познайомився із ним уперве на відкритому засіданні в присутности російської делегації. Остаточне прийняття договору Сокольніковим послідувало на приватному засіданні дипломатів, куди мене не запрошено.

Очевидно, що найбільше галасу з «насильним миром» счинила антантська преса. Тому я таки хотів би оце спитати антанту, чому вона потім не змінила миру, коли виграла війну і своїм диктатом від основ перейначила європейські політичні відносини. Вправді проголошено скасування берестейського миру, але його головні умови залишилися на далі. Антанті й не снилося повернути своєму колишньому союзникові Росії Польщу, Литву, Естонію й Бесарабію. Змінено лише залежність одібраних Росіянам земель.

На південній половині східного боевого фронту були ми теж змушені знову вхопити за зброю. Вірні своєму принципові шанувати тільки тоді право самовизначення, коли воно заявлялося за большевиками, російський большевицький уряд, як згадано вже, розпочав війну проти України й її державницького заступництва — Ради. Український уряд повалено й прогнано.

Отож коли осередні держави хотіли мати хліб із хлібного мира з Україною — то мусіли самі собі його взяти.

Зрештою, коли підписано мир, то самі українські делегати не робили тайни з розпучливого положення свого уряду й отверто звернулися до Німеччини з просьбою підтримки. Що ми не могли цій просьбі відмовити, було для мене льогічною

конечністю. Ми сказали А і мусіли сказати Б; ми признали український уряд яко правосильний і заключили з ним мир; отже тепер мусіли дбати, щоби заключений мир справді ввійшов у життя, а задля цього треба було в першій лінії підтримати уряд, який з нами помирився.

Тому наші війська ввійшли на Україну. Наступ ішов головно здовж залізничих шляхів і швидко посувався вперед, хоча всетаки тут і там стрічали ми спротив. Це боронилися большевицькі банди, які пішли були займати Україну, та передусім прийшло до — місцями завзятих — боїв із чесько-словацькими дивізіями, з якими ми вперше зустрілися. Однак усюди зломано спротив і переведено похід крізь усю Україну аж до полоси донських степів.

Австро-угорські війська вагалися спершу, чи мають приєднатися до наступу. Австро-угорський уряд хотів мира й кінця боїв і лише з трудом удалося переконати його, що при існуючих фактичних умовах мир неможливий, та що передусім, коли Австрія хоче збіжжа на хліб, якого ще більше потрібувала ніж Німеччина, мусить сама піти собі за ним. Тому ми розпочали похід самі, але швидко пішли за нами Австрійці і розпочалися навіть не без суперечок перегони до великих центрів. Коли Київ увійшов безспірно у полосу німецьких інтересів, то Одесою й одеською залізницею заволоділи Австрійці.

Ясна річ, що одною з умов мира з Сов. Росією була віднова дипломатичних взаємин. У міжчасі я достаточо пізнав большевиків, щоби не легковажити небезпеки, яку могло принести уладження большевицького посольства в Берліні і та-

кихже їх консулятів, як центрів большевицької агітації в Німеччині. Большевики з свого боку ані хвилинки не лишали нас у непевности щодо того, що їхньою ціллю є світова революція і що першим кроком до неї вони вважають зреволюціонування Німеччини. Вони використовували для пропаганди кожную нагоду, — адже навіть відомий Радек, як член мирової делегації, пробував розкидати з вікна потягу пропагандистичні летючки до наших вояків. Тому, я рішуче перестерігав брати собі до Берліна большевицького посла; я вияснив мій погляд Найвищому Командуванню і запропонував, щоби до кінця воєнного стану призначити за осідок обох посольств, однаково російського що німецького, Ставку головного командуючого групою Схід. Тут я мав би змогу наложити шори занадто жвавій діяльності пана Йоффе. В кожному разі можна би перешкодити його занадто інтимним зносинам з німецькими комуністами. Наскільки мені відомо, Найвище Командування заступало мій проєкт, але він розбився об спротив закордонного міністерства. Експеленція Кріге, голова правничого відділу міністерства закордонних справ, присягався на чистоту Йоффе і горів бажанням продовжувати з ним у Берліні переговори, розпочаті у Бересті. Що я був із моїми сумнівами правий — доказали це, на жаль, пізніші події. Державний секретар Зольф запізно казав розбити скриню із пропагандистичними писаннями і замкнув обору, коли вже з неї вкрали корову...»

ГЕН. Е. ЛЮДЕНДОРФ

Миріві переговори у Бересті Литовському

(Із твору „Мої воєнні спогади“)

МИРОВІ ПЕРЕГОВОРИ У БЕРЕСТІ.

...Переговори*) розпочалися 22. грудня 1917 року. Їх перебіг повинен був рішачче вплинути на мілітарні висліди, бо світова війна ще велася. Передусім річ ішла про те, чи переговори будуть так ведені, аби ми могли й атакувати та напевне у нашу користь закінчити великанські змаги, щоби остерегтися перед сумною долею побіджених.

Рішачою для цілої будуччини Німеччини була така розв'язка східної проблеми, яка відповіла би інтересам Німеччини й Прус та обмежила небезпеку з боку Польщі. Надзвичайно велику відповідальність несли мужі, призначені до переговорів. Цієї одповідальности не влекшував пану-

*) У зв'язку з труднощами дістати книжку „Спогадів“ ген. Людендорфа в німецькій мові, переклад цих виїмків із „Спогадів“ зладжено спершу з польського тексту і тільки потім перевірено по німецькому оригіналі: тому переклад дещо свобіднійший — Перекл.

ючий на батьківщині настрій, викликаний ворожою пропагандою і фактом, що не було потрібного пояснювання справ якимось сильним урядом.

Повновласником Німеччини у Бересті був державний секретар фон Кільман, а при цьому, як окремих представник Головного Командування, ген. Гофман. Австро-Угорщина призначила графа Черніна. Інші держави почвiрного союзу мали своїх представників. Державний секретар фон Кільман не прийняв головування. Головували представники почвiрного союзу по черзі. Представники Росії були признані рівноправними та швидко предложили свої умови.

25-го грудня гр. Чернін заявив в імені чотирьох союзників згоду на мирову пропозицію без насильних анексій і контрибуцій. На цих основах запрошено теж держави Антанти взяти участь у мирових переговорах з терміном відповіді до 4-го січня 10-ти годин вечора. Дипломат, який проводив почвiрному союзові, а саме граф Чернін, заявив тоді таке: «Колиб Антанта виявила згоду приступити до мирових переговорів, то принципів яких анексій був би дотриманий». Право народів на самовизначення було приноровлене неясно й незгідно з інтересами Німеччини. Замість простих і виразних вимог висунено цілу низку міркувань, розгляд яких забрав чимало часу. Запросини Антанти спричинило теж опізнення. Зрештою, не можна було й рахувати на прийняття отих запросин.

Не було жадних вигледів, щоби точки, які прийнято 18. грудня на нараді в Крайцнах, під головуванням Його Цісарської Величності, перевести негайно в діло. Наша будучність на сході

була заквестіонована. Трудно було передбачити, яке становище займуть Латиші. Небезпека прилучення Литви й Білоруси до Польщі ставала щораз імовірнішою і радикально суперечила інтересам Австро-Угорщини. Не думано про необхідну безпеку кордонів. Ми, з генералом Гофманом, висловлювали свій жаль, з приводу перебігу переговорів. Генерал гадав, що все вже було устійнене на нараді в Крайцнах. Я вияснив йому, що ми про ніщо вперед не знали, а після 14-тижневого відложення переговорів я доручив йому рішуче зажадати від державного секретаря фон Кільмана, щоби устійнити бодай наші заміри відносно Курляндії й Литви та можливості нашого оборонного становища в Польщі. Такі були вказівки цісаря та умови військової влади з канцлером щодо мирових переговорів з боку нашої держави. Держ. секретар ф. Кільман зайняв бажане становище підчас переговорів; воно показалося яскраво суперечне поглядам графа Черніна, який грозив, що готов заключити сепаратний мир. Отже виявилось, що раніш не було жадного порозуміння між обома монархіями.

З поведінки большевицьких делегатів було видно, що Антанті залежить на проволіканні переговорів та що большевики сподіються довести таким робом до світової революції. Отож вони хотіли надати переговорам характер великого походу пропаганди їхніх ідей. Для наших внутрішніх відносин було це тим небезпечніше, що руїницькі під суспільним оглядом впливи большевиків находили належне зрозуміння лише в невеличкої жмінки людей. Не розуміли цих впливів й легковажили їх передусім парламентські пар-

тії більшості. Ці партії бачили у виводах большевицьких представників Росії тільки підтвердження їх власних ідеалістичних миролюбних поглядів та початок світового братерства. Я стояв на цілком іншому становищі. Адже було ясно, большевизм при допомозі Антанти чи без неї, був для нас надзвичайно небезпечним ворогом; оборона перед ним вимагала великих військових жертв навіть на випадок заключення мира.

Вкінці грудня делегати розіхалися не дійшовши до подрібних умов і повернули до своїх країв, щоби за два тижні знову зіхатися у Бересті.

Другого січня відбулася нарада в Берліні у цісаря. Я указав на те, що з огляду на задуманий недалекий наступ на заході треба доконче заключити мир на сході як мога швидше; тільки на той випадок можна буде, скільки треба, перевести наших військ. З мілітарних оглядів треба рішуче противитися всякому проволікуванню переговорів. Однак держ. секретар фон Кільман не дістав у цьому напрямку жадних спеціальних доручень.

Обмірковували теж справу прикордонної польської полоси. Граф Чернін скористав зі свого побуту у Бересті, щоби добути від Кільмана звуження прикордонної смуги всупереч рішенню із 18-го грудня; фон Кільман погодився на те, і так само ген. Гофман, якого з цією метою покликано до цісаря. Цісар, полягаючи на поглядах ген. Гофмана, прихилився до думки Кільмана. Мотиви такого рішення не могли вдоволити нас. Я уважав, що відповідальними військовими дорадниками цісаря були генерал-фельдмаршал і я,

а до того я бачив у звуженню прикордонної смуги небезпеку для наших східних провінцій і західних Прус. Я уважав своїм обов'язком ще раз підкреслити свій погляд і при цій нагоді я відчув виразне невдоволення Його Величності.

Четвертого січня я обмірковував із генералом фон Лінкером своє відношення до цісаря. На підставі тієї виміни думок я прийшов до висновку, що цісар не має уже до мене того довіря, яке потрібне на такій важкій позиції, котру довірено мені. Отже я гадав віддати себе до розпорядження цісаря, щоби вжити мене деінде. Генерал фон Лінкер радив мені розважити цю справу спільно з фельдмаршалом, який виїзжав теж до Крайцнах. Фельдмаршал порадив мені самому цієї справи не торкатися, додаючи, що він сам займеться її полагодженням.

ВИМОГИ БОЛЬШЕВИКІВ.

Тимчасом делегати знову зіхалися у Бересті. Очевидно, що Антанта не явилася. Досить нетерпляче виглядали всі приїзду Росіян. Вони приїхали під проводом Троцького. Роспалення їхньої армії ішло щораз швидше. Вона находилася у повній дезорганізації і прагнула мира. Отже наше мілітарне положення було корисне. Ми не мали заміру поводитися так, як Антанта супроти Болгарії, Австро-Угорщини й Німеччини, та хотіли лише перевести ясно і рішуче свої скромні вимоги.

У справі реалізації права на самовизначення не було ріжниці думок. Ми зійшли з нашого становища, буцімто мешканці окупованих земель

Курляндії і Литви вже покористувалися правом самовизначення, та згодилися, щоби населення висловилося ще раз. Ми ждали лише, щоби плебісцит відбувся підчас нашої окупації. Троцький настирливо домагався, щоби ми спершу ці землі очистили, а щойно потім візветься населення до складання своєї заяви.

Вступитися з отих земель було з військового погляду неможливою річю: вони були потрібні пам для життя, та ми не мали заміру видати їх на поталу безпощадному большевизмові. Ми відмовилися вийти з отих земель з оглядів мілітарних, не вважаючи вже зовсім на те, що виконання права самовизначення під большевицькою нагайкою булоб чимось несамовитим. Колиб ми очистили ті землі, то російські большевики ввійшли би до Німеччини вже як збройна великодержава. Їм зовсім не залежало на праві самовизначення народів, тільки на зміцненні своєї влади на будуче. Вони були сторонниками насилля у політиці й рахували, що землі, які ми залишимо, вони загарбають для себе. Вони були російськими націоналістами, які вважали, що відірвання Курляндії, Литви й Польщі — не глядячи на жадні права самовизначення — було ворожим актом супроти Росії. Приноровлення до Польщі права самовизначення народів лежало в інтересі Австро-Угорщини, але не в нашому. Двоєдина монархія обіщувала собі скріпити при допомозі Поляків своє політичне й господарське становище.

Турки претендували до Батуму і до Карсу, — ці місцевости довгі роки належали до турецької держави. Для нас воно мало підрядне значіння, та відповідало інтересам наших союзників. Наші

чисто мілітарні жадання були такі скромні, що взагалі не викликали спротиву; демобілізація російської армії йшла повною ходою; зрештою, ми не ждали ані видачі зброї ані кораблів. Ми не домагалися теж прилучення до нас Естонії і Ліфляндії, тільки хотіли охоронити від большевизму близьких нам від давніх літ наших співплемінників та решту населення. Такої вимоги ми Троцькому не ставили, дарма, що й про це говорилося з огляду на вагу оборони перед большевизмом. Отже заключення мира не стрічало з нашого боку, перешкод, труднощі йшли лише від революційних большевицьких проєктів та від нестачі енергії у наших діячів. Їх умові здібности не зуміли як слід зрозуміти суть російської революції. Коли генерал Гофман, маючи на увазі мілітарні огляди, виступив енергійно, щоби присмирити пропаганду, яку вів Троцький, то той його виступ викликав галас невдоволення у великої частини німецьких і австрійських газет, які однозгідно з пропагандою Антанти вічно голосили про мирне порозуміння.

Троцький був би дурний, колиб серед таких обставин мав іти на якісь уступки; але він був зручним і твердим діячем; його спосіб говорення був щораз нагальнійший, дарма, що за ним не стояла жадна реальна сила; він виступав із щораз більшими претенсіями. Грозив відкликати своїх делегатів з огляду на нещирість, яку виявляли Німеччина й Австро-Угорщина й отримав сатисфакцію, що його просили, аби він понехав свій замір, хоча він певне ніколи сам того заміру поважно не брав.

Троцький і Антанта раділи, що переговори проволікаються. Троцький уживав з цією метою усіх можливих викрутів: запропонував перенести переговори з Берестя до якоїсь неутральної країни та проголошував свої большевицькі ідеї в огнистих відозвах, адресованих до цілого світа, з окрема до робітничої верстви в Німеччині. Кожному, хто не був цілком сліпий, було ясно, що ціллю Троцького є зреволюціонувати Німеччину й довести нас до упадку.

Переговори застрягли. Їх перебігу не можна було вважати змаганням до мира, — їхнім вислідом був лише щораз більший упадок наших духових сил, потрібних для боротьби. Наче на шпильках сидів я у Крайцнах і ждав на вістки з Берестя та настоював на ген. Гофмана, щоби штовхав переговори вперед. Він розумів значення ту мілітарну потребу, але його позиція не давала йому права робити рішучіших заходів.

Троцький подався 18. січня до Петербурга, де большевики розігнали конституанту. Вони дали цим доказ, як розуміють волю народа. Однак Німець не хотів нічого бачити й нічого вчитися. Троцький заповів свій поворот за шість днів, але вернув аж 30-го.

Фельдмаршал, згідно з моєю просьбою, заявив 23. січня у Берліні, що нам необхідно мати ясну ситуацію на сході. Поки її не матимемо, не зможемо вислати доволі дивізій на захід. Колиб Росіяне хотіли дальше переговори проволікати, то нашим обовязком повинно бути: переговори зірвати й розпочати війну. Тоді большевицький уряд мусить упасти, а кожний інший мусить заключити мир.

Ще й інші причини казали мені добиватися чимшвидшого мира. Граф Чернін правду казав, коли згадував іронічно про «духові змагання». Для нього, справді, підчас найбільшого воєнного напруження, Бересть не був ані відповідним місцем, ані часом ані партнером. Що державні мужі Антанти могли подумати собі про нас і нашу потребу мира, коли ми дозволяли, що так поведився із нами Троцький і непризнаний ніякою державою большевицький уряд?!

Антанта й її народи могли тільки набирати щораз більше сили й рішучости. Як страшенне тії Німці прагнуть мира, коли вони буквально ганяються за тими людьми, які проти них і їх власної армії розводять пропаганду! Всі нейтральні і всі вороги могли приходити тільки до такого висновку. Як могли вожди Антанти, Клемансо й Льюїс Джордж, боятися того мира, коли ми дозволяли так поводитись із нами занархізованим Москалям. Щезала всяка їх журба за якийнебудь ризик у боротьбі з нами. Як усе це впливало десь на мирові настрої наших противників, — у цьому хіба ніхто не може сумніватися.

Тимчасом показалося, що Троцький не виступав в імені цілої Росії, не кажучи вже про Румунію. 12. січня приїхали до Берестя делегати України і відразу зайняли окреме від большевиків становище. Були вони прийняті ген. Гофманом з вирішенням їх і вони дали змогу розпочати окремі переговори. Ціж розмови спиралися на практичних основах і не губилися у сфері фантастичних плянів на будуче, яких здійснення — колиб воно взагалі було можливо — вимагалоби віків.

Трицятого січня знову розпочато переговори з Троцьким. Вони давали цікавий образ: усе крутилося довкола його особи. Однак дипломати почали вже самі доглупуватися, що розмови з ним не доведуть до жадного висліді. Державний секретар фон Кільман і граф Чернін перервали переговори й 4. лютого вернули до Берліна. Тимчасом з Україною переговори йшли даліше на тій підставі, що вони зобов'язалися доставити Німеччині й Австро-Угорщині велику силу збіжжа, за що мали дістати в Польщі корисну границю на спірному терені Холмщини. Австро-Угорщина з свого боку обіцяла створити у Східній Галичині український коронний край.

Мене викликали до Берліна і там я дістав від держ. секретаря фон Кільмана запевнення, що в 24 години після підписання мира з Україною послідує зірвання з Троцьким. Все, що я почув, впевнило мене, що Росія взагалі не хоче мира. Вона покладала надії на Антанту і на революціонізовану Німеччину. Ті надії ставали ймовірними, коли з кінцем січня 1918 р. вибухли в Німеччині політичні страйки. Люде, які цими страйками кермували, і соціялістична преса, яка потім большевизм поборювала, не здавали собі справи із звязку тих рухів з пропагандою большевизму. Тим течіям залежало тоді на поборюванні істнуючої влади, та послідовно — свідомо чи несвідомо — на струсуванні основами батьківщини.

Серед нарад, які велися у Берліні, граф Чернін навів причини, які спонукали його заключити з Україною некорисний мир, що з боку,

Поляків викликував великий спротив. З уваги на ці причини він просив по змозі берегти в тайні всілякі умови політичні. Ситуація в Австрії під харчевим оглядом була така важка, що довіз збіжжя з України був для неї необхідний, а то у звязку зі щораз меншим довозом з Румунії. Це було марево голоду. Ціс.-кор. генерал Ляндвер, начальник постачання армії, ще більше підкреслив отой сумний стан і вже тоді просив помочі. Тому, що фон Вальдов гадав, що таку поміч дати можна, хоча й у дуже обмежених розмірах з огляду на наше власне поважне харчеве положення, тому я не міг противитися.

Другою справою, яку знову обмірковували, була проблема австро-польської розвязки. Тут я був здебільша слухачем. На моє вдоволення, проти такої розвязки висловилися з господарських мотивів фон Штайн, гр. ф. Редерн і ще кількох. Прикордонні території не грали жадної ролі. Посол Австро-Угорщини, князь Гогенльоге, закинув мені, що я роблю труднощі його державі. У відповіді я сказав йому, що не я, тільки інші панове зайняли підчас наради таке становище. Отже польська справа остала нерішеною.

Після тої наради панове ф. Кільман і граф Чернін виїхали до Берестя. 9-го лютого підписано мир з Україною. Я просив п. фон Кільмана, щоби, згідно з приреченням, довів до зірвання з Троцьким. Фон Кільман відмовив. Того самого дня російський уряд видав пламенну відозву до німецьких військ, заохочуючи їх вимовити послух своїм старшинам.

МИР І ДАЛЬШІ ПОДІЇ.

На пропозицію генерала фельдмаршала Його Цісарська Величність доручив держ. секретареві ф. Кільманові передати Троцькому ультимат з домаганням прийняти поставлені йому раніш умови та крім них — відійти з балтійських провінцій. Щодо цього останнього домагання, то п. ф. Кільман уважав, що його не вдасться перевести з огляду на настрої у краю та двоєдиній монархії. Цісар згодився викреслити це домагання.

Держ. секретар Кільман рішуче зажадав від Троцького закінчити переговори. А той не хотів до нічого зобов'язатися, але одночасно заявив, що війна скінчена й розпоряджена демобілізація. Усе це спричинило неясність відносин на сході. Ми вважали неможливою річю залишити справи в такій неполадній стадії. Наше воєнне становище вимагало ясних постанов. Їх мали прийняти на нарадах у Гомбургу.

Отож ці наради відбулися 13. лютого. Прийнято там рішучі постанови відносно подій на сході. Учасниками нарад були державний канцлер, його заступник, державний секретар фон Кільман, фельдмаршал, начальник адміністрації і я. Цісар брав участь в нарадах тільки короткий час.

Головне Командування раніш уже вислало канцлерові численні телеграми з просьбою вивісти перемир'я. Тепер російської армії не можна було брати у рахунок, як чинника військового; однак Антанта пантрувала, зміцняла свій фронт, а головачі большевизму були людьми діла, які після поведіння пропаганди, навіть і без Антанти,

якщо їм дали би час, — могли би виступити збройно.

Та й Румунія теж не заключила би мира без попереднього підписання мира Росією. Ніяка атака на заході не мала би виглядів на успіх. А тоді ми втратили би нагоду побідно закінчити війну, з такими слабкими союзниками проти значно численніших сил. І для нас теж Україна була необхідна, як сила спомагаюча, і, очевидно, ми не могли відступити її большевикам. Деж Австрія могла запастися збіжжам? Німеччина дати їй його не могла, бо від року сама жила з зерна з ранніх жнив і потребувала ввозу. Румунія завела надії, які на неї покладали. Ще сумніші були вигляди на будуче у звязку з поганим урожаєм і в нас і в Румунії. Німеччина, полишена сама собі, не могла перетрівати без імпорту ззовні; доказом цього була дошкульна недостача харчів зимою 1918/19 р. Без помочі з України булоб настало тоді велике горе, навіть, коли би зруйнування державного устрою не було ще фактом доконаним.

Союз з Україною з огляду на сильну та-мошню большевицьку пропаганду спірався на слабких підставах. Отже нам було ясно, що щоби дістати з України збіжжа, будемо примушені виступити мілітарно, — в противному випадку весь отой мир з нею подобав би на комедію, що світ баламутила.

Щоби перешкодити большевикам ф'ормувати новий фронт, треба було завдати нежданний і важкий удар їх військам, удар, який дав би нам велику силу військового матеріялу. Покищо не мало глузду, вести там ширші воєнні операції.

Треба було здусити большевизм на Україні і встановити там такі порядки, які могли би дати нам воєнні користи: збіжжя й сирівців; з тією метою треба було посунутися вглиб країни.

Щоби перешкодити Антанті зміцнити Росію, треба було зацукати її війська й воєнне знаряддя у мурманському порті. Колиб ми не зробили цього, можна було напевне рахуватися з можливістю, що Англія продістанеться до Петербурга й відтіль почне проти нас виступати. Треба було зупинити Англійців на Мурмані й ударемнити їхні спроби закріплення себе у фінському заливі. Наступ на большевиків доводить нас крізь Естонію й Ліфляндію до Нарви й уможлиблює нам ставити відтіль успішний спротив. Можна було рахувати теж на поміч Фінляндії, котра хоронючи себе перед большевицькою навалою — просила нашої опіки. Я давно вже підтримував звязки з кількома представниками Фінляндії; передусім це торкалося п. Гільта, першого посла молодой фінської держави в Берліні. Покищо створено з молодих Фінляндців один курінь стрільців.

Наше воєнне й харчеве положення вимагало швидкої поведінки й відповідження перемиря. Я пояснював канцлерові й його заступникові наше невимовно важке положення на заході і зазначав, що льояльний союз з большевицькими ватажками цілком виключений. Небезпека, що грозила від їхніх змагань зреволюціонізувати Німеччину, надзвичайно грізна. Проти неї можемо охоронити себе тільки відсуваючи їх вглиб краю.

Не малося тут на увазі воєнних дій на широку мірку, лише оборонний засіб у точно накреслених межах. Малося теж на увазі викинути больше-

виків з Естонії і Ліфляндії, відкіль кликали нас на поміч наші співплемінники. Канцлер і його заступник покищо не погоджувалися на проєкт вивісти перемиря. Мотивували вони цей свій погляд внутрішнім неспокоєм та важкою ситуацією в Австрії.

Ці мотиви впливали теж на погляд фон Кільмана. Але поволі вдалося переконати двох вище згаданих державних діячів. Держ. секретар фон Кільман не змінив свого погляду. Та він заявив, що не він відповідає а канцлер і коли цей останній згодився вивісти перемиря, то він не може відмовитися від співпраці. Така поведінка фон Кільмана не могла викликати в мені довіря, з яким треба би відноситися до керманича нашої закордонної політики.

На пропозицію державного канцлера, Його Цісарська Величність згодився вивісти перемиря, чи так устійнити з погляду державно-правного, що непідписання Троцьким мирового договору доводить послідовно до зрвання договору про перемиря.

НОВІ ПЕРЕГОВОРИ.

18-го лютого пополудні й 19-го зранка на всьому російському фронті почалися воєнні дії. Негайно телеграфічно зголосився большевицький уряд, що він готов переговорювати про мир. Навчені їх поведінкою у Бересті, ми дали тепер цьому мирові іншу закраску.

Наш наступ мав іти вперед аж поки будуть прийняті всі наші умови. Троцький заявив, що він готов негайно вислати делегатів до Берестя;

особисто він не приїхав, мабуть тому, що вже не можна було продовжувати пропаганди. 28. лютого російські делегати заявили, що вони не мають права обмірковувати мир, тільки підписати його. 3-го березня в 5 $\frac{1}{2}$ год. договір був підписаний.

Отже воєнні дії на російському фронті були припинені.

Особисто мені не залежало на такому здезорганізуванні або ослабленні Росії, яке знівечило би її існування. Я мав надію, що Україна творила би підставу для відродження російської держави; мені подобалася теж найбільше російсько-польська розв'язка польської проблеми. Литва й Курляндія не були для Росії питанням життя, так само, як Батум і Карс, але втрата Естонії і Ліфляндії була для неї дуже болюча. Під цим оглядом ми могли зробити їй якнайдалше йдучі полегші. В мирових умовах не було нічого такого, що давало би нам право мішатися до внутрішніх політичних і господарських російських відносин, нічого не накидували такого, що суперечило би престижові самостійної держави чи покладало би ярмо на її мешканців. Дуже повчаюче порівняти мир, який ми заключили з Росією, з миром, який ми могли їй накинути, та порівняти його з тим миром, який ми мусимо тепер терпіти, дарма, що ми ніколи від мирових переговорів не відмовлялися. Багатомовним фактом є, що Росія виходить з війни покалічена, підчас коли її союзники, для котрих вона мала в 1914 році витягати каштани з вогня, — побідили.

Велика більшість парламенту затвердила мирові умови й признала широке розуміння права самовизначення народів; більшість соціалістів

стрималася від голосування, тільки незалежні соціалісти голосували проти. Отже показалося, що більшість народу підтримує уряд, тільки, на жаль, парламент недоцінював небезпеки, яка грозила нам від зреволюціонованої Росії.

Однак підписання мирового договору не могло стримати німецької армії в її поході на схід і північ. У порозумінні з нашими союзниками та згідно з поглядами Головного Командування, Німеччина зажадала, — однаково задля власної військової безпеки, що й в ім'я принципу самовизначення, — щоби Росія признала самостійність Фінляндії й України, зреклася Курляндії, Литви й Польщі та відступила Батум і Карс. Не вирішено будуччини Лівонії та Естонії. Наразі ми мали ці краї зайняти.

Наш похід, ведений надзвичайно швидко, дійшов до Нарви, Пскова, Полоцька, Орші й Могилева. Росіяне спротиву не робили. Воєнна добыча була величезна. Населення одітхнуло після большевицького гнету. Цілі простори, які найшлися у нашому посіданні, отримали відповідне вивінування у цілях господарських, та одночасно забезпечено їх від впливів большевицької пропаганди, яка все намагалася продертись до Німеччини. Не можна було передбачити, що вона дійде до Берліна й до Німеччини урядовим офіційним шляхом.

Одночасно з вмашеруванням до большевицької Великоросії почався наступ на Україні. Я втримував постійний зв'язок з генералом Арцтом, щоби узгіднювати наші дії.

Несподівано почав крутити цісар Карло; він хотів заощадити своїм народам розчарування, що

мира з Росією таки нема. Однак важке положення змусило його заявити свою згоду на наші проекти. Становище Австро-Угорщини було дуже дивне: передтим офіційально тверджено, що держава мусить заключити некорисний мир, щоби рятувати своє існування, а тепер нічого не роблено, аби на цій підставі створити собі можливість існування. Остаточне рішення Австро-Угорщини приєднатися до нашої акції було фактом відрадным, бо ми самі не змогли би виконати цього важкого завдання.

На Україні наш похід ішов теж жваво вперед. Ми простували до Києва, який зайняли 1. березня, а Австро-Угорщина до Одеси. Большевицькі загони робили спротив невеличкий, зате Чехо-Словаки, сформовані з воєнних австро-угорських полонених, билися багато завзятійше, так, що приходило до палких сутичок з ними. Вони тривали аж до кінця травня.

Головнокомандуючий східним фронтом задумав був створити в Німеччині з полонених українського походження дві дивізії; але тільки скермовано ці частини на Україну, як вони піддалися радикальним політичним впливам і їх прийшлося розформувати. Я мав надію, що на зразок того, як Антанта використовувала воєнних бранців, отримаємо й ми поміч з боку синів України, яких визволили від большевизму...

ВІРНИЙ ВІДПИС
ГРАМОТИ,

в котрій містить ся мировий договір, за-
ключений дня 9.лютого 1918.року в Берестю
Литовським між Українською Народньою Рес-
пуолікою з одної та Німеччиною, Австро --
Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з дру-
гої сторони.

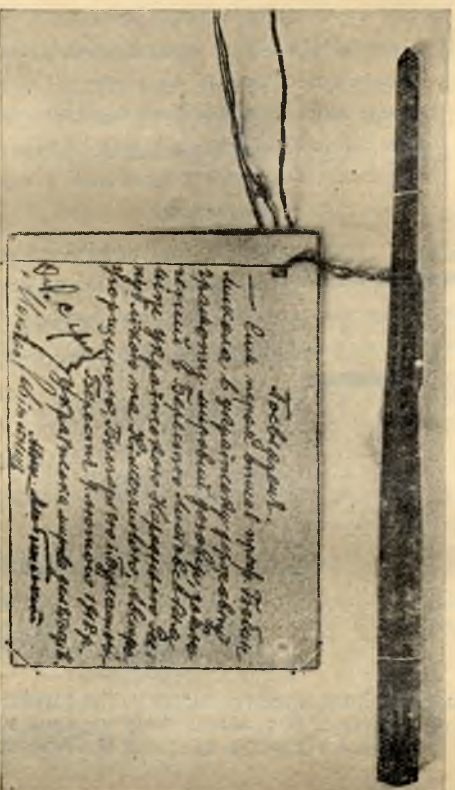
[REDACTED] Миколі Андрівичу Бабинови, що отсей мировий
договір з мови німецької на українську перевів та в держав-
ну грамоту Української Народньої Республіки вписав, на спо-
мин вручує [REDACTED]

Українська Мiroва Делеґація
в Берестю Литовським
9.лютого 1918.року.

Член. Ук. Мир. Дел.

Микола Любинський

Перша сторінка вірного відпису берестейського договору,
який поміщуємо без ніяких змін у нашій книжці, з досто-
вірним підписом делегата М. Любинського.

Перо, яким вписав пор. Микола Бабин мировий договір
в державну грамоту дня 9. лютого 1918 р. з засвідчен-
ням та підписами О. Севрюка, М. Любінського і М.
Левітського.

КОЛІН РОСС

З В І Т

для начальника відділу воєнних операцій німецького східного фронту про стан на Україні в березні 1918 р.

У момент вступу німецьких військ на Україну там панував повний хаос. Підчас зайняття Києва більшовиками значна частина українських військ заявила себе неутральною. А коли війська, що лишилися вірними урядові, розбито, тоді Рада і міністри втікли до Житомира. Одначе в Житомирі відмовились прийняти Раду і її члени розїхались на різні сторони. У поодиноких місцях деякі українські відділи ще держались, але вони не мали із собою звязку і можна сказати, що Ра-

Автор цього, Колін Росс, це відомий німецький публіцист, що служив в осени 1917 р. у військовому відділі міністерства закордонних справ у Берліні; він мав обовязок повідомляти пресу про стан воєнних операцій. Росс їздив часто на фронт і придивлявся воєнним операціям. Підчас німецької окупації на Україні він виїхав туди один із перших. Наведений ось тут звіт чужинця безумовно не відповідає у всіх подробицях дійсному тодішньому станові речей на Україні та всеж у загальному він правильний. Теж саме в оригінальних увагах і висновках автора є чимало здорових помічень. Подаємо цей будь-що-будь цікавий документ за „Архивом Русской Революції“, I. т.

да в момент підписання мирового договору фактично не мала ні влади ні прихильників у краю.

Внутрішнє становище на Україні нагадує найбільше стан у Мексику після упадку Хуерти. У краю нема ніякої центральної влади, що мала би під собою якусь більш-менше значну територію. Весь край поділений на цілу низку окремих просторів, відмежованих від себе кордоном повіту, міста, а інколи навіть містечка та села. Влада належить на таких територіях до різних партій, а також до поодиноких політичних авантюристів, розбійників і диктаторів. Можна бачити села оперезані окопами, як ведуть із сусідськими війну за поміщицьку землю. Поодинокі отамани панують на просторі земель, які підбивають при допомозі своїх прихильників і наемників. Вони мають на свої послуги скоростріли, гармати та панцирні авта; населення взагалі позабирало із собою багато зброї.

Не можна сказати, що большевики опираються тільки на російських військах, які лишились на Україні, і на бандах, що прийшли з Московщини; вони мають теж чимало прихильників на Україні. Всі робітники настроєні побольшевицькому, а також значна частина демобілізованих вояків. Важко з'ясувати, як ставляться селяни до большевиків. По тих селах, де побували большевицькі банди і де вони грабували та реквірували, селяни настроєні проти большевиків. Але в інших місцях видко, що большевицька пропаганда мала успіх і поміж селянами.

Головне заінтересування селян зводиться до питання про поділ землі; вони підуть за Радою,

коли вона не завагається розділити поміщицьку землю між селян. Одначе якби Рада щонебудь змінила в своїм III. і IV-ім Універсалі, де проголошено перехід землі в користь селян без викупу, тоді селяни підуть за большевиками. І хоча большевики наслідком свого терору хутко втратили владу в різних місцях, таки їхнє гасло: »Бери, все — твоє« занадто привабливе, щоби не мати за кожним разом нового спокусливого впливу на народні маси.

Українська самостійність, на якій основується Рада, має в краю дуже слабе коріння. Головним її оборонцем є невеличкий гурток політичних ідеалістів.

Серед народу можна часто ствердити, що він зовсім не цікавиться своєю національною окремішністю. З другого боку і Українці не є одноцільною політичною групою, а діляться на різні соціалістичні напрямки. Рада, якої влада зміцнюється з кожним днем від хвилини приходу Німців, все таки тепер опирається — і імовірно довго ще опиратись ме в майбутности — на німецьких багнетах.

Заможні кола населення, інтелігенція та старшини, ставляться пасивно до зміни урядів. Вони підуть із усяким урядом, який не буде занадто соціалістичний і бодай у частині боронитиме їхніх інтересів.

Жиди стояли зовсім на боці большевиків і більшість большевицьких провідників — жиди-

Окрему ролю грають тут численні Поляки, а між ними головно вивласнені великі дідичі. Вони силкуються ввійти в звязок із німецькими

штабами та старшинами і нацьковують їх проти Ради.

Щодо військових частин, які заявили про свою політичну неутральність, слід згадати про самостійні воєнні відділи інших національностей: Польків, а головню про чехословацькі полки.

Дарма, що в краю велике політичне безладдя, втома після війни та наслідком революції і потреба супкою та ладу серед усіх верств населення — незвичайно велика. Можна сказати, що всякий уряд, який в деякій мірі зможе опертись на більшости народу та буде в силі забезпечити супокій та лад, зможе встоятись.

Теперішній уряд Ради, опираючись на німецькій армії, розвиває надзвичайну діяльність. Та труднощі, які ждуть його, дуже великі з огляду на ріжність, а подекуди й неприєднаність соціяльних інтересів. Ще довго йтиме завзята внутрішня боротьба. Головною перепоною в ній є те, що нарід здеморалізований революцією та большевицькою пропагандою і поняття влади та дисципліни захитані в самих основах.

УКРАЇНСЬКЕ ВІЙСЬКО.

Українське військо — військо наємників; воно складається із бувших вояків і старшин, безробітних і авантюристів. У своїй основі воно зовсім демократичне. Урядів ніяких там нема, є лише становища командуєчих окремими військовими одиницями. Рядові дістають плати 333 карб. місячно і крім цього проживок, мешкання та одіж. Їх рідня дістає допомогу. Командант кожної військової одиниці дістає на 15 відс. більше ніж

безпосередньо йому підчинені. Влада та авторитет командуючого дуже невеличкі. »Чурів«, а навіть служби не мають і вищі старшини. Військовий міністр сам чистить собі чоботи. Дуже характеричне те, що в поїзді військового міністра австрійські полонені виконують обовязки куховарів.

Численність української армії приблизно 2000 людей; армія ділиться на цілу низку відділів, що різняться між собою своїми уніформами. Вона має небагато гармат, скорострілів і панцирних авт. Її боева сила незвичайно мала.

Командуючим усіма озброєними силами є міністр військових справ Жуковський; начальником його штабу — ген. Осецький; оба, імовірно, бувш. старшини російського Генер. Штабу. Крім них загально відомі генерали Присовський і Петлюра. Цей останній — авантюрист, що має велику популярність.

Керманічі військових і громадянських органів змінюються незвичайно часто. Важко сказати: наскільки праця військових і громадянських органів гармонійна і в якій мірі вона припинена взаємними інтригами. Здається, що вони ведуть завзяту боротьбу за владу. Коли я виїзжав із Києва, казали, що ген. Петлюра подався до дімісії; можливе, що його велика популярність, ясно зазначена при вході українських військ, видалась небезпечною міністрові військових справ.

Сам Жуковський робить вражіння енергійної людини, яка знає, чого хоче. Тепер він працює з великим зусиллям над тим, щоби тримати армію в своїх руках. Він хоче поступенно навчити війська дисципліни і крім цього, згідно з його

пляном, у ряди армії треба покликати новобранців за один рік.

Українське військо носить покищо російські уніформи; воно відзначає себе блакитною або жовто-блакитною перевязкою на лівій руці. Війську хотять надати національний характер фантастичною прикрасою голови, щось у роді козацької чи татарської: довгими коліровими шапками; цим хотять вплинути на моральні та національні почування вояцтва. Озброєні вони дуже різно. Як в усіх революційних військах, кожний старається мати на собі якнайбільше зброї.

ВОЄННА ОЦІНКА.

І при дальших воєнних операціях не можна рахувати на поважну підтримку від українських військ, але вони мають значіння як політична декорація. До цього часу війна була війною залізничих шляхів; її можна було вести тільки завдяки сприятливому становищу залізничих службовиків, що ставились до воюючих партій неутрально; ці люди скрізь, куди проходили Німці, давали їм поміч і підтримку і лише завдяки їхній волі допомогти нам, можливий був рух на залізничих шляхах. Найважнішою умовиною для дальшого ведення війни є загальна втома війною, мала боздатність большевицьких військ і майже загальний казковий страх на звістку, що приближаються »германці«. Збереження цього морального престожа є підставою дальших успіхів.

До цього часу не доводилось мати діло із організованим ворожим спротивом. Найбільшу ор-

ганізацію та бездатність виявили чехословацькі війська. Одначе можливо, що при перериві або загаянню у дальшій наступі доведеться надібати енергічнійший спротив. Більш усього треба лякаться, щоби керманічі большевицького руху не мали часу знищити ріжних технічних будівель або вивезти та розтратити харчів. Мое особисте вражіння, яке я витворив собі підчас переїзду з передовими відділами в найбільше ріжнородних місцях, таке: невеличкі військові відділи, піддержувані панцирними автами в товаристві ваптажних авт із відділами скорострілів, можуть посунутись уперед у глибину краю на сотні кільометрів і зайняти найважнійші технічні точки, вузлові залізничі стації, а також склади харчів, і вдержати їх аж до приходу військової підмоги. Мое особисте вражіння, що справді організовані большевицькі сили не дуже великі; так нпр. у Києві було їх від 4 до (максимально) 8 тис. людей, але при помочі терору вони панували над містом із 600.000 мешканцями, між якими було 30.000 старшин.

ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ.

Україна полишає вражіння краю, що не відчуває в нічому недостачі. Навіть у містах, де довіз харчів є явно поганий, навіть у Києві, що бореться із великими труднощами, можна бачити в крамницях і готелях ріжну поживу в необмеженій скількості. Єдиний продукт проживку, якого недостачу відчувають міста, це хліб, тому, що селяни не вивозять у місто збіжжа. Зате мяса можна найти скрізь вдовіль.

Мешканці кажуть, що по селах є великі запаси збіжжя, схованого та закопаного в землі. Важко сказати, в якій мірі це правда, але маю вражіння, що це правда. Коли я обїздив села, бачив, що селяни живуть дуже добре, мають багато дрібної худоби і пропонують у великій кількості свиняче сало, свою національну страву. Впродовж залізничних шляхів і головню на вузлових стаціях я надібав великі склади харчевих запасів.

А проте дістати харчеві продукти, головню запаси збіжжя, буде дуже важко. Селянин, що має великі запаси збіжжя та гроші, не хоче нічого продавати. Скількість паперових грошей, наслідком того, що їх вічно друкують, зросла до таких розмірів і впала настільки у своїй вартості, що гріш не приваблює нічим селянина. Крім цього він знає, що і коли він зможе дістати за свої плоди і тому він воліє тримати їх у себе, у сховищі. Грає тут теж чималу ролью антагонізм між містом і селом. При величезній недостатці знаряддя, селянин не може купити! в місті нічого із того, що потрібує. І навіть при дуже високій ціні збіжжя важко буде спонукати селянина, щоби він продав плоди свого прожитку у великій кількості. Зате він радо виміняє їх на товари, яких недостатчу сильно відчуває; є це в першій мірі сільсько-господарське знаряддя, шкіра, посудина, одіж і чоботи.

Другою причиною, чому селяни не бажають продавати збіжжя це заборона продажі алькоголю і скасування державного горілячаного монополю. Горілка і взагалі алькоголь це на Україні дуже поширений предмет продажі, а в містах можна

Його дістати хіба за казкові ціни. І одночасно всі селяни виробляють із зерна горілку. А тому, що найвища ціна зерна не перевищує 18 карб. за пуд, а з пуда зерна можна зробити 3 пляшки горілки вартости 90 карб., то виріб горілки є для селян новою притокою, щоби не продавати зерна на харчеві запаси.

Рада є тої думки, що селяни незаконно захопили великі запаси харчів із державних шпіхлірів призначених для проживку фронту. Вона хоче при помочі німецьких військ натиснути селян і приневолити їх вернути запаси. Інколи, коли підходили німецькі війська, селяни видавали комісарям Ради харчі, коні, то-що. Але такі засоби, як би користуватись ними довше, розбудять сильну ненависть селян до німецьких військ і тому доцільніше було би роздобути харчеві запаси від селян по доброму.

Що торкається дальшого забезпечення харчями краю та центральних держав, то всі представники великої власности вказують на те, що селяни обробляють землю лише для власного вжитку і що надмір збіжжа потрібний для вивозу можна дістати тільки при помочі великих земле-власників. Частину маєтків засіяна в осени дала гарний урожай. Та для того, щоби вести господарство далі, треба необхідних для цього засобів, а селяни взяли із собою весь інвентар та знаряддя. Крім цього на маєтках хуторів ніхто не хоче сіяти не знаючи, хто буде збирати там урожай. Дальшою перепоною для ведення господарства у великих маєтках, є висока ціна робітника.

Ця висока ціна, а також і трудність, інколи

й неможливість знайти робучих рук, є головною перешкодою в економічному розвитку України. Вона має свою причину в деморалізації народу, який відвик від усякої праці. Незвичайно великою перешкодою для налагодження в майбутньому господарських взаємин між Україною і центральними державами є повне обезцінення гроша. Фінансове становище України зовсім хаотичне. В обігу є велика скількість паперового гроша різних урядів, гроша, що не має ніякого покриття. Фінансовим фундаментом теперішнього уряду, що не збирає ніяких податків і не має інших доходів, є випуск банкнотів нічим непокритих. Наслідком цього вартість карбованця впала вдсятеро. Дорожнеча просто фантастична. А одночасно кожний аж до простого носія, волоцюги чи демобілізованого салдата має великі гроші, бо за найзвичайнішу фізичну працю, нпр. вивантаження залізничного вагону платять від 30 до 50 карб. денно.

Коли ввійшли німецькі війська, населення оцінювало марку як карбованця; купці були захоплені, коли Німці приймали такий курс. Після цього військова влада встановила курс карбованця — 1 марка 50 фенігів. Одначе обезцінення марки цим не закінчилось. У березні Ц. Рада оголосила у всій пресі, що за порозумінням з німецькою військовою владою курс карбованця означений на 2 марки. Ця звістка поширилась неімовірно хутко, так, що навіть селяни по селах приймали марку лише за 50 копійок. Була навіть тенденція, щоби цінити її тільки як 48 коп.

Це швидке обезцінення марки мало просто дивоглядні наслідки. Усякий місцевий вояк і зви-

чайний робітник має більше грошей, як німецький старшина. А німецький вояк не має ніякої змоги доповнити собі на селі свою скромну плату таким бажаним для нього хоч і малим додатком. Зваживши, що харчеві припаси скрізь великі, при такім стані німецькі старшини та вояки можуть легко дійти до огірчення і почати незаконні реквізиції, то-що. Крім цього німецький старшина у відношенні до місцевого, а також відносно тієї класи суспільности, де живе, попадає в дивне становище, бо не може жити з ними на однім рівні, не маючи багато гроша.

З огляду на те, що підвищати тепер курс було би недоцільно, а в усякому разі дуже важко і це могло би викликати великий гнів, то єдиним способом, щоби оздоровити ці чудернацькі обставини, було би: припинити приплив німецького гроша на Україну та оплачувати краще армію в карбованцях. Всі ці видатки, як і взагалі всі видатки звязані з дальшими воєнними операціями, повинна оплатити Україна.

ПРОТИНІМЕЦЬКІ НАСТРОЇ.

Відношення до Німців покищо добре. Багаті класи населення, інтелігенція та старшини зустрічали Німців із щирою втіхою і витали їх як визволителів від нестерпного гнету. Це було замітне головно в Києві в перших днях після нашого приходу. У цьому відношенні не було різниці між Українцями, Росіянами та Поляками. Російське населення зустрічало Німців виїмково прихильно. Большевики виливали свою ненависть го-

ловно на старшинах. По міродатних даних у Києві розстріляли щонайменше 1000 старшин, а може й більше.

Також нижчі верстви населення здебільша ставляться дружньо, або щонайменше байдуже до Німців, а вороже ставиться до них тільки невеличка меншість. Як рішучі вороги Німців виступають до цього часу тільки робітники, настроєні по-більшевицькому.

Та вже і тепер є познаки, що це прихильне відношення до Німців зміниться в недалекому майбутньому. Чим довше продовжиться побут Німців тим більше населення забуватиме про жах большевицького терору і тим сильніше воно відчуватиме невигоди окупації. Покищо населення пересвідчене, що з хвилини наладнаних звязків із Німеччиною, воно діставатиме в необмеженій кількості товари. Та чим яснійше воно побачить, що про це й думати зайве і що навпаки: воно засуджене на таку-же недостачу товарів як і центральна Європа, тим більше ворожим буде його відношення до Німців.

Ясно, що погіршення цього відношення має подекуди свою причину у поведінці поодиноких вояків та старшин. Населення глядить з недовірям на реквізиції, не віруючи, чи за них заплащать. Бували теж випадки, що реквізицію переводили насильно, не видаючи посвідок, що перемінювали церкви на стайні, а коні накривали церковними ризами, то-що. У Києві було вже чути в перших днях, що німецькі старшини бють на вулицях місцевих вояків, то-що.

ПОЛІТИКА, ПРЕСА, ПРОПАГАНДА.

У теперішній мент кожний німецький старшина і вояк на Україні грають ролю видатних політичних діячів. Їхні слова приймає населення як офіційні заяви від німецької імперії та нім. народу. Щодо цього вони не дістають ніяких означених вказівок. Можна сказати, що кожний штаб і кожний старшина веде і мусить вести політику на свій лад. Денебудь приїде німецький відділ, хоча би це була сотня піхоти або панцирне авто, негайно старшина, що командує ними, вступає в переговори з місцевою Радою і мусить вирішити цілу низку питань вищої політики. Безпосередньо за ним приходять вищий старшина, який часто має інші погляди, і такі зміни відбуваються кілька разів аж справа не дійде до самого штабу.

Німецькі старшини часто є тої гадки, що з Радою — цією бандою соціялістів-революціонерів не можна, річ ясна, піддержувати ніяких взаємин і що треба яко мога хутше утворити новий уряд. І природно, що всі кола населення, що бажали би завести новий устрій — представники землевласників і монархісти — стараються зблизитись з німецькими старшинами та штабами і приєднати їх на свій бік. А тому, що течії протилежних напрямків багато менше доступні німецькій армії, яка не в силі стежити за ними, то природно, що ця армія бачить загальну картину в невірнім освітленні і оцінює події не так, як вони виглядають у дійсности.

При цьому-ж загальне становище саме тепер дуже пригоже для німецької пропаганди се-

ред населення. Увесь край уже кілька тижнів відрізаний від зовнішнього світа і нетерпляче жде на новини. Місцеві часописи мусять обмежуватись звістками часописів, що попадають сюди лише випадково. Так нпр. останні німецькі часописи прийшли в Київ ще в половині грудня минулого року.

Необхідно інформувати край негайно новинами із німецьких джерел; для цього було би вказаним створити більшу офіційну установу, яка працювала би при допомозі німецької преси та німецьких кореспондентів.

Далі здається треба би негайно почати рішучу боротьбу з незвичайно штудерною пропагандою Антанти, вже тепер тут веденою. Нпр. у початках березня поширилась звістка, що Англіїці прорвались через Дарданелі і висадили війська в Одесі; цю звістку повторила преса і всі їй повірили.

ВИСНОВОК.

На закінчення я хотів би сказати таке: Рада держиться тільки завдяки німецькій окупації. Та її влада кріпшає з кожним днем. І можна зробити висновок, що паралельно із зміцненням влади Ради, її відношення до Німців ставатиме щораз більше вороже.

Нище наведений текст договору передруковуємо вірно й без найменших стилістичних ані правописних змін, із документу, переданого ласкаво Видавництву Вп. Миколою Бабином. Обгортку того документу з дуже цікавим надписом репродукуємо у цій книжці окремою відбиткою. — Редакція

Мировий договір

між Українською Народньою Республікою з одної а Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з другої сторони.

Тому, що Український Народ в протязу сучасної світової війни проголосив себе незалежним і виразив бажанє привернути мирний стан між Українською Народньою Республікою і державами, що находять ся у війні з Росією, постановили правительства Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії і Туреччини заключити мировий договір з правительством Української Народньої Республіки; вони хотять сим вчинити перший крок до тревалого і для всіх сторін почесного світового мира, котрий не тільки має покласти кінець страхіттю війни, але також має вести до привернення дружніх відносин між народами на поли політичному, правному, господарському і умовому. В тій ціли до навязаня мирових переговорів в Берестю Литовським зі-

брали ся повновласники вище означених правительств, а саме:

За Правительство Української Народньої Республіки Члени Української Центральної Ради:

Пан Александер Севрюк,

Пан Микола Любинський

і Пан Микола Левітський.

За Цісарсько-Німецьке Правительство державний секретар заграничного уряду, Цісарський Дійсний Тайний Радник

Пан Ріхард фон Кільман;

За ц. і к. Спільне Австрійсько - Угорське Правительство Міністер Цісарськ. і Королівськ. Дому і справ заграничних Його Ц. і К. Апостольського Величства Тайний Радник

Отокар граф Чернін фон і цу Худеніц;

За Королівсько - Болгарське Правительство президент міністрів

Пан Д-р Василь Радославов,

Посол Пан Андрій Тошев,

Посол Пан Іван Стоянович,

Військовий повновласник Пан полковник

Петро Ганчев,

Пан Д-р Теодор Анастасов;

За Цісарсько-Османське Правительство:

Й. В. Великий Везир Талат Паша,

міністер справ заграничних Агмед Пессімі

Бей,

Й. В. Ібрагім Гаккі Паша,

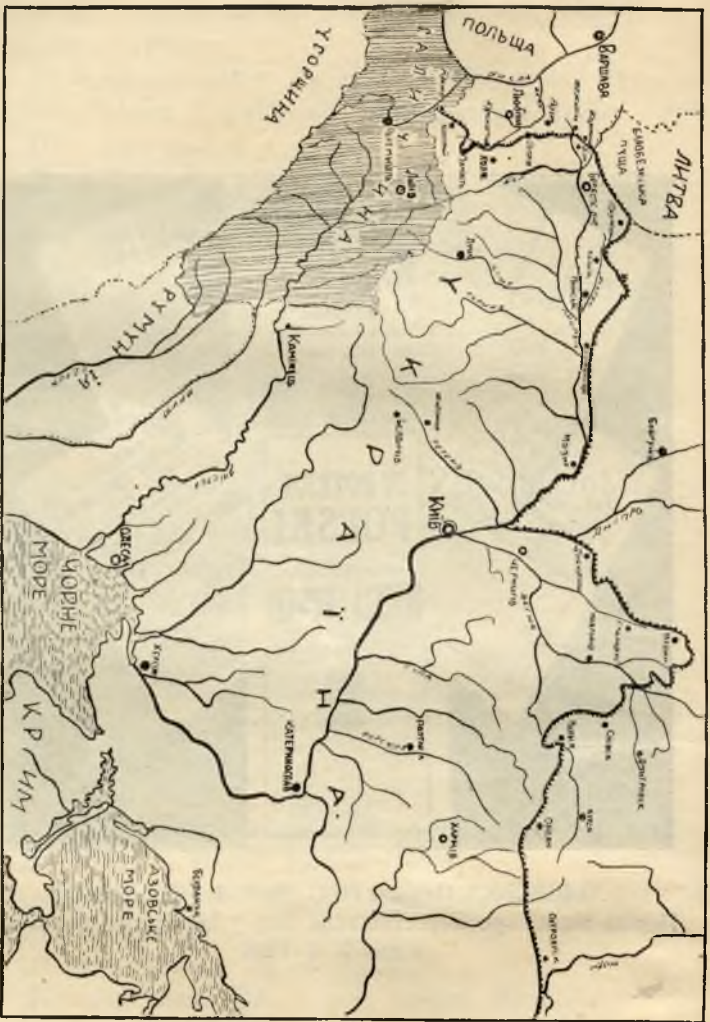
Генерал Кавалерії Агмед Іццет Паша;

і по предложеню своїх повновластей, які признано добре і належно виставленими, згодили ся на слідуєчі постанови:

ЛВІВСЬКА ПРЕСА ПРО МИР З УКРАЇНОЮ.
Перша вістка про Берестейський Мир у лвівських деньниках
з дня 9. II. 1918.

Карта України з границями означеними Берестейським договором.

Стаття I.

Українська Народня Республіка з одної і Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина з другої сторони заявляють, що военний стан між ними покінчений. Сторони, заключаючи договір, рішили ся надалі жити взаємно в мирі і дружбі.

Стаття II.

1) Між Українською Народньою Республікою з одної і Австро-Угорщиною з другої сторони, о скільки ті дві держави граничитимуть з собою, будуть ті границі, які істнували між Австро-Угорською Монархією і Росією перед вибухом війни.

2) Дальше на північ ітиме границя Української Народньої Республіки починаючи від Тарнограду, загально по лінії Білгорай-Щебогшин-Красностав — Пугачів — Радин — Межиріче — Сарнаки — Мельник — Високо Литовськ — Каменець Литовськ — Прушани — Вигоновське Озеро.

Подрібно установлювати-ме границю мішана комісія після етнографічних відносин і з узглядненем бажань населеня.

3) На випадок, якби Українська Народня Республіка мала граничити ще з якою іншою державою Почвірного Союзу, то що-до того застерігають ся окремі умови.

Стаття III.

Опорожнюване занятих областей пічнеться негайно по ратифікації сього мирового договору.

Спосіб переведення опорожнення і передачі опорожнених областей означуть повновласники інтересованих сторін.

Стаття IV.

Дипломатичні і конзулярні зносини між сторонами, що заключають договір, почнуть ся зараз по ратифікації мирового договору. Для можливо найбільшого допущення конзулів обох сторін застерігають ся окремі умови.

Стаття V.

Сторони, що заключають договір, зрікають ся взаємно звороту їх воєнних коштів, себто державних видатків на проваджене війни, як також звороту їх воєнних шкід, то є тих шкід, які повстали для них і їх горожан у воєнних областях через військові зарядження з включенем всіх реквізицій зроблених у ворожому краю.

Стаття VI.

Воєнні полонені з обох сторін будуть відпущені до дому, хибаби вони схотіли за згодою держави, в котрій вони перебувають, залишити ся в її областях або удатися до іншого краю.

Питання, що з тим стоять у звязку, полагоджують ся в окремих договорах передбачених в VIII. статі.

Стаття VII.

Сторони, які заключають договір, прийшли в справі господарських зносин до слідуючої згоди:

I.

Сторони, які заключають договір, зобов'язують ся взаємно навязати негайно господарські зносини і устроїти обміну товарів на підставі слідуючих постанов:

До 31. липня біжучого року треба буде переводити взаємну обміну лишків найважніших сільсько-господарських і промислових виробів для покриття біжучих потреб згідно з оттакими постановами:

а) Кількість та рід витворів, котрих обміну передбачено в попередньому уступі, означаєть по обох сторонах комісія, яка складаєть ся з однакової кількості членів з обох сторін і збираєть ся негайно після підпису мирового договору.

б) Ціни витворів при згаданій обміні товарів означаєть по взаємній згоді комісія, котра складаєть ся з рівної кількості представників обох сторін.

в) Розрахунок відбуваєть ся в золоті на такій основі: 1000 німецьких державних марок в золоті рівні 462 карбованцям в золоті Української Народньої Республіки, а також рівні 462 рублям в золоті бувшого російського цїсарства (1 рубель рівнаєть ся $1/15$ імперіяла), або 1000 австрійських і угорських корон в золоті рівні 393 карбованцям 78 грошам в золоті Української Народньої Республіки, рівні 393 рублям 78 копійкам в золоті бувшого російського цїсарства (1 рубель рівнаєть ся $1/15$ імперіяла).

г) Обміна товарів, котрі мають бути установлені комісією, яка передбачена в уступі а), від-

буваєть ся через державні або державою контро-льовані центральні інституції.

Обміна тих витворів, котрих вище передба-чені комісії не означають, відбуваєть ся дорогою вільного обороту на підставі тимчасового тор-говельного договору, котрий передбачуєть ся в слідуючім II. числі.

II.

О скільки в числі I. не передбачено нічого іншого, то в основу господарських зносин між сторонами, котрі заключають договір, тимча-сово до заключеня остаточного торговельного до-говору, але у всякому разі на протяг не менше як шість місяців після заключеня мира між Ні-меччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Ту-реччиною з одної (сторони і тепер стоячими з ними в стані війни європейськими державами, Сполученими Державами, Північної Америки та Японії з другої сторони, повинні бути поло-жені отакі постанови:

A.

Для господарських зносин між Українською Народньою Республікою і Німеччиною ті умови, які зложені в нище згаданих постановах росій-сько-німецького договору про торгівлю та море-плавство з року 1894—1904, а саме:

Статя 1—6, 7. включно тарифи А. і В, 8—10, 12, 13—19, далі в постановах в кінцевому протоколі перша часть до статі 1, уступ 1. і 3. до статі 1. і 12. уступ 1, 2, 4, 5, 6, 8, 9 до статі 3. до статі 5. уст. 1. і 2., до ст.

5, 6, 7, 9 і 10. до ст. 6, 7 і 11., до ст. 6—9, до ст. 6. і 7, до ст. 12. уступ 1, 2, 3, 5, далі в кінцевому протоколі в четвертій частині §§: 3, 6, 7, 12, 12 б, 13, 14, 15, 16, 17, 18. (з застереженням відповідних змін в організації властей). 19, 20, 21, 23.

При цьому стає згода відносно слідуєчих точок:

1) Загальна російська митова тарифа з 13./26. січня 1903. р. остає в силі.

2) Статя 5. одержує слідуєчий уклад:

»Сторони, що заключають мир, обовязують ся обосторонно не перепиняти взаїмних зносин ніякими заборонами відносно привозу, вивозу або перевозу і дозволяти свобідний перевіз.

Виймки дозволяють ся лише для таких виробів, котрі на области одної зі сторін, що заключають договір, були або будуть предметом державного монополю, як також для деяких виробів, відносно котрих зі зглядів на здоровле, ветеринарну поліцію і публичну безпечність або з інших політичних і господарських причин можнаби видати надзвичайні зарядження заборони, особливо у звязку з повоенним перехідним часом».

3) Жадна сторона не буде мати претенсій до тих полекшень, котрі друга сторона запоручує або запоручить якійнебудь другій державі на підставі існуючого, або майбутнього митового обеднання, яке є наприклад між Німеччиною і Вел. Княз. Люксембург, або в малому пограничному обороті, в межах 15-ти кільометрової смуги.

4) Статя 10. одержує слідуєчий уклад:

»Всякого рода товари, котрі перевозить ся через область одної з обох сторін, мають бути вільні від усякого перевозового мита, незалежно від того, чи перевозить ся їх прямо, чи в дорозі виладовуєть ся, складаєть ся в склади і знов наладовуєть ся«.

5) Замість статі 12. а має бути слідуюча постанова:

а) Відносно взаїмного захисту прав першотворів на твори літератури, штуки та фотографії в зносинах між Українською Народною Республікою і Німеччиною набирають сили постанови договору, який заключили Німеччина і Росія 15./28. лютого 1913 року.

б) Відносно взаїмного захисту знаків на товарах мають бути міродайні також на будучність постанови з 11./23. липня 1873 року.

6) Постанова кінцевого протоколу до 19. статі одержує слідуючий уклад:

»Сторони, що заключують договір, по зможі підпомагати-муть собі взаїмно в справі залізничних тарифів, особливо через наладжування безпосередних тарифів. В тій цілі обидві сторони, що заключують договір, є готові, як мога скоріще взаїмно увійти в переговори«.

7) § 5. четвертої частини кінцевого протоколу одержує слідуючий уклад:

»Обидві сторони погодили ся, щоби митові уряди обох держав були відчинені в кожен день року, з виключенєм днів недільних та тих, які законами означені як свята«.

В.

Для господарських зносин між Українською Народньою Республікою і Австро-Угорщиною набирають сили ті умови, котрі зазначені в наступуючих постановах російсько-австрійсько-угорського договору про торгівлю та мореплавання з 15. лютого 1906. року, а саме:

Стаття 1, 2, 5 з тарифою А. і В. включно, стаття 6, 7, 9—13, ст. 14. уступ 2. і 3, ст. 15, ст. 24, далі в постановах кінцевого протоколу до статі 1. і 12. уступи 1, 2, 4, 5. і 6, до ст. 2., до ст. 2, 3. і 5, до ст. 2: і 5, до ст. 2, 4, 5, 7. і 8, до ст. 2, 5, 6. і 7, до ст. 17, як також до ст. 22. уступ 1. і 3.

При с'їм стає згода що-до слідуєчих точок:

1) Загальна російська митова тарифа з 13./26. с'їчня 1903. року остає в дальшій силі.

2) Стаття 4. одержує слідуєчий уклад:

»Сторони, які заключають договір, обов'язують ся не перепиняти взаїмних зносин між своїми областями ніякими заборонами для ввозу, вивозу і перевозу.

Виїмки від того дозволяють ся лише:

а) Для тютюну, соли, пороху та всяких інших взривних матеріалів, як також для других товарів, котріби колинебудь на області одної зі сторін, що заключають договір, були предметом державного монополю;

б) відносно военних потреб при надзвичайних обставинах;

в) з огляду на публичну безпечність, на санітарні та ветеринарно-поліційні відносини;

2) для деяких виробів, для котрих із інших важних політичних і господарських причин оказалосьби потрібним прийняти надзвичайні заходи заборони, особливо у звязку з повоєнним перехідним часом».

3) Жадна сторона не буде мати претенсій до тих полекшень, котрі друга сторона признає або признавати-ме якійнебудь другій державі на підставі існуючого або майбутнього митового об'єднання, яке є наприклад між Австро-Угорщиною та Князівством Ліхтенштайн або в малому пограничному обороті в межах 15-ти кільометрової награничної смуги.

4) Стаття 8. одержує слідуючий уклад:

»Всякого рода товари, які перевозить ся через області одної зі сторін, котрі заключують договір, мають бути взаємно вільні від усякого перевозового мита незалежно від того, чи перевозить ся їх прямо, чи в дорозі викадується, складається в склади і знов наладовується».

5) Постанова кінцевого протоколу до 21. статі одержує слідуючий уклад:

»Сторони, котрі заключують договір, по зможі підпомагати-муть собі взаємно в справі залізничних тарифів, особливо через наладжування безпосередніх тарифів. В тій ціли обидві сторони, котрі заключують договір, є готові якомога скоріше, взаємно увійти в переговори».

С.

Що торкається господарських зносин між Українською Народньою Республікою і Туреччиною, то треба їх урегулювати до заключеня остаточного торговельного договору по праву найбільше упривілюваного народу.

Жадна сторона не буде мати претенсій до тих полекшень, котрі друга сторона признає або признавати-ме якійнебудь другій державі на підставі істнуючого або майбутнього митового обєднаня, або в малому пограничному оборстї в межах 15-ти кїльometroвої пограничної смуги.

Д.

Що торкаєть ся господарських зносин між Україною Народньою Республїкою і Туреччиною, то обидві сторони до заключеня нового торговельного договору взаїмно запоручують собі таке поступованє, яке примїнюєть ся до найбільш упривілейованого народу.

Жадна сторона не буде мати претенсій до тих полекшень, котрі друга сторона признає або признавати-ме другій державі на підставі істнуючого або майбутнього митового обєднаня або в малому пограничному оборотї.

III.

Сила тріваня передбаченого в II. числї сього договору для господарських зносин між Українською Народньою Республїкою з одної сторони і Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з другої сторони може бути продовжена по взаїмній згодї сторін.

Якби речинці, передбачені в першім уступі II. числа мали наступити перед 30. червня 1919. року, то кожній зі сторін, котрі заключують договір, вільно виповісти на шість місяців, рахуючи від 30. червня 1919. року, ті постанови, що містять ся у вище поміченому числї.

IV.

А.

Українська Народня Республіка не мати-ме ніяких претенсій до тих полекшень, які Німеччина признає Австро-Угорщині або другому краеві, котрий стоїть з нею в митовій звязи і граничить з Німеччиною безпосередно або по середно через якийнебудь другий край, котрий находить ся з нею, або Австро-Угорщиною в митовій звязи, або які Німеччина признає своїм власним кольоніям, заграничним посїlostям і областям, котрі є під її охороною, або краям, які стоять з ними в митовій звязи.

Німеччина не мати-ме ніяких претенсій до тих полекшень, які Українська Народня Республіка признає якомусь другому краеві, котрий стоїть з нею в митовій звязи і граничить з нею безпосередно або посередно через якийнебудь другий край, що находить ся з нею в митовій звязи, або які вона признає кольоніям, заграничним посїlostям і областям, що стоять під охороною одного з країв, які є з нею в митовій звязи.

В.

В господарських зносинах між обнятими договором митовими полосами обох держав, Української Народньої Республіки з одної і Австрійсько-Угорської Монархії з другої сторони, Українська Народня Республіка не мати-ме ніякої претенсії до тих полекшень, які Австро-Угорщина признає Німеччині або якомунебудь другому краеві, котрий находить ся з нею

в митовій звязи і |граничить з Австро-Угорщиною безпосередно або посередно через інший край, що є в митовій звязи з нею або з Німеччиною. Кольонії, заграничні посілости і області, котрі знаходяться під охороною, стоять під тим зглядом на рівні з матернім краєм.

Австро-Угорщина не мати-ме ніякої претенсії до тих полекшень, які Українська Народня Республіка признає якомунебудь другому кравви, що є з |нею в митовій звязи, або кольоніям, заграничним посіlostям, і стоячим під охороною областям тих країв, які з нею митово звязані.

V.

'A.

Оскільки в неутральних державах знаходяться товари, які походять з України або Німеччини, а на котрих лежить заборона безпосередного чи посередного вивозу до областей другої сторони, котра заключає договір, то такі обмеження довільного орудування повинні бути знесені зглядом сторін, котрі заключають договір.

Тому обидві сторони, що заключають договір, обовязують ся негайно повідомити правительства неутральних держав про знесені вище згаданих обмежень довільного орудування.

B.

Оскільки в неутральних державах знаходяться товари, котрі походять з України, або Австро-Угорщини, а на котрих лежить заборона безпосередного чи посередного вивозу до обла-

стей другої сторони, котра заключає договір, то такі обмеження довільного орудування повинні бути знесені зглядом сторін, що заключають договір.

Тому обидві сторони, що заключають договір, обов'язують ся негайно повідомити правительству нейтральних держав про знесені вище згаданих обмежень довільного орудування.

Стаття VIII.

Привернене публичних і приватних правних зносин, виміна воєнних полонених і цивільних інтернованих, справа амнестій, як також справа поступованя з торговельними кораблями, що попали у власть противника, управильнить ся з Українською Народною Республікою в поодиноких договорах, котрі становлять що-до суті складову часть нинішнього мирового договору і по зможі рівночасно з ним вступають в силу.

Стаття IX.

Умови, прийняті в осььому мировому договорі, творять неподільну цілість.

Стаття X.

При толкованю сього договору для зносин між Україною і Німеччиною є міродайним український і німецький текст, для зносин між Україною і Австро-Угорщиною український, німецький і угорський текст, для зносин між Україною і Болгарією український і болгарський текст, а для зносин між Україною і Туреччиною український і турецький текст.

КІНЦЕВІ ПОСТАНОВИ.

Нинішній мировий договір буде ратифікований. Ратифікаційні грамоти мають бути обмінані як мога скоріще у Відні.

Мировий договір стає правосильним по його ратифікації, оскільки в йому нічого іншого не постановлено.

На доказ того повновласники отсей договір підписали і свої печаті приложили.

Зладжено в пяти первописях в Берестю Литовськїм 9. лютого 1918 року.

Ол. Севрюк вр.

Р. ф. Кільман вр.

Микола Любинський вр.

М. Левітський вр.

Як представник Найвищої Німецької Військової Управи:

Гофман вр.,

генерал-майор і шеф Генерального Штабу Головнокомандуючого Східного фронту.

Чернїн вр.

Д-р Ф. Радославов вр.

А. Тошев вр.

Ів. Стоянович вр.

Полковник Ганчев вр.

Д-р Т. Анастасов вр.

Талат вр.

І. Гаккі вр.

Агмед Нессімі вр.

А. Іццет вр.

Тайний договір про Галичину та Буковину

ТАЙНИЙ ДОГОВІР МІЖ АВСТРО-УГОРЩИНОЮ І УКРАЇНСЬКОЮ НАРОДНЬОЮ РЕСПУБЛІКОЮ В СПРАВІ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ТА БУКОВИНИ.

При підписанню заключеного миру, між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з одної сторони і Українською Народною Республікою з другої, ц. і к. міністр закордонних справ граф Чернін, як уповажнений Австро-Угорщини з одного боку і... як уповажнений Української Народної Республіки з другого боку, кладуть вагу на те, щоби встановити, що слідує:

З перебігу ведених переговорів представники Австро-Угорщини й Української Народної Республіки набрали переконання, що обидві великодержави є керовані волею жити між собою в тісній дружбі і оживлених зносинах.

Признаючи, що ті зносини будуть скріплені, якщо меншості, що живуть в обох тих державах, відносно яких друга сторона є заінтересована, будуть мати цілковите забезпечення для свого свобідного національного і культурного розвитку, ц. і к. міністр закордонних справ із вдоволенням приймає до відомості, що Українська Народня Республіка вже утворила за-

кони, які забезпечують права живучих на Україні частин польського і німецького народу, а також права жидівського населення.

І навпаки, уповажені Української Народньої Республіки приймають до відома, що австрійський уряд рішився на основі намірів, проголошених Його Цісарською і Королівською Апостольською Величністю при Його вступі до правління і в Його престольній промові, поробити заходи, які, розбудовуючи далі існуючі інституції, мають дати тій частині українського народу, яка мешкає в Австрії, даліше забезпечення для її національного і культурного розвитку.

Для осягнення тієї цілі австрійський уряд пропонує обом палатам Державної Ради проект закону, силою якого ті частини Східної Галичини, де переважає українське населення, будуть відділені від королівства Галичини і злучені з Буковиною в один суцільний коронний край. Цей замір австрійський уряд має здійснити найпізніше до 31. липня б. р. Австрійський уряд буде всіма засобами, які дає йому конституція, змагати до того, щоби цей законопроект одержав силу закону.

При цьому існує порозуміння про те, що ця заява творить з мировим договором неподільну цілість, і що важність цієї заяви вигасає, якщо не буде виповнена яканебудь постанова мирового договору.

Цей документ і його зміст мають лишитися тайними.

З М І С Т

	стор.
Від видавництва	1
І. КЕДРИН: Берестейський Мир	9
М. ГОЛУБЕЦЬ: Бересте Литовське	41
ДР. МИКОЛА ЗАЛІЗНЯК: Моя участь у мирових переговорах в Берестю Литовському	45
О. СЕВРЮК: Берестейський Мир	143
В. ВИННИЧЕНКО: Мир з Центральними Державами	167
ҐР. О. ЧЕРНІН: Бересте Литовське	179
ҐЕН. М. Ф. ГОФМАН: Берестейський Мир	243
ҐЕН. Е. ЛЮДЕНДОРФ: Мирові переговори у Берестю Литовському	271
КОЛІН РОСС: Звіт	289
Мировий договір	303
Тайний договір про Галичину та Буковину	318

247
Срѣд строн 1500

ИЗДАНИЕ
М И Р
1928-1928

БЮЛЕТЕНЬ
М И Р
1918-1928

ИЗДАНИЕ
ПЕРВОЕ КАМПА